

მომონაპობი

წიგნი მესამე

(საბუნებისმეტყველო)

3 3 6 0 8 0

1974

3 ლ ა ს ა მ გ ე ლ ა დ ი



მეზობლები

წიგნი მესამე

(ხვედელიძის რეკლამები)

3 2 6 0 8 0 .

1974



PETRE-VANO
KHXVEDELIDZE'S
LIBRARY

შესავალი

ვლასა მგელაძის მოგონებები სპარსეთის რევოლუციაზე შვეიცარიაში ნახულის პოეტური აღწერით იწყება. და ეს იმიტომ, რომ ამ მოძრაობის დასაწყისი მან აქ გაიგო და აქ გაცნობილმა სანახაობამაც მისი რევოლუციური სული დაავაქცა, მოამწიფა და მოამზადა ასეთი მოძრაობისათვის. ეს აღწერა იმდენად ვრცელია, რომ სამწუხაროთ, ვერ შევძლებთ ამ წიგნთან ერთად გამოკვეთ, მაგრამ არც ის გვინდა, რომ ის უცნობი დარჩეს ამ წიგნის მკითხველებისათვის. ამიტომ განვიზრახეთ დიდი შემოკლებით, მაგრამ მაინც გადმოქცეთ მისი შინაარსი.

ვლასა 1908 წელს ვენიდან ციურიხში მიდის. ორთავე ქვეყნის ბუნება ჰხიბლავს მას, განსაკუთრებით შვეიცარიის, ყველა ფეხისგადადგამაზე უჩერდება იგი ხეტყეს, მთა-ბარს, ფოთლების შრიალს, მწვანე ბალახის და ქრელი ყვავილების ბიბინს, ფრინველთა ელურტულს, ცაში აკიდულ თოვლიან მწერვალებს, მათგან ჩამონაქუხ ბროლისფერ მდინარეებს, ხეობებში შეჭრილ მინვრებს — სადაც სოფლის მეურნეობა ყვავის, ქალაქში ფეხადგმულ წარმოებას — სადაც ცხოვრება ჰელევაარებს და წინ მიიწევს... ყველგან თავისუფალი ადამიანის სახეს ზედავს, რომელსაც ცხოვრება საათივით აუწყვია, ამ თვალწარმტაცი ბუნებისათვის შეუფარდებია... და ფიქრობს: განა ბუნების ასეთი სიმშვენიერე არ არის ჩვენში?! მაგრამ ადამიანი უუფლებოა, მისი ინციატივა დახშულია. მის ცხოვრებას უსულგულო წიბალადეები განაგებენ, მისთვის მონობაა მიჩნეული და, თუ მას იუკადრისებს, ბორკილებს გაუყრიან, ციმბირში ყინულად აქცევენ, ან სახჩობელაზე თოკით დაჰკიდებენ...

ასეთ ფიქრებში გართული ვლასა ციურიხში, საჭართველოს მოსიყვარულე აქსელროდის კარებს შეაღებს. აქსელროდი მას იცნობს და გადაეხვევა. ვლასა მას სელნი აიტაცებს, რის დამნახავი შვილიშვილი დედასთან





გარბის ყვირილით: „იმხელა ბიძია გვესტუმრავს კაბინეტში
ქერამდე ასწიაო“.

ვლასა აქსელროდს დაწვრილებით უამბობს საქართველოს ამბებს: მესამე დუმაში კარლო ჩხეიძის არჩევნებს, რეაქციის წინააღმდეგ ხალხის შეუპოვარ ბრძოლას, აქსერლოდიც მოხიბლულია ქართველი მეთაურების ტაქტიკით და აინტერესებს სილიბისტრო ჯიბლაძის პიროვნება, რომელსაც ვლასა უხასიათებს და თან ვააცნობს საქართველოში არსებული ბრძოლის ჯოჯოხეთურ პირობებს.

აქედან ვლასა ეენევაში გიორგი პლეხანოვთან მიემგზავრება. იგიც ხომ მისი ძველი ნაცნობია და მათი შეხვედრაც მხურვალეა. პლეხანოვის მეუღლე ექიშია, მათი ქალიშვილები სწავლითა და მუშაობით გატაცებული სტუდენტებია.

პირველყოვლისა, რაც ვლასას თვალში ხედება — ამათი ბინაა, ბინა რომელიც მთის ანკარა წყაროებით სავესე მდინარეს დასცქერის, ფიჭვნაძენარით ამწვანებულ ფერდოებს შეკეურებს. იგი მოხერხებულათაცაა განაწილებული. მწერლის სამუშაო კაბინეტში გრძელი მაგიდა დატვირთულია დაწერილი და დაუწერელი ქალღლებით, რომელსაც ყველა მხრიდან წიგნებით გაქედილი თაროები დასცქერიან. კაბინეტის იქით შვილების სამაცადინო ოთახებია და ცოტა იქით მეუღლის ფაკიენტების მისაღები ზალა. ქვემოთ საერთო ზალა, სადაც პიანინო სდგას. საწოლი ოთახები კი მზეს ამოსვლიდან ჩასვლამდე მისდევენ და გულღია ფანჯრებით შიგ იბუდებენ ბუნების სიმშვენიერეს. სამზარეულო, სასაღილო და სხვა მოწყობილებანი ისე არის განლაგებული, რომ ყველა მიხედება აქ დიდი გემოვნების ხალხი ცხოვრობსო. აქ შრომა, ძილი, გართობა, სეირნობა „ომეგა“-ს მექანიზმზეა აწყობილი და მედიცინის დიდი ტალანტით დაჯილდოვებული დიასახლისი ყველაფერს საუცხოოდ აწონასწორებს, აქაურ ცხოვრებას ნამდვილ სამოთხედ ხდის...



ვლასას ეს სურათი ჰხიბლავს და რწმუნდება, რომ მხოლოდ განათლებულ ადამიანებს შეუძლიათ ბუნების წიგნში ასეთი ცხოვრების აწყობა. და, განათლება, განათლების მიღება ჩაუსადგურდება მას სულსა და გულში.

მასპინძელი რუსეთში მუშაობაზე შეკითხვების მიცემით საუბრობს ვლასასთან და სიბარულით იღიმება, როცა გაიგებს, რომ ნოე ყორდანია ჯანმთელადაა და რეაქციის პირობებში არაღვგალურ მუშაობას აგრძელებს. საგანგებოდ ეკითხება „ქართველი ბებელის“ სილიბისტრო ჯიბლაძის ამბავს. სწყინს, რომ ჯერ არ უნახია დეპუტატი კარლო ჩხეიძე, დღეში მედგრად რომ იბრძვის, მაგრამ საზღვარგარეთ კონფერენციებს ვერ ესწრება. მოხიბლულა არჩილ ჯაფარიძის და ირაკლი წერეთელის ქცევით. დიდად მოსწონს ამ უკანასკნელის მიერ წარმოთქმული ისტორიული სიტყვა

პლენაროვი მას ყველა რთულსა თუ უბრალო საკითხს ერთნაირი გასაგები ფორმით ეკითხება და ეს მოსწონს ვლასას ამ განათლებული ადამიანისაგან... ეს უძლიერებს მას განათლების მიღების წყურვილს...

მაგრამ დევნაში, ციხესა და გადასახლებაში დადილილ ვლასას დასასვენებელ პანსიონში აგზავნიან. აქ ის უახლოვდება მასპინძელსა და სტუმრებს. აქაური კარგი მოვლა, თავისუფალი და ლაღი ცხოვრება მას ჩვენი ხალხისთვის ენატრება... იგი აქედან შვეიცარიის სხვა კუთხეებში მოგზაურობს და შემთხვევით წააწყდება ყმაწვილკაცობის მეგობარს, რომელიც დაქორწინებით გაბარონებული, გამდიდრებულია, მაგრამ ფულსა და სიმდიდრეს იგი მოუწყვეტია ნამდვილი წარმტაცი ცხოვრებიდან და ახლა ვლასას ბედი ეხარბება.

— შენ ნიქს ეკუთვნის ყველაფერი, შენ უნდა ისწავლო, შენ ბევრ სხვას აჯობებ, ქვეყანას გამოადგები ეუბნება იგი ვლასას და სთავაზობს სასწავლებელში მოწყობას, ყველა ხარჯების პასუხისმგებლობას... ეს აღაფრთოვანებს ვლასას. ძველი მეგობარი მას ახალ ტანსაცმელში ჩასვამს, წითელ ჩემოდანს უყიდის და ფულსაც ჩაუ-


დებს ჯიბეში, რომ მალე სასწავლებელში მოსაწყობად მას დაუკავშირდეს.

ვლასა სანამ თავის პანსიონში, ბასტიანისას დაბრუნდებოდეს, მონტროში და ლოზანაში გაივლის, მაგრამ ამას იქით თვითონ ვლასას მივცეთ სიტყვა..

ენევიდან მონტროში გავემგზავრე და შილიონის შესანიშნავი ციხე-სიმაგრე დავათვალიერე. აქ მუინვარის ქვეშ, ბროლივით გამქვრივალე მდინარე რონა გამოდის, რომელიც ვიწრო ხეობაში მიჰქრის და ლემანის ტბას უერთდება. იგი ტბას მთარღვევს ბოლომდე და ენევის იქით მღვრია მდინ. არვას იერთებს, მის ფერს ღებულობს და, თითქოს ამით დამწუხრებული, თავქვე მძლავრად მიექანება.

აქედან დაბა კლორანში ვესტუმრე მოხუც რევოლუციონერს აპტეკმანოვს, რომელიც თავის მეუღლით ტკბილად შემხვდნენ, იმ ღამეს მომასვენეს, დიადი სამოციანი წლების მოძრაობა გაიხსენეს... მთელ ღამეს, შესანიშნავი პიროვნებები, თავგანწირულ მებრძოლთა აჩრდილები ჩემ წინ ისახებოდენ, მათი კეთილშობილური მოქმედება საბრძოლველად მიწევდა, დაწყებული ბრძოლის გავრძელებას მაკისრებდა...

აპტეკმანოვი იცნობდა ქართველ რევოლუციონერებს და მათი გამბედაობით, ორგანიზაციული ნიჭით და პირადი ღირსებებით აღფრთოვანებული იყო. იმათგან, მას ახსოვდა: ჩიკოიძე, ედანოვიჩი, ციციანოვი, ჯაბაღარი. მეკითხებოდა ახალგაზრდა რევოლუციონერებზე და აინტერესებდა მათი პირადი ღირსებები. თუ რევოლუციონერი მაღალი ზნეობით არ არის შემკული, მისი მუშაობა პოლიტიკურ მოძრაობას ზიანს მოუტანსო, ამსობდა იგი. როცა ეგნატე ნინოშვილის, სილიბისტრო ჯაბლაძის და ნოე ყორდანიას პიროვნულ ცხოვრებას ვუხასიათებდი და მათ ღირსებას ვაცნობდი, მას თვალები უბრწყინავდა, მათში ღირსეულ მემკვიდრეებს ხედავდა. მეორე დღეს იქვე პროფესორ პეტრე მასლოვს ვესტუმრე და მის მშვენიერ ოჯახში ორი დღე გავატარე. ტბა-



ში ვიბანავე და იმ დიდი ხის ქვეშ დავისვენე, სადაც რუსსო აზროვნობდა, კაცობრიობას დიად შემოქმედებას უმზადებდა... ამ დროს მასლოვი ცნობილ რუბაკინის ბინის ქვედა სართულში ცხოვრობდა, მისი შესანიშნავი წიგნთსაცავით სარგებლობდა.

აქედან ლოხანაში ჩემს საყვარელ და ჩემში სულ სხვა წადილის გამღვიძებელ მუსიკოსს სკრიაბინს ვესტუმრე. მისი და მისი მეუღლის უბრალოებით, მათი ადამიანური შეხვედრით და მათ მიერ, სულისა და გულის დასატკობათ შესრულებული კლასიკური ჰანგებით, სულ სხვა სფეროში აღმოვჩნდი... კლავიშებზე მათი თითების თამაშით მართლაც რომ ზალა ციური ხმებით ივსებოდა, სულს შიტკებოდა, ჯოჯოხეთად ქცეულ წუთისოფელში სიცოცხლესა და ადამიანობას მაყვარებდა...

მეორე დღეს ჩემი კეთილისმყოფელი ქ-ნი ტილლო თავისი შვილებით ვინახულე და გავემგზავრე ჩემს სოფელში ლა მირუარ-ლა კრუაში ბასტიანისას. მართლაც, რომ სარკესავით არის აბატული ეს სოფელი ლემანის ტბასთან ფერდობზე. ფიჭვნარ-ნაძვნარის ტყეში, თვალწარმტაც მიდამოს გზა არშიასავით მისდევს და მის ფერდობში კობტად გაშენებულ სახლკარს გავცქერი, შორს მაღალ მთებს მიჩერებივარ და დიადი სანახაობით ვსტკბები. შეუძლებელია აქ, ამ კორდზე ადამინმა არ ჩამოჯდეს, ბუნების საიდუმლოებას გაყუჩებული არ მიაყურო, მის გამოცნობაზე არ იფიქრო, მის გამჩენს მადლი არ შესწირო და მის სადიდებლად ლოცვა არ დაიწყოს.

ვოცნებობ: მართალია დედამ სილარიბის გამო ვერ მასწავლა, მარა გადმომცა ჯანმრთელობა და კეთილი გული. ჯოჯოხეთურმა ცხოვრებამ ეგება დამაზიანა, მარა ვერ დამასახიჩრა... ხშირად ტალახში ჩაეარდი, მარა შიგლორივით არ ჩავწოლივარ. ბევრი უმსგავსო ადამიანი შემხვდა, მარა ბევრიც ვიპოვე პატიოსანი, რომელთა სულს ჭუჭყი ვერ მიჰკარებია და ვითარცა აღმასა ისე ბრწყინავენ...

მაშ, გასწი წინ მედგრად ვლასა მგელაძე! ვინ იცის ეგება მართლა ვისწავლო და ცოდნით აღჭურვილი ცხოვ-



რების უსამართლობას უფრო მედგრად და ნაყოფიერად შევებრძოლო?!
შევებრძოლო?!

ჰაი, ჰაი, რომ შევებრძოლები, წამოვიძახე და წამოვდექი. ჩემი ხმა მალლა ამწვანებულ ფერდობებს ყიჟინით მოედო, მოპირდაპირე გორებმა მისი გამოძახილი გადმომცა... და, ბასტიანის სახლისკენ მიმავალ დაკლაკნილ გზას ამაყად შევეყევი...

მუსიო ბასტიანის ოჯახი და პანსიონერები მონატრიტულ ოჯახის წევრით შემომეგებენ. ენა არ ვიცოდი, მარა სიხარულით, ხელის ქნევით, მუნჯური ახსნით ყველაფერი გავაგებინე. ჩემი კარგად ყოფნა ხელის ხელეშზე მოჭერით და აღფრთოვანებით ვაგრძნობინე.

მეორე დღეს მზის ამოსვლას გარეთ შევეგებე, მის სხივებში გავეხვიე, წყალვარდნილში ვიბანავე და ბავშვივით გამხიარებული სახლში დავბრუნდი. მეგობრის მიერ ნაჩუქარი ახალი ტანისამოსით შევიმოსე, სასადილო ზალაში, თაიგულით შემკობილ მაგიდასთან ვისაუბრე და გარეთ ჩემს საყვარელ ბუნებას მივაშურე. გზაში ფოსტალიონი შემხვდა და წერილი მომაწოდა. რაკი წერილის წერა და კითხვა არ მიყვარს, იგი გაუხსნელად ჯიბეში ჩავიდევი და გულმოდგინე მლოცველივით ბუნების სილამაზის დათვალიერებას შევეუდექი. მხოლოდ სადილის შემდეგ გავხსენი წერილი, რომელზედაც თბილისის ბეჭედი ერტყა... გავხსენი. ოთხგვერდიანი თაბახი წერილი ანბნებით იყო გაჭედილი. ჩვეულებრივი სალამისა და მოკითხვის მერე სპარსეთის შესახებ ქარაგმულად გადმოცემული ამბავი იყო. აქვე იყვნენ თავრიზისკენ გამგზავრებული, ფსევდონიმებით დასახელებული ჩემი ნაცნობები, რომლებიც წასვლის წინ ნატრულობდენ: „ნეტავი ვლასას თავი აქ მოგვცა ახლათ.“

ბიჭოს! წამოვიძახე და წამოვდექი. ტყეში წაკელი, ფიჭვის ძირზე ჩამოვჯექი და წერილი ყურადღებით წავიკითხე; გაბნეული სიტყვები მძივებათ ავაბი, მიკიბული აზრები გავარკვიე და წერილის შინაარსი ნათელი გავხადე.



ბიჭოს! მე აქ სწავლისა და ცოდნის მისაღებად ვემსახურები, რომ მერე სხვების ცხოვრება მესწავლოს და ამით სამშობლოს და ხალხს გამოვდგომოდი. ეს ხომ შორეული ამბავია. ახლა კი სპარსეთში შახის მიერ განაწამები ხალხი თავისუფლების მოსაპოვებლად სისხლს ღვრის, მის მისაშველებლად ჩემი ამხანაგები გარბიან და მათ შორის ჩემს ყოფნას ნატრულობენ. მნატრულობენ იმიტომ, რომ ბომბების გაკეთება ვიცი და შემწვევს ძალა და ღონე ეს ჯოჯოხეთის მამხალეები მტარვალ სატრაპებს თავზე გადავაყარო — ამით ამხანაგებიც ვასახელო და დამონაგებული ქვეყნის განთავისუფლებაშიც მონაწილეობა მივიღო.

წერილი მრავალხელ გადავიკითხე. წერილზე ხელს „კარაპეტას“ ფსევდონიმით ჩემი აღზრდილი ახალგაზრდა ილარიონ რუსეიშვილი აწერდა. წერილს ვაკოცე, ჯიბეში ჩავიდევ, ზე წამოვიჭერი. თქვენი ჭირიმე ბიჭებო! თქვენთან გავჩდები, მძლავრად შეეძახე, ხელები გავშალე, სიამის ნექტარი მთელ ტანში გამიარა, ერთი წამით შეყვარებულებით რალაცა თვალს გამეფარა. მალე გონს მოვედი და მტკიცე ნაბიჯით სახლში დავბრუნდი. საჩქაროთ ჩემი საცვლები, მეგობრის მიერ ნაყიდ წითელ ჩემოდანში ჩავალაგე, მეგობრის მოცემული ფულით პანსიონი გავისტუმრე, ჩემი მოულოდნელი წასვლით დაღონებული ბასტიანი და მისი პანსიონერები დავტოვე და საღამოს ფოსტის ეტლით ლოზანაში ჩავედი.

კეთილ ტილოს ოჯახობას, მოსწავლე ახალგაზრდობას გამოვეთხოვე. ჩემს საყვარელ მუსიკოსს სკრიაბინს, ძველ რევოლუციონერ პეტროვს გამოვემშვიდობე და საღამოს მატარებელით ენევაში მივედი. ეტლით პირდაპირ გიორგი ვალენტინეს-ძე პლეხანოვს სახლში მივადექი. სანამ მისი მეუღლე როზალია მარკოვნა და ქალიშვილები ლოგინს გამიშლიდენ, პლეხანოვს თავის სამუშაო კაბინეტში ავეყევი და ჩემი ხეშიადი განვუცხადე. რომ ჩემი ამხანაგები სპარსეთის რევოლუციაში მებატიყებიან. მებრძოლნი თავრიზში მიწვევენ. თქვენ რას იტყვიან?

პლენანოვი ჩაფიქრდა, დიდრონი გრუზა წარბები შეკრა. ცეცხლის მფრქვევი თვალები შემომანათა, პირდაპირ შემომხედა და მითხრა:—თქვენ რა დაგაწყვიტეთ?

— წასვლა, გიორგი ვალეტინესძე! წასვლა და იმ დესპოტ შაის წინააღმდეგ ბრძოლა, რომელმაც პარლამენტი დაანგრია, დეპუტატები აწამა, ახლად გამოღვიძებულ ზალხს ყელში დანა გაუყარა. — გარკვევით მივაძახე.

— ვოტ ეტო პონიმაიუ, ეტო რევოლუციონოე დელო! ვი ისტინი რევოლუციონერ! — მიპასუხა მან. მკლავები გაშალა, შეყვარებულღვით მკერდზე მიმიკრა, გულში ჩამიხუტა, სახე დამიკოცნა. — ნადო ოტომსტიტ ეტომუ პროკლიატომუ შახუ კოტორი ტაკ ეესტოკო პერებილ ნაროდნიხ პრედსტავიტელეი, ი კაკ ნიბუდ ემუ ოდნუ ბომბუ ბროსიტ, ნო, ნადო სტარატსია პობედიტელემ ვერნუტსია იზ სლავნოგო ბოია!

ორივე ხელი მძლავრად ჩამომართვა და ხმა ძალდა იმეორებდა: — ვოტ ეტო ია პონიმაიუ! ეტო რევოლუციონერ!

— ა ჩტო მი ზდეს სიდიმ ი ბუმავუ მარაემ, ეტო ნე დელო. — ა ვოტ, ეტო დელო!

და ჩვენს ხმაურობაზე შემოსულ როზალია მარკოვნას ხელი სტაცა, ჩემთან დედასავით მოიყვანა და აღფრთოვანებით შესძახა: „აი რევოლუციონერი, აი რაინდი, კეთილშობილი ქართველი თავრიზში ამხანაგებთან მიილტვის, რომ უსაშინელესს დესპოტ შახს შეებრძოლოს!“ აი ეს მესმის და ჩვენ სამივე ერთმანეთს ვკოცნიდით, პლენანოვის თვალებში სიხარულისა და მადლობის ცრემლი ბრწყინავდა, მისი რევოლუციონური გული მაგრად სცემდა, ღელავდა. მისი მეგობარი და მეუღლე ეჭიპი ქალი ამშვიდებდა, დალაგებით მგზავრობის მოწყობაზე გვესაუბრებოდა.

როცა უკვე ლოგინში ვიწეჭი პლენანოვი შემოვიდა, ბავშვივით მომეფერა, ძარღვიანი მკლავები გამიშინჯა და ღიმილით მელანში ამოსვრილი თავისი თითები მაჩვენა:



„შე რა რევოლუციონერი ვარ, მელანს და ქალაქს ვერ-
ბძვიო, რევოლუციონერი თქვენ ხართ, საბრძოლველად
საზღაპრო ქვეყანაში მიდიხართ!“

— თქვენ ჩემისთანა მილიონებს გონებას უხსნით,
მტერ-მოყვარის გარჩევას ასწავლით, თქვენ ხართ ჩვენი
გზის ნამდვილი მანათობელი ვარსკლავი, — ვუპასუხებ-
დი მას ჩემი დამტვრეული რუსულით.

პლენხანოვი ბრძოლაში მიმავალს, მშობელ მამასავით
შეაღერებოდა. თავს გაუფრთხილდით მარიგებდა, ჩემს
გამარჯვებით დაბრუნებას ნატრობდა, მარტოთ დასა-
ტოვებლად არ ვემეტებოდი; ცოლი კი მას დასაძინებლად
იწვევდა და მეც ოცნებით დამთვრალი მალე ძილს დაე-
ნებდი.

შეორე დღეს ვინახულე ჩემი მდიდარი მეგობარი და
სპარსეთში გასამგზავრებლად ფული ვსთხოვე.

„შენ მართლა გიყი და გადარეული ყოფილხარ, -- მი-
პასუხა მან. ფულს გპირდებოდი იმისათვის რომ გეს-
წავლა და კაცი გამოსულიყავი და არა იმისათვის, რომ
წახვიდე და გაშმაგებულ შახს თავი შეეკლა“-ო. უარით
გამომისტუმრა. მეტი გზა არ მქონდა, ისევ ქართველი ლა-
რიბი ემიგრაციისათვის უნდა მიმემართა. ვარლამ შავ-
დიამ წითელი ჯვრის თანხიდან ასი მანეთი გადმომცა
და გამარჯვებით დაბრუნება მისურვა. ემიგრაციაში კი
ბევრი დაღონდა, ბევრიც ჩემს გატაცებას შეჰხაროდა
და ამბობდა: — „პლენ პალეზე“ მშიერ ლოდვას თავრი-
ზის ბრძოლაში საბელოვანი სიკვდილი სჯობიაო...“

სალამოს ისევ პლენხანოვის ოჯახში დაგბრუნდი და
უმცროსი ქალიშვილის საქმარო, ახალგაზრდა ფრანგი
გავიცანი. მოფერებით ყური ავუწიე და ვუთხარი: ლა-
მაში და საუკეთესო ოჯახის ასული მიგყავს ცოლად თუ
მას კარგად არ მოუვლი, იცოდე, როცა სპარსეთში შახს
დავამარცხებ, იქიდან ერთ ბომბს შენთვისაც ჩამოგიტან
მეთქი. პლენხანოვმა ეს მას გადაუთარგმნა და ფრანგმა
ბევრი იცინა და გაუკვირდა — შახის ჩამოსაგდებად აქე-
დან მიდისო?! გაზეთებში ყველა დღე თავრიზის ბრძო-



ლის ამბები იბეჭდებოდა. ყოველ დღეს, ყოველ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ალყა შემოკრულ სათვის და მეც ვჩქარობდი წასვლას. . .

მეორე დილას გამოვემშვიდობე ჩემს საყვარელ პიროვნებას, გამტაცებელ იდეალების მაჩვენებელ გიორგი პლეხანოვს, მის მეუღლეს როზალია მარკოვნას და მათ ქალიშვილებს. გამოვემშვიდობე ჩემს ქართველ კმიგრანტებსაც, საკუთარ სამშობლოსავით მშვენიერ შვეიცარიის საუცხოვო ქალაქს ჟენევას და ციურიხში პავლე ბორისის ძე აქსელროდთან გავემგზავრე. აქ, მარტინოვის ბინაზე დამხვდა, ციმბირიდან გამოქცეული აბრაამ გორშტეინის მეუღლე, სილია, რომლის მეტრძოლი ქმარი კატორღაში იყო, თვითონ კი თავის პატარა გოგონათი აქ ცხოვრობდა და საექიმო კურსებს ათავებდა.

სამწუხაროთ აქსელროდი ვერ ვნახე და ისევ მარტინოვმა მიშოვა ერთი ოდესელი ებრაელის პასპორტი და ამხანაგებშიც სამგზავრო ფული შემიგროვა. იმ დამეს ყველა ამხანაგი მეპატიებოდა, განსაკუთრებით სილია, რომელსაც ციმბირში გადასახლებიდან ვიცნობდი, მაგრამ მე შეყვარებულსავით თავრიზისაკენ მივისწრაფოდი საზღვართან ჩემი ებრაელობა საექვო გახდა და თან პასპორტი, ფულის გადაუხდელობის გამო, ვადა გათავებული აღმოჩნდა, მაგრამ ჟანდარმებს რიხიანად დავეუსახლე ოდესაში „ჩემი აფთიაქის საწყობის“ მისამართი და დავპირდი ფულს იქ გადავიხდი მეთქი. ჯანდარმებმაც ეს პასპორტზე წამიწერეს და თავი მიმანებეს.

თბილისში შეუმჩნეველად ჩავედი. რევუტოვის ქუჩაზე, ანტონ გელაძის სახლში დავბინავდი, სადაც დამხვდა ჩემი „კარაპეტა“ — ილარიონ რუსეიშვილი და რომლის შემწეობით ვინახულე ზოგი ხელმძღვანელი პარტიული ამხანაგი. მივიღე შესაფერი დარიგება, სახელმძღვანელო გეგმა და წარმომადგენელობის მოწმობა. გავეცანი თბილისში მომქმედ სპარსეთის გამანთავისუფლებელი კენტრალური კომიტეტის წევრს, ნოხით მოვაჭრე სადაკოვს შეითან ბაზარში. მივიღე მისგან ჯუღუფის საზღვარზე



მომქმედ კომიტეტის კავშირი, საჭირო ფული და ჯულფაში მიმყოფი შიკრიკად ერთი სპარსელი. „ტიფლისკი ლისტოკის“ რედაქციამ პეტრე გელეიშვილის მეოხებით (სადაც იგი მაშინ მსახურობდა) დაამნიშნა თავის კორესპოდენტად და საგანგებო მივლინებულად თავრიზში. ვიშოვეთ ერთი ვლადიკავკაველის პასპორტი და მისი სახელით გაზეთის თანამშრომლად გავემგზავრე ნავთლულის სადგურიდან სპარსეთის საზღვარზე მდინარე არაქსის პირად მდებარე ჯულფაში.

ჯ უ ლ ფ ა

თბილისიდან სალამოს ვასული, მეორე ღამეს არაქს გამოვლმა მდებარე პატარა სავაჭრო და საბაჟო ქალაქ ჯულფაში ჩავედით. აქ ჩემმა შიკრიკმა შეუმჩნეველად მიმიყვანა და მომათავსა ერთ ყაფა-სასადილოში, რიპლის ეზოშიც. მგზავრებისათვის ღამის გასათევი განცალკევებული ოთახები ჰქონდათ. მეორე დილითვე შიკრიკმა გამაცნო ერთი ვაჭრულად გამოწყობილი სპარსელი, რომელმაც კავშირის ნიშანი იცნო და გაიგო ვინც ვიყავი და საიდანაც მოვდიოდი. დიდი სიხარულით და მორიდებით მიმილო, ორ მის ამხანაგს გამაცნო და ამნაირად, ჯულფაში მომქმედ სპარსეთის განმანთავისუფლებელ კომიტეტს შევეუერთდი, რომელსაც მდინარე არაქს გაღმა მდებარე სპარსეთის ჯულფაში მოვაჭრე-მოსამსახურებთან კავშირი ჰქონდათ. როგორც ჯულფის სადამოყენო მოსამსახურეებს, ისე მოვაჭრეებს და გაღმა-გამოვლმა საქმის მქონე პირებს ბორანის საშუალებით ხშირი მიმოსვლა ჰქონდათ და თავრიზის ამბებს თვალყურს ადევნებდნენ, აჯანყებულების და შახის ჯარის მოძრაობას ეცნობოდნენ, სპარსეთის ხალხის სულიერ მდგომარეობას გებულობდნენ და ყოველგვარ ცნობებს თბილისსა და კავკასიის სხვა ქალაქებში გაბნეულ მომქმედ სპარსეთის



განმათავისუფლებელ კომიტეტის წევრებს ატყობინებდნენ. ამათ იცოდნენ რუსული ენა და ჩვენც ამ ენით ვსარგებლობდით

სპარსეთის რევოლუცია

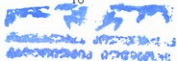
ზინ დაბად მაშრუთა, იაშასუნ თაზა ირანი

„გაუმარჯოს თავისუფლებას, გაუმარჯოს განახლებულ ირანს!“ აი, ლოზუსგი, როილია ქვეშაც გაიღვიძა და იწყო ბრძოლა სპარსეთის მრავალტანჯულმა ხალხმა.

როდესაც მამად-ალი შახმა თეირანში პოლკოვნიკ ლიხოვის გაპირებით და პეტერბურგის პოლიტიკის კარნახით პარლამენტი დაანგრია, ხალხის წარმომადგენლები დახოცა და მოწინავე პირები აწამა, გადარჩენილი დეპუტატები და საზოგადო მოღვაწეები კავკასიაში გამოიქცენ და იქ სპარსეთის საკონსულოებს შეაფარეს თავი. აღმოსავლეთი სპარსეთი შახმა ცეცხლითა და მახვილით დაიმორჩილა, იქ ლიხოვის დიქტატურა გამოაცხადა, მარა შორს აზერბაიჯანში მდებარე ქალაქი თაერიზი აჯანყდა და სათარ-ხან—ბაგირ-ხანის, მებალე ქარბუსეინის ეაქცაობით და ადგილობრივ ენჯუშენის (ადგილობრივი მთავრობა) ხელმძღვანელობით მთელი სამხედრო საწყობები ხელში ჩაიგდეს, სამხედრო და მოვაჭრე ხალხი მიიმხრეს და თაერიზში თავისუფლების დროშა ააფრიალეს, დესპოტ შახის ჩამოსაგდებად დაირაზმენ.

კავკასიაში საიდუმლოდ შეიკრიბენ სპარსეთის პოლიტიკური მოღვაწენი, გადარჩენილი რევოლუციონერები და სპარსეთის გამათავისუფლებელი, კონსტიტუციის აღმდგენი და თაერიზის აჯანყებულების დანაშაურე კომიტეტი დააარსეს. იარალის, რაზმების, ფულის და ხელმძღვანელ პირების თაერიზში საიდუმლოდ შეგზავნა იწყეს ჯულფას საზღვრებიდან და ოსმალეთიდან.

თაერიზის აჯანყებამ საგირხან ბაგირ-ხანს ზღაპრული სახელი გაუთქვა, რამაც კავკასიის აბლად დამარცხებული რევოლუციონერების თვალი მიიპყრო, მათი გული თაერიზის ბრძოლებისკენ მიიზიდა.





ამავე დროს სპარსეთის გამანათავისუფლებელმა კომიტეტმა კავკასიაში ძლიერ პოლიტიკურ პარტიას, 'რაცი-ალ-დემოკრატისა' დახმარებისათვის მიმართა, რასაც პარტიის ხელმძღვანელები თანაგრძნობით შეებდნენ. პარტიამ თავის ძველი რაზმის ნაწილი, საიმედო პირების ხელმძღვანელობით დარაზმა, იარაღითა და ბომბებით აღჭურვა და აჯანყებულ თავრიზს ჯგუფ-ჯგუფად მიაშველა.

პირველ ჯგუფს გაჰყვენ ქარხნის ორი მუშა: ერთი ტერორისტი, მამაცი კახელი „გურჯი“ -- გიგო მათიაშვილია, რომელსაც ჩემგან ჰქონდა ნასწავლი ბომბებისა და ჯოჯოხეთის მანქანების გაკეთება. მეორე კი -- „ჩიტო“, რომელიც თავრიზში სახელოვნად დაიღუპა. ჯგუფის პოლიტიკური ხელმძღვანელი იყო თათრულისა, სომხურის, რუსულის და ფრანგული ენის კარგად მცოდნე სედრაკ ბარვონიანცი.

ეს ჯგუფი, მოხელეებისა და ეაქრების დახმარებით, არაქსით გადავიდნენ სპარსეთის ჯულფაში, აქედან საიმედო აზერბაიჯანელი მეგზურის შემწეობით გაკიდნენ სოფლებსა და მთებში, და ამ გზით შეუმჩნეველად შეიპარნ თავრიზში, გააძლიერეს აჯანყებული რაზმი და მალე ბომბების ქუხილით რეაქციონრებს თავზარი დასცეს.

მეორე რაზმი გავიდა ბაქოდან ევლაზით, გადაცურა მდინარე არაქსი, შეუერთდა კავკასიის აზერბაიჯანში სპარსეთის გამანათავისუფლებელ კომიტეტის მიერ შეკრებილ შეიარაღებულ ძალებს და მწყობრად დაწყობილი „ვინტოვკებით“, ბერდანის თოფებით. მუშერებით და ბომბებით შეიარაღებულნი და სამხედრო პირის ელადიმერ ღუმბაძის და ვალიკო ბაქრაძის („უელეზა“) ხელმძღვანელობით გაემართნ თავრიზისაკენ. გზაზე რეაქციონერი ხანების სოფლები გაარღვიეს, ევლაზიდან თავრიზამდე წარმოუდგენელი დაბრკოლებანი გადალახეს და თვენახევარზე მეტი ფეხით სიარულის შემდეგ თავრიზში შეიჭრნ და მათი ვაჟაკობით მტერი შემუსრეს, საზღაპრო სახელი გაითქვეს!!!





მესამე ჯგუფი, ბომბებითა და მაუზერებით შეიარაღებულები, აღმოსავლეთ სპარსეთში ლენქორან-ასტარით ენზელ-რეშტში შეიპარენ და იქ ცნობილ რევოლუციონერ მილისას და გემებ-მუიზამსულთან-ხანებისას დაბინავდენ შეთქმულობის მ:ასაწ-წყობად. სპარსეთის რევოლუციონურ კომიტეტის ხელმძღვანელობით დაიმაღენ სილავან ივანიძე და თუში „სერგო გურჯი“.

შახმა და პოლკ. ლიახოვმა თეირანიდან საიმედო ჯარები თავრიზის დასამორჩილებლად გაგზავნა, სამხედრო მინისტრ სპეხდარის მეთაურობით, მარა იგი დამარცხებული უკან დაბრუნდა.

პოლკოვნიკ ლიახოვმა თავრიზის აღება პრინც ეინდოველს მიანდო, რუსის ოფიცრობა და შნიედერის ფირმის ზარბაზნები გაატანა. რამდენიმე თვის ფეხით სიარულის შემდეგ, ჯარმა აჯანყებულებს აღმოსავლეთით ალყა შემოარტყა, ცეცხლი გაუჩინა და მკოვრებლებში შიში დაბადა...

სპარსული ადერბაიჯანის პროვინციების ხანებმა მთის ყაჩაღები შეკრიბეს და მარანდის გუბერნატორ სუჯან ნაზიმისა და მარანდის ხანის სამად-ხანის ხელმძღვანელობით თავრიზს დასავლეთით, ჩაის ხიდთან გასაცარკეავად მიადგნენ. ამნაირად 1908 წლის ივნისში აჯანყებული თავრიზი ოთხი თვის ბრძოლის შემდეგ კვლავ ქალაქის კედლებში გამოამწყვდიეს. უსურსათოდ შეწუხებულებს, ტყვია-წამალით შესუსტებულებს, დაჭრილებისათვის უექიმოდ და უწამლოდ დარჩენილებს იარაღის დაყრა მოსთხოვეს. შიგ ქალაქში აჯანყებულების წინააღმდეგ ბალხი აამხედრეს, გვირ სათარხანზე თავდასხმა მოაწყვეს. რუსისა და ევროპულ კონსულების აგენტთა წყალობით, შახის სასარგებლო აგიტაცია გააჩაღეს, დაშინებული ბალხის მოსაყიდველად ფული დაარიგეს.

აი, ასეთ დროს მივალწიე მე ჯულფამდე და აქ გამანთავისუფლებელ კომიტეტის სამ ახალგაზრდა, გამო-



უცდელ, მარა თავისუფლებისთვის ბრძოლის სიყვარულით გატაცებულ წევრებთან თავრიზის გამოხსნაზე ვმსჯელობდი.

ერთ საღამოს შეგვატყობინეს, რომ თბილისიდან ჯულფაში მოსული მატარებელით მოვიდნენ ამერიკელი თუ ინგლისელი მისიონერები — რამოდენიმე ქალი და კაცი, რომლებიც ურმიის ამერიკულ საავადმყოფო-სკოლებში მსახურობდნენ და ჯულფის გზატკეცილით თავრიზში მიემგზავრებოდნენ. ამათ შახის მოხელეები და მცველები მიჰყვებოდნენ. კომიტეტის წევრებმა იფათბირეს ადგილობრივ გავლენიან პირებთან და შემატყობინეს — თუ ამაღამ, შეუმჩნეველად მდინარე არაქს გადავიდოდი, ხვალ დილით ბორანით გადასული მისიონერები საქმეს გამიკეთებდნენ, როგორც ამაღის ნაცნობს, ეტლით ყველა საშიშ გზას გამატარებდნენ და თავრიზში შემიყვანდნენ. ცხადია, დავთანხმდი. შუალამზე მომგვარეს ერთი გამხდარი, ძლიერ მაღალი აზერბაიჯანელი კონტრაბანდისტი ალი, რომელმაც თავისი გაშეშებული გრძელი თითებით ხელი ჩამომართვა, ამათვალ-ჩამათვალეირა და თარჯიმანის საშუალებით შემეკითხა ცურვა თუ ვიცოდი. ვუთხარი, რომ მე კარგი მცურავი ვიყავი და ცურვაში ჯილდოც მქონდა მიღებული, მარა მან მაინც გვიპასუხა: რომ აქ არაქსი მაგრად მიექანება, ცივია, და, რომ სადამოქნო ბორანით შეიძლებოდეს გაყვანა უეკთესიყო. ცოტა შემდეგ თავი გააქნია და დაუშატა: მაგას ნამდვილი გურჯის თვალტანადობა აქვს და მეთვალყურეებს შეუმჩნეველად არ დაურჩებაო და თუ გაბედავს ისევ არაქსის გადაცურვა სჯობიო. სხვების ყოყმანს აღარ მოვუცადე, წამოვდექი, კონტრაბანდისტს ხელი მოვაველე და თათრულად ვუთხარი: „იახში ყარდამ ალი, თეზულ გელდ!“ და წასასვლელად გავიწვიე. ალის ჩემი გამბედაობა მოეწონა. შევთანხმდით, იგი რუსის საყარაულოს დასათვალეირებლად წავიდა. ერთ საათში დავბრუნდები, მზად დამხვდით, დამიბარა. კომიტეტმა მოილაპარაკა: ხვალ ერთი მისი წევრი სადამოქნო ბორანით



სპარსულ ჯულფაში გადმოვიდოდა, ჩემი გადაწყვეტილებით დასახელებულ ბინაზე მნახავდა, მისიის წევრებთან საკმის გააკეთებდა, მეეტლეს მოუტირებდა და, როგორც გაზეთის კორესპონდენტი, მათთან ერთად თავრიზის გზას გავუდგებოდი.

მიუხედავად იმისა, რომ ჯულფიდან თავრიზამდე მიმავალი სამხედრო გზა რეაქციონერებით იყო გაკრული და თავრიზიც ალყა შემორტყმული იყო, საიმედო სოფლებების წყალობით, კომიტეტს მაინც ჰქონდა თავრიზთან საიდუმლო კავშირი და იქაურ ადგილობრივ მუშაობაში კარგად გამარკვევს. მეც შვეიცარიელი მდიდარი მეგობრის ნაყიდი ტილოს წითელი ჩემოდანი გავსენი, ჩაველაგე შიგ ვეროპიდან წამოღებული შალის მოკლედ შეკერილი სამგზავრო ტანისამოსი, კეპკა ქუდი, ყელიანი შალის ჩულქები, მაგარი ყვითელი ფეხსაცმელები, თეთრი საყელოები და სამაჯურები, საწვიმარი, კბილების საწმენდი ჩოთქი და მარილი, საპონი, ორი წყვილი საცვალი, პასპორტი, კომიტეტის მიერ გადმოცემული სამგზავრო ფული და უბრალო სპარსულ ტანისამოსში გამოწყობილი აღის ეუცდიდი.

აღი თავის დროზე მოვიდა. რუსის სადარაჯოებისათვის საიმედო პირებიც მიეჩინა. მზად ვიყავით, კომიტეტის წევრები გადავკოცნე. ნაშუალამევის 2 საათზე, ღრუბლიან ღამეში, სინათლე ჩამქრალ ოთახიდან აღი და მე აჩრდილებივით გამოვედით, ნანგრევებსა და ქობმახებში ფეხაკრეფით ვიარეთ, არაქსის პირს სიფრთხილით ჩავეყვით. აღი წელში მოხრილი მიდიოდა, არემარეს აყურადებდა, სირაქლემასავით ფეხებს მიანიჭებდა და ჩემი ჩემოდანი მიჰქონდა. არაქსი კი, ღამის სიჩუმეში მიჰქროდა, მიშხუოდა, გაქანებული კიდე-ნაპირებს რბოქებოდა, აწვირთებული, მრისხანედ კასპიის ზღვისკენ მიილტვოდა. რომ უხმაუროდ გვევლო, ფეხებზე გავიხადეთ, ზოგჯერ შიშველ ფეხებს სილა-ლამში ამოსულ ეკლებში მივაბოტებდით. ხან ეკალი შეგვესობოდა ფეხებში, ხანაც ბუძგატა ბალახი გვეხვეოდა წელებზე და ასე, საცოდავად მივიკლანკებოდით.

ერთ ალაგას ალი მგელივით დაცუცქდა, ლამეს კიანთებული თვალეზი მიმოავლო, ჩაჯდა, მიწას უჭრდა დაადო, დიდხანს აყურა და მიწაზე დაჯდომა მარიშნა, თვითონ ტანზე სწრაფად გაიხადა და მეც წამეხმარა. მალე ორი ტიტველი, ლამის წყვილიადში ვიდექით, მძლავრად მიმქროლავი არაქსი გაკვირვებული გვიცქერდა და თავისი მღელვარე ზვირთებით გვემუქრებოდა.

ალიმ წამოსასხამის ქვეშიდან შეზვეული მოზრდილი ტიკი გამოიღო, მძლავრად ჩაბერა, წინდაწინ საგანგებოდ გაჭრილ ყელში ჩემი ჩემოდანი და ორთავეს ტანისამოსი ჩადვა, მაგრად თავი მოუკრა, კისერზე გამოიკრა და გაშლილ მდინარეში შემოძღვა.

ლამის გრილი ნიავე სახეზე მეცა, მდინარის ნოტიო ნისლი ტანზე შემომეხვია, არაქსის წყალმა ფეხები გამოცივა, კოჭებიდან წვივებზე შემომადგა, წინ, სავალ გზაზე მღვრიე, აქაფებული წყალი მიტბორავდა. ალი, უანჩასავით გამხმარ და მალალ ფეხებს წინ მიადგამდა, ხელით აზვირთებულ და განრისხებულ მდინარიდან მიწვევდა. მალე წყალი მთელ სხეულზე შემეყინა. ალიმ კი, საცურავად მკლავები გაშალა, მის სვეტივით ვიწრო კისერს შხუილით წყალი შემოადგა, შემოეხვია. გამომბული ტიკი, მესამე აჩრდილივით წყალზე გატურდა. მე მოუსვი მხარული, მდინარე ილინცურად გადავჭერი და ბრძოლის სურვილით გატაცებულნი, შეზურებულ მაყრებრებით, შუა მდინარის ტალღებში შევიჭვრით, მის მძლავრად აგორებულ ზვირთებში ხელჩართული ბრძოლა გავაჩაღეთ...

წყალი მეტად დაქანებული და მძლავრი გამოდგა, ჩვენ კარგა შორს წაგვიღო, მარა, რაკი მდინარის დედა ტანი მშვიდობით გადავცურეთ და ტალღების ცხვირში ცემისაგან განვთავისუფლდით, მოუჩქარეთ და მალე ფეხებიც დავიდგით, ფეხამდგარი მივცურ-მივდიოდით. ალი ჩემს ქვემოდ იყო ჩატანილი და თვალს არ მაშორებდა, მარა ახლა უკვე გამარჯვებული ვიყავით, ნაპირთან ფართოდ გაშლილ წყალში მივაბიჯებდით... სიხარუ-



ლისაგან, თუ მეტისმეტი ბრძოლა-ღელღისაგან წაგებარდა, თვალს დამიბნელდა და ქვიშა-წყალზე დავეცი. ალიმ ტიკის თავი მოხსნა, წამოსასხმები ამოიღო, ერთი ძირს დამიგდო, მეორე დამახურა. გამამშრალა, დამზალა, გამამხნევა, შემაქო: — „იახში (ყოჩალ) გურჯი,“ — იძახდა.

ალიმ სპარსული ჯულფის ნაპირები დაბეჯითებით შეათვალიერა და სადამოენო პუნქტისკენ წამიძღვა. მეც სიარულში შევთბი და სპარსეთის მიწა-წყალზე წელგამართული მივეყვებოდი. გავიარეთ არაქსის პირად გატიტვლებული, გადახრუკული მდებარეობა, დანგრეული გომურები, აქა-ის დაბანაკებულ აქლემების, ჯორების და ვირების ქარავნებს წავაწყდით და უკანა ეზოთი ერთ სასადილოში შევედით. აქ ბნელ კარებში ვიღაცამ ხალი წამავლო და უსიტყვოდ ერთ ვიწრო ოთახში შემიყვანა, ძონძების მაგვარ ლოგინში ჩამაწვინა და კარები გამომიხურა. ისე მციოდა, რომ სუნით შემაწუხებელი ქუჭყიანი ძონძები მაინც დავიხურე, თავზე წამოსასხამი დავიდარე, თუმცა ლადო აღნიაშვილის სპარსეთში მოგზაურობის აღწერა გამახსენდა, მარა მაინც ტკბილად ჩამეძინა.

დილას მოლას ყვირილმა, მისმა გრძელმა ლოცვა-მოწოდებამ გამომალეიძა და გამომარკვია. ქუჭყიანი ლოგინის ცუდი სუნისაგან პირი გამწარებული მქონდა ვაჩეჩილ თმაში გახვეული თავი საეჭვოდ მეფხანებოდა, ტანს მაქეჭიებდა, თავს ციხის კარცერში ნაჯდომივით ეგრძნობდი, ამ ბნელ საკნიდან ჰაერზე ვასეირნებას ვისწრაფოდი. ამასობაში კარი გაიღო და შუატანის, შავ წვერულეაშიანი, ფერმკრთალი კაცი შემოვიდა, ქართველი ხარო? მკითხა და ქართულად მომესალმა. ხელ-პირის დასაბანად ღოჭით წყალი მომიტანა. დავიბანე, თეთრი საყელოთი და სამაჯურებით შევიცარულ სამგზავრო ტანისამოსში გამოვეწყვე, კეპკა დავიხურე. ფეხები ყელიანი ჩულქებით და ყვითელი ფეხსაცმელებით დავიმშვენე. მედუქნე გაოცებული მათვალიერებდა მართლა რიმი ეს



ქართველები (ვრაცეი) ტუტუცები ხართო! ასეთი თვალტანადი ვაჟკაცი ტილიან სპარსეთში რომ მიდიხარ და თავს იკლავ გიყი არა ხარ? აქ გაგაწამებენ, ცოცხლად შეგწვავენ, თვალებს დაგთხრიან, მოგკლავენო. რა! გადაგრია: რის თავისუფლება, რა თავისუფლება! საარსეთი სანამ ამას გაიგებდეს, შენ თავს ნადირი გამოხრავსო. აფსუს ბიჭო! შეუბნებოდა ბოლოს დაბლა ჩამიყვანა და რომით ჩაი დამალევენა. მალე კომიტეტის ჩემი ნაცნობი წევრი შემოვიდა ორი უცნობი თათართ. თათრები გამაცნო და მითხრა: ამათთან ბაზარში გაიარ-გამოიარე, „საქმე“ მოწესრიგებულა და მშვიდობით იმგზავრეო.

ჩემი კორესპოდენტობის მოწმობა და პასპორტი ჯიბეში ჩავიდევი, ჩემოდანი ეტლში ჩასადებად ვავამზადე, ჩემს მელუქნეს იოსებ მოვესესიანცს დროებით გამოვეთხოვე, როგორც უცხოელი, უცნობ ჯულფას, პატარა სადამოქნო ქალაქს დათვალიერება დაუწყე და აქედან ჩემს გადმონაცურავ აზვირთებულ არაქსის ტალღებს ამაყად გავსცქეროდი.

პირველყოფილ ადამიანებში მეგონა თავი, როცა აქაური დაბეჩავებული და დაგლახავებული ვაჭარ-მოხელე-ბელოსნები, თავიანთ მიწურ ქოხმახებში დამსხდარნი დაეინახე. აქვე ნახევრად ტიტველი, ჩამოკონკილი გლეხები ვიერებს მიერეკებოდენ. ღმერთო ჩემო! აქაურ ხანებს ეს ხალხი როგორ გაუტყავებიათ და დაუმონაეებიათ სულიან-ხორციანად?! მაგონდებოდა ისტორიიდან, თუ ამ ხანებმა როგორ დაანგრის ჩვენი დიადი საქართველო, მისი მაღალი კულტურა და გულში ვიმეორებდი: ეს მონობის ჯაჭვი უნდა დაიმსხვრეს და დიახაც რომ ღირს ამ ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება...

ცოტა ხნის შემდეგ დამოქნის ახლოს სასტუმროსთან სუფთად გამოწყობილი თავრიზში მიმავალი მისიონრები გამოვიდენ, რომელთა შორის ერთი ინგლისელი თუ ამერიკელი მასწავლებელი ქალი იყო. მათ ცნობის-მოყვარე ხალხი შემოესია. მათ სუფთა ჩაცმულობას მოხელებიც კი შურით ათვალიერებდენ, მეც იმათად მღე-



ზულობდენ და მორიდებულად მიყურებდენ. ცხადია მეც მისიონრებთან ახლო ყოფნას ვცდილობდი, მათთვის წყობილ ეტლებთან დავდიოდი. აქ ორი მგზავრი გავიცანი, რომლებიც მისიონრების მფარველობით ურშიაში მიდიოდენ. ეს თბილისელი აისორები, იქ მისიონრების სკოლაში მასწავლებლად იყვნენ დანიშნულნი და ცოტა ქართულიც ესმოდათ.

ამასობაში ეტლებიც ჩამოაყენეს, ბარგები ჩაალაგეს, წინა ეტლში ქალი და სამი მისიონერი ჩასვეს, მეორეში მასწავლებლები, მესამეში კი, სხვებთან ერთად მეც მომათავსეს და ჩემმა მხლებელმა სპარსელმა ჩემი ჩემოდანი გადმომცა. იოსებ მავესესიანცი თავისი ღუქნიდან ისევ დაღონებული მიყურებდა და შეუმჩნეველად მემშვიდებებოდა. ჯულფას ერთადერთი ქუჩა მალე გავიარეთ და თავრიზის შარა-ზგის დასაწყისთან რუსის მოხელეებმა შეგვაჩერეს. თითოულ მგზავრზე, ცხენზე და ეტლზე ფული გადაგვახდევინეს. ეს გახლდათ ამ გზაზე მოსიარულე ყველა მგზავრისათვის სავალდებულო ბაჟი, გადასახადი — ამით გზის გამკეთებელი რუსი მოიჯარადრეები დახარჯულ თანხას ინაზღაურებდენ და, ვინ იცის რამდენ ჯერ მეტს იღებდენ. სოფლებიდან შემოსულ მენახირეებს დაწესებულ ფასს ახდევინებდენ, ხალხს ორმაგ ტყავს აძრობდენ.

როცა მეორე „ზასტავას“ (საბაჟო პუნქტს) გადაესცილდით, ეტლებს გზის დამცველი სხვა ცხენოსანი რაზმი შემოერთყა და ახალი გადასახადი მოგვთხოვა. ასე გრძელდება ეს თავრიზის გზის გათავებამდის, რომელიც ასეთნაირ საბაჟო პუნქტებად არის დაყოფილი. როცა ჩვენი ცხენები ისვენებდენ, ჩემი ორი ღერი ფრანგულ-ნემეცურით და თათრულით ვცდილობდი თანამეგზავრებს მივსალმებოდი, მეკითხა — მგზავრობით დაღლილი ხომ არ იყვნენ. ერთხელ, ამ გადამწვარ მინდორში წყლის ახლოს ამოსული მინდვრის ყვავილები დავინახე, მოვკრიფე, მცენარის ღერწით შევკონე და მისიონერების უცხო მანდილოსან მასწავლებელს მივართვი: „სილ ვუ პლე მად-



მუაწელ! ტრე ეოლი ნესპა!“... მანდილოსანმა გაბიღიმა, თავაზიანად ჩამომართვა და მითხრა: „მერსი მუსიო, მხოლოდ კი, მისმა მუნიან სახედარსავით ჩამომქენარმა კავალერმა ქეციანი წარბები შეკრა, ორაზროვნად შემომხედა. ვფიქრობდი როგორმე მათი გული მიჩვევო, რომ გაჭირვების დროს წამადგებოდენ, მარა სამწუხაროდ, ამის წინააღმდეგი გამოდგა. ახალგაზრდა ორ მასწავლებელს კი, საკმაოდ დავუახლოვდი და ისინიც ახალგაზრდული სიტბოთი მექცეოდენ.

ადრე გამომგზავრებულნი, თავრიზის შუაგზაზე მდებარე ქალაქ მარანდას მივალწიეთ. ქალაქს თავისი ჩამაცი შევიღებით, ძლიერი ხანი სუჯაი ნაზიმი გუბერნატორობდა, პატრონ-ბრძანებლობდა. მარანდი მთის ძირას არის გაშენებული და შუაში წყალი ჩამოუდის. ქუჩაში გავლის დროს, შეშინებული და გაოცებული ხალხი გვიქერდა, რალაც არაჩვეულებრივი მოძრაობა და არევ-დარევა იყო. ეტლები ზედი-ზედ შევიდენ სასტუმროს ალყაფის კარებში, რომლის ქუქყიან ეზოდან პატრონი და მოსამსახურეები გამოგვეგებენ. ვიწრო, ჩამტვრეული ციცრული კიბით მეორე სართულზე აგვიყვანეს. სასტუმროს ოთახებში, ერთი მხრით მისიონრები და მასწავლებლები მოათავსეს, შუაში მგზავრები, მე კი მეორე მხრით მომცეს ერთი ვიწრო, უტახტო, ნოხით მოვებული ოთახი, რომლის ერთ თავში ლოჯინი იყო მილაგებული. წყალი მოვიტანე, დავიბანე, დავიბარცხნე, მუთაქაზე თათრულად ფეხმოკეცილი დავჯექი, ლულა-ქაბაბი. ნესვი და ყურძენი მოვატანიე და შევექეცი. თან სახლებში, ეზოში, ქუჩებში და ყველგან ჩემს გარშემო არაჩვეულებრივ მოძრაობას, ხმაურობას, შეიარაღებული ხალხის უთაებოლო სირბილსა და ყვირილს ვაყურადებდი.

დალამდა, ოთახში მოსამსახურემ ლამფა შემოიტანა და კუთხეში დადგმა ვერ მოასწრო, რომ დაუკაკუნებლად კარი გაიღო და უბოდიშოთ სამი შეიარღლებული კაცი შემოვიდა, რომელთაც წინ ლურჯ მალდას ტანისამოსში გამოწყობილი უფროსი მოუძლოდა. მომესალმა, თათრუ-



ლად ვინაობა მკითხა. მივბვდი რასაც მეკითხებოდა, შარა მინც რუსულად ვუთხარი: „არ მესმის რა გნენათ“. მან გასაგები რუსული ენით ამიხსნა რომ ჩემი ვინაობის გასაგებად სამხედრო შტაბში გუბერნატორი სუჯაი ნაზიმი მიბარებდა. ვიახლებით მეთქი ვუთხარი და უკან გავყევი. გაცელებულმა და შეშინებულმა მოსამსახურეებმა კიბეზე ჩამაცლეს. ვიწრო ქუჩაში სიბნელე და ნისლი იყო ჩამოწოლილი, არც ერთი ვარსკლავი არ ჩანდა, ხანჯლებით შეიარაღებული ორი კაცი ჩირაღდნებით გვინათებდნენ გზას. ერთ მოსახვევში ჩირაღდანათ გაწუქებული ალაყადის კარი გამოჩნდა, რომლის ეზოშიც დიდი შავი შენობა მოჩანდა. აქ შეიარაღებული ხალხით საეხე ეზო გამატარეს და გრძელ დერეფანში შემიყვანეს, რომლის კედლებზე ნავთიანი სანათურები ბოლავდნენ, თვალეზ დაბრიალებული და კბილებ დაკრეჭილი შეიარაღებული დარაჯები ჩამწკრივებულნი იდგნენ. როცა მათ შორის მივდიოდი ასე მეგონა ხანჯლებს ზურგში მიყრიდნენ. დერეფნის ბოლოში დარაჯმა კარი გააღო და შიგ რუსის მოლაპარაკე შემიძღვა.

ჩემს წინ ნოხებით მოფენილი და ლამპებით განათებული დიდი ზალა გაიშალა, რომლის თავში ორ რიგად ფეხმორთხმული ზანები, მოლები, სამხედრო პირები ისხდნენ, შუაზე ხავერდის ბალიშებზე სუჯაი ნაზამი მრისხანეთ იჯდა, დიდრონი უღვაშები ჩამოეშვა და მსხვილი ქარვის მძივიბს ნელ-ნელა თვლიდა... ამათ წინ წავდექი, ქუდი მოვიხადე, ზრდილობიანად მივესალმე და გვერდით გავჩერდი, შეპარვით კრებული ავთაკალიერე. ესენი ჩემს სამგზავრო ტანისამოსს, სქელ შავ ომას, არწივისებურ ცხვირს, ქორის თვალებს, განიერ გულმკერდს ათვალაიერებდნენ. სუჯაი ნაზიმმა ზდილობიანად შემეკითხა სპარსულად თუ ვლაპარაკობდი. სანამ ვუპასუხებდი, მიმყოლმა მომასწრო და უთხრა, რომ რუსულად ვლაპარაკობდი. „თქვენ ვინ ბრძანდებით და ასე არეულ დროს საიდან მოდით აქ?“ მკითხა მან. როცა ვაღმომითარგმნეს, სპასუხით ჩემი პასპორტი ამოვიღე. რო-



მელიც რუსული გვართ თავდებოდა, შემდეგ კარგეს პოდენტის მოწმობა გავშალე და მთარგმელს მიუცეცი, რომელმაც თავდახრით და გულზე ხელის დადებით სუჯაი ნაზიმს მიართვა და შიგ წერებულნი განუძარტა. კრებულის წევრებმა ორთავე მხარიდან წამოიწიეს და მოწმობებს დაკვირვებით სინჯვა დაუწყეს, თანაც ჩაციებით მათვალაიერებდნენ. „თქვენ გურჯი არა ხართ?“ მკითხა სუჯაი ნაზიმ. „არა ბატონო, მე ვლადიკავკაიდან ვახლავარ და მივემგზავრები რუსეთის იმპერატორის და მისი მთრავობის ნებადართვით ქალაქ თავრიზში ჩვენ გენერალურ კონსულთან პატიხანოვთან. იქ ჩინდა ავწერო დღევანდელი სპარსეთის მდგომარეობა და აი ამ გაზეთის საშუალებით, რომლის წარმომადგენელიც ვარ მსურს ქვეყანას ვაცნობო, რომ ჯულფიდან მოვემგზავრები და აქ თქვენს საბრძანებელში შემთხვევით არ გავჩენილვარ, ამას დაამოწმებენ ინგლის-ამერიკის მისიონრები, რომლებიც აქ ბრძანდებიან,“ დაუმატე მე.

— დიახ, თქვენ მათთან იმგზავრეთ და თქვენი ვინაობის შესახებ მათ ვკითხეთ, მარა არაფერი იციან, — მოიიგო სუჯაი ნაზიმმა და კრებულს რალაც შეეკითხა და პასუხად მიიღო — ნამდვილ გურჯს ჰგავსო. მივხვდი რომ საქმე ჩემს „გურჯობაზე“ იყო და დიდათ განრისხებულა ბრძანდებოდნენ. მედუქნე იოსებ მოღსინიანცის ნათქვამი თვალწინ დამიდგა, თავდაცვის გრძობამ გაიღიძა, გონება ამოძრავდა. სანამ ნაფიქრი წესრიგში მომკავდა სუჯაი ნაზიმმა მომმართა: „თავრიზის გარშემო ახლა დიდი ბრძოლებია გამართული, იქ ჩვენც რომ გაგიშვათ თქვენ მაინც ვერ შეხვალთ.“ ხანის ასეთმა კილო საუბარმა ვამათამამა, იმედი მომცა, ჯოჯოხეთურ შთაბეჭდილებებიდან გამომიყვანა, და შევბედე: „დიდებულო ხანო! უმორჩილესად გთხოვთ თქვენს მომხრესა და ჩენი მეფე ნიკოლოზის წარმომადგენელს პოტიხანოვს თავრიზში ტელეფონით დაველაპარაკო.“ — ტელეფონი არ მუშაობს, გადაჭრით ბრძანა მან, თავრიზისკენ წასვლა შეუძლებელია. ახლა ბევრი საქმე გვაქვს, თქვენ ვინაო-



ბას ხვალ გავარკვევთ, მანამდის კი ჩვენი ყარაულის ქვეშ იქნებით სასტუმროშიო, მარა სანამ ჩემი წაყვანის ბრძანებას გასცემდა კიდევ შევებდე: — თავრიზის ამბების გაგებას მაინც მოვახერხებ და ავწერ გაზეთებისთვის. ჯულფიდან, ჩემი მთავრობის საშუალებით, თეირანში მის უმაღლეს ბრწყინვალებას შახს და მისი ჯარების ხელმძღვანელს, ჩემ პირად მეგობარ პოლკოვნიკ ლიაზოვს ვაცნობებ ჩემ მდგომარეობას და რომ თქვენ მარანდში ბრძანდებით გამაგრებული. თეირანიდან მომცემენ საშუალებას პრინც ეინდოველეს ჯარს შეუერთდე სადაც ახლა ჩემი ნაცნობი რუსის ოფიცრები იბრძვიან და ვფიქრობ მალე თავროზს აიღებენ და სათარ-ხანსა და გურჯებს დაამარცხებენ. ლაპარაკი ხელებ გაშლილმა, წელში გამართულმა დაეამთავრე და ეტყობოდა შთაბეჭდილებაც მოვახდინე.

— ხელამდის, ასე ბრძანა ხანმა. პასპორტი და მოწმობა უკან დამიბრუნა და რუსულად მოლაპარაკეს რალაცა განკარგულება მისცა. მდაბლად, მარა ღირსეულად გამოვეთხოვე, ცოტა იმედ მოცემული გამოვეტრიალდი და თამამი ნაბიჯით გამოვედი კარებიდან.

შე იმავე გზით სასტუმროში მომიყვანეს, და ოოცა ოთახში შევედი ჩემი ჩემოდანი გულმოდგინედ გასინჯეს, კბილების საწმენდი ფხვნილი და ჩოთქის თეთრი „ფლუტლიარი“ წაიღეს, კარი არ დამახურვიეს და ორი თოფიანი ყარაული კარებში ჩამიყენეს. თვითონ რუსულის მცოდნე უფროსმა მითბრა: შენ ნამდვილი გურჯი ხარო.

სასტუმროს დერეფანში ვინც გაივლიდა, ყველანი შეშინებული იყურებოდენ, — აქ საშიში გურჯიაო, იძახოდენ.

თუმცა არაფერი მინდოდა, მარა ვახშამი მაინც შევეუკვეთე და უფროსს საკმელის მოტანა ვთხოვე, რაც დიდი სიამოვნებით ამისრულა. როცა ხელისგულზე სპარსული თეთრი ვერცხლის ფული საკმაოდ დაინახა ხასიათი ვაუკეთდა. ოსმალეთიდან შემოტანილი კონიაკი მომიტანა, ნაშალი ფულის მოცემის დროს თვალეები მსუნავ ძალღ-



სავით შემომამბრწყინა. ეს შევნიშნე და რამოდენიმე თეთრი ფული ვაჩუქე, რაც ნახევრად მშვიერ სპარსელისათვის უბედნიერესი შემთხვევა იყო. შევეუდექი ვახშმობას. კონიაკს კარებში ჩამჯდარ დარაჯებს ვსთავაზობდი, ფლავსა და ქაბაბს ვაწვდიდი, რასაც მამლებივით ყლაპავდენ, კონიაკს ხუხავდენ, იახში გურჯიო, იძახდენ. მე კი, სწორედ ეს გურჯობა არ მინდოდა — პეტრე-მოციქულივით უარსცყოფდი.

უფროსი რუსულის მცოდნე სადღაც წავიდა. მოსამსახურის პირით, რომელიც ღია კარებში მომჩერებოდა, მისიონრებს გავაგებინე, რომ მათი ნახვა მინდოდა, მარა ეს მათ არ ისურვეს და რაკი დატყვევებული დამინახეს, არამც თუ არ დამეხმარენ, არცერთი მათგანი დერეფანშიც არ გამოჩენილა.

გაუხდელი ლოგინზე მივწექი და თვალედახუჭული ჩემი მდგომარეობის გარკვევას შევეუდექი. ზვალ 'უჯაი ნიზამი ჩემს გურჯობას გამოარკვევს, ჯულფის სადამოყენოზე კავკავიდან არ მოვსულვარ ამასაც შეიტკობს. მაშინ შეიძლება რუსის მთავრობას ვადამცეს. ამას რომ იზამდეს რა მიშავს! რუსის მთავობასთან მისვლა ამ მდგომარეობასთან — ცხონებაა, მარა, თუ ჩემს ქართველობაში დარწმუნდა მაწამებს. ყოველნაირად ეტყობა, რომ ისინი ჩვენებს თავრიზთან დაუშარცხებიან, ვაბოროტებულნი, აქ ჯარს აგროვებენ და ცოტა ეჭვიც კი საქმარისია რომ დავიღუპო. მისიონრები დამემალენ და ჩემთვის თითსაც არ გააქანებენ. მაშ, რად დაპირდენ ჩვენებს ჯულფაში დახმარებას გავუწევთ? შეიძლება დახმარება უბრალო რამე ეგონათ და როცა განრიხებულ ხანს შეხვდენ პილატესავით ხელს იბანენ? იმ მანდილოსანს ნუ თუ გული არ აქვს, დატყვევებულ თანამგზავრს რომ მხედავს,— თვალით მაინც დამენახოს, მანუგემოს? მისიონრებია, ქრისტიანებიაო! სად არის ადამიანობა? ქრისტე ჯერ კიდევ დიდბანს იქნება ჯვარზე გაკოჯლი!..

როგორ მოვიქცე? დავნებდე და ცხვარივით ვაშატყაონ, მაწამონ? არასოდეს! კბილების კრაჭუნით წამოვი-



„ახე, თვალები გავახილე, წამოვდექი. ერთ დარაჯს მინგ
 კარებში ჩასძინებოდა, ორთავე ხელით თოფს ჩასწიდე-
 ბოდა, გარუჯულ კისერ წაწვდილი, საკარულზე თავმიბ-
 ჯენილი მომაკვდავ კაცსავით ხრიალებდა. მეორე დარაჯი
 წასულიყო, აღარსად სჩანდა. უკვე გვიანი იყო, ქუჩიდან
 ხმაურობა არ ისმოდა, სასტუმრო მიძინებულყო. დე-
 რეფნის იქით, სამზარეულოში, მბეუტავი სინათლე
 კრთოდა... დარაჯი კისერ მოგრებილი ისე ხროტინობდა,
 თითქოს იხრჩობაო; ეტყობოდა ძლიერ დაღლილი იყო
 და უსწორო წოლისაგან სისხლი სწორად ვერ მოძრაობდა.

გავიპარო? უიარაღოდ სად წავიდე? თოფს ხელიდან
 გამოვაცლი, მარა რომ გამიგოს? წაუჭირო პირსაროცი
 ყელში, რომ იყვიროს? არა, უცებ ავალღეტ თოფს, კონ-
 დახით თავში დავკრავ, უსულოთ აქვე გავაგორებ, კარს
 გამოვბურავ მის ტანისამოსს ჩავიცვამ, ვახნებს წელზე
 შემოვირტყამ, ვითომ რაიმე ბრძანება მიმაქვს, ჯულფი-
 საკენ მოვქუსლავ... მერე, ღირს ამ საწყალი კაცის მოკე-
 ლა, ჭეშმარიტების ძიებაში ჭეშმარიტების ფეხით გა-
 თელვა?! არის ეს სამართლიანი და რევოლუციონური?
 თვით მაცხოვარმა გეთსმანიის ბაღში, მისი გაცემის ლა-
 მეს, მამა ღმერთს შესთხოვა: გადამარჩინე, დამიხსენ ისე,
 როგორც ეს შენ გნებავსო.

მამ, მოუცადო დილას, ვაცადო განგებას და მივენდო
 ჩემს ბედს? რომ დავილტუპო? რომ უბრძოლველად მაწამონ
 და დამკლან? ჩამომაცვან სარზე და ცეცხლი შემინთონ
 ისე რომ ვერაფრით წავადგე ცეცხლის რკალში გამომ-
 წყვდეულ გმირ თავრიზს? არა, მე ისეთ დიდ იდეას ვე-
 კუთვნი ასე უბრალოდ ვერ დავილტუპები, ისეთი დიდი
 საქმეები მიცდის, ასე უდროოდ ვერ ჩავეკვდები! ისეთ
 დიდ გზაზე მივდივარ, ჯერ მესამედიც არ გამივლია.
 დედა ჩემსაც სიმწარით იმისთვის კი არ გამოუზრდივარ
 და იმისათვის კი არ ლოცულობს და ევედრება ცისა და
 ქვეყნის გამჩენს, რომ აქ უსახლოდ ჩამკლან! არა, ასე
 ლაჩრულად სიკვდილს ვერ დავნებდები, ჩემი გარდაც-



ვალების ასპარეზი სხვაგვარი უნდა იყოს, მან მე საქმეც-
ნო საქმეათვის ხელჩართულ ბრძოლაში უნდა მორისწ-
როს... ამიტომ გამხარდა საქართველომ, სოციალ-დემოკ-
რატიულ პარტიამ, მისმა მამებმა, რომ აქ გავქრე? არა,
ჩემი ბედი ეს არ არის, ჩემი ვარსკლავი ჯერ ვერ ჩაქრე-
ბა, ვფიქრობდი და ჩამძინებოდა. ჩემს გონებაში ლადო
კეცხოველი, ვერა პეროვსკაია, ეელიაბოვი, მხიარული
და მამაცი ასინსკი ისახებოდნ რომ თვალი გავახილე,
მეტყობოდა რომ ძილშიც და გამოღვიძების დროსაც
თავის გადარჩენის საკითხი და თავდაცვისათვის, ზნეობ-
რივი ძალის გამონახვა ერთმანეთს ეცილებოდნ.

წამოვდექი გავიარ-გამოვიარე, ცოტა ჩავახველე. მარა
დარაჯი არ იძროდა, ხმა არსაიდან არ ისმოდა, თითქოს
ყოველივე ხელს მიწყობდა, როგორც მოვისურვებდი ისე
გავსულიყავი აქედან. ბოლოს გადავწყვიტე არსად არ წა-
ვალ, მოუცდი ხვალინდელ დღეს და, თუ შეპყრობა დამი-
პირეს, მაშინ დარაჯს ვებრდღენები, ავაგლეჯ იარაღს და
მასთან ბრძოლაში მოვეკვდები, საწამებლად არ დავ-
ნებდები.

გაუჩრებულ ღამეში ცხენების ფეხის ხმა და ეტლის
თვლების რიხინი მომესმა. სმენად გადვიქცი. ხმა თან-
დათან მოახლოვდა, ჩვენი სასტუმროს ალაყაფის კა-
რებს მოადგა, ჭიშკარის ჭრიალი ატყდა, ეტლი ეზოში შე-
მოვიდა. მალე სანახევროდ ევროპიულად ჩაცმული სტუმ-
რები კიბეს ამოყვენ, მათ პატრონ-მოსამსახურეები სან-
თლებითა და აღმოსავლური ყალბი ღიმილით შეეგე-
ბენ და ოთახში მიიწვიეს. სტუმრებმა ჩემს ღია კარში
ჩამძინებულ დარაჯს ახედ-დახედეს, ჩემი ჩაცმულობაც
აათვალიერეს და პატრონს რაღაცა შეეკითხეს. მიცე-
მულ პასუხიდან მხოლოდ უკანასკნელი სიტყვა დავიჭი-
რე: „ბურდა გურჯიო“. ცოტა ხნის შემდეგ, ახალშოსუ-
ლებიდან ერთი 30—35 წლის, შავგრემანი კაცი ჩემს
ღია კარს მოადგა და ზრდილობიანი თათრულით ჩემი
ვინაობა შემეკითხა. მე რუსულად მივუგე, რომ კორეს-



პოდენტი ვარ, თავრიზში მივდივარ და როგორც მხედველად აქ შემაჩერეს და დამატყვევეს მეთქი. ჩემი მოსაუბრე რუსულის კარგი მცოდნე აღმოჩნდა. „ძალიან კარგი, მესმის, მივხვდიო“, ჩაილაპარაკა და მომცილდა. კარებთან გაჩერებულ მის მზღებლებს სომხურად ჩაულაპარაკა — ვფიქრობ „ერაცყე“ უნდა იყოსო. დერეფანში გაიარ-გამოიარა, თითქოს ათვალღერებდა სანთელი ხომ არსად ჩანსო, ან გაღვიძებული ხომ არავინ არისო, პატრონს ვახშამი დაუყვეთა და ჩემი ოთახისკენ მობრუნდა, ახლოს მოდგა, მზარით კედელს მოაწვა, თავისი დიდრონი შავი თვალებით პირდაპირ სახეში ჩამხედა, გარკვეული რუსულით ხმადაბლა, მარა გასაგონად მკითხა: „თქვენ ქართველი ბრძანდებით არა?“ შეუძლებელი იყო ზანის მოვზავნილად არ მიმელო და გადაჭრით მიუუგე: „არა ბატონო, ვლადიკავკაველი ვარ, აი ჩემი პასპორტი და მოწმობა,“ — ჯიბიდან ამოღებული ქალაღლები მივაწოდე. ქალაღლები საბელდახელოდ მკრთალ შუქზე გადაათვალიერა და უკან დამიბრუნა. საუჯაინიზამთან დაბარება, მასთან საუბარი და მისიონრების ამბავი დაწვრილებით გამომკითხა და წავიდა. გაკვირვებული დავრჩი და მის გამოცნობაზე თავს ვიმტვრევდი...

სწორედ ამ დროს ჩემს დარაჯსაც გამოვღვიძა, შეიშმუშნა. დაბრეცილი და ამღვრეული თვალეზი ჭუჭყიანი ხელებით მოისრისა და გაცეებით შემომანათა. დარცხვენილმა უაზროდ ყურება დამიწყო... და, აი კიდევ რუსულის მცოდნე დარაჯების უფროსი წამოგვადგა. იგი უშნოთ ილლარჯებოდა, სქელ ტუჩებიდან დიდრონ კბილებს აჩენდა, თვალებს ნაბაედა. ეტყობოდა კარგად შეზარბოშებული იყო... როცა მეზობელი ოთახის კარი გაიღო, შიგ სომხურად მოსაუბრენი იცნო და მათ სპარსულად მიესალმა. სომხებმა იგი ვახშემზე მიიპატიყეს. წინაა ჩემთან მოსაუბრე შავგვრიმანმა კაცმა. ვახშამზე მისას მიწვეული დარაჯების უფროსი თავის მეგობრებთან დატოვა, ჩემთან მოვიდა და კარის დარაჯთან მოურიდებლად რუსულ ენაზე საუბარი გამიმართა.



„მე თავრიზელი სომეხი არაქელა მოვსესიანცა ვარ, დაიწყო მან. სპარსეთის ქალაქებში ვვაჭრობ, ხანებთან და გავლენიან პირებთან საქმეები მაქვს და მათი ნდობით ვსარგებლობ. პარტიულად ინჩაისტებს ვეკუთვნი და თავრიზში მებრძოლ ქართველებიდან ვიცნობ ვასოს, ვლ. ღუმბაძეს, ჟელეზნას და „გიგო გურჯს“. ისინი ამ დღეებში ერთ ამხანაგს ელოდებიან. თვალდატანობით, მარჯვენა ხელზე ცერის უქონლობით და სხვა ნიშნობლივი თვისებებით, ვფიქრობ ეს კაცი თქვენ ხართ. სუჯაი ნაზიმს თავრიზში, აჯიჩაის ზიდთან ბრძოლა ჰქონდა, მარა დამარცხდა. ხელ-ახალი იერიშის მისატანად იგი ახლა სოფლებში ხალხს ეძებს, მარა ხალხი მის წინააღმდეგაა აღელვებული. თუმცა, უიარალოდ და უსურსათოდ დარჩენილი აჯანყებული თავრიზიც ძლიერ შეწყობებულია. მე ჯულფაში სავაჭრო საქმეებზე მივიჩქარო, ნებართვისათვის სუჯაი-ნაზიმი უნდა ვნახო, რომელთანაც კარგი განწყობილება მაქვს და ზშირად ბანქოსაც ვთამაშობთ ერთად. მას თქვენზე ლაპარაკს ჩამოუგდებ და ვეტყვი, რომ პირადათ გიცნობთ, როგორც ვლადიკავკაველს და როგორც კორესპოდენტს. იმედი მაქვს ბისი ნებართვით თან წაგიყვან ჯულფაში. იქ დამოყნიდან წესიერად გამოსვლის საბუთებს მოგიწყობ, რომ შემდეგ აქ სუჯაი-ნაზიმის წარუდგინო, სიმართლეში დააჯერო და თავრიზისკენ წახვიდე“.

ამის გამგონე თავს არ ვუჯერებდი. გაცემისაც მეშინოდა მარა ერთი ცხადი იყო, თუ დალუპვა მელიოდა ბრძოლის საშუალებაც მექნებოდა და უმაღვე მიუგე:

— ჯულფაში მაინც უნდა დავბრუნდე და თუ ამის ნებართვისათვის სუჯაი-ნაზიმთან დამეხმარებით, თქვენგან დიდათ დავალებული დავრჩები.

— არხეინად იძინეთ, დილით ადრე მზად იყავით. დამიბარა და წავიდა. მალე, განგებით მოვლენილი არაქელა და ჩემი დარაჯის უფროსი ერთად ჩავიდენ დაბლა და როგორც მათი ლაპარაკიდან გავიგე, სუჯაი-ნაზიმთან მიდიოდნენ.



ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ისევე მარტო დგახდებოდა, ვლელავდი. ხან წამების სურათი მეხატებოდა. ხანაც მებრძოლი სულსკვეთება მიძლიერდებოდა და მავაყაცებდა, გშირად მხდიდა. ამ დაუსრულებელ ღამეში დავრწმუნდი, რომ არ არის სიმტკიცე სიკვდილისა და წამების მოლოდინში არ შეირყეს, მხოლოდ არის უმადლესი მოვალეობის შეგნება და მაღალი იდეალისათვის თავგანწირვა აღამიანს რაინდობას რომ მიანიჭებს...

ბავშვივით კარზე მიმდგარი, არაქელას ველოდებოდი. გვიან მოვიდა და მომამბა: დილით წავალთო.

გათენებული ძლივს იყო, დარაჯის უფროსი არაქელას ქალაღზე ხელს რომ აწერინებდა, მოსამსახურეს ჩემი ჩემოდანი ჩამოქონდა, დარაჯი ეტლისკენ მიმაცილებდა და მშვიდობით მგზავრობას მისურვებდა. არაქელამ მის გვერდით დამაჯინა, წინ ორი სომეხი სანოვაგით აავსე კალათებით ისხდენ. სომეხმა მეეტლემ ცხენები გარკაკა და ჩვენ მარანდის ქვევით გზატკეცილზე მივსრიალებდით, მზის სხივები სახეში მეფინებოდა, ბრწყინვალე დღე მითენდებოდა. არაქელასადმი ეკვი თან და თან მეფანტებოდა და ნდობით შევეყურებდი ამ ჩემს მხსნელს.

წამოღებული ღვინო-კონიაკით შეხურაბული ჯულფას მიეუახლოვდით. გამოჩნდა რუსების „ზასტავა“, სპარსული ჯულფა, არაქსი და გაღმა ჯულფა რუსის, ყაზარმებით და რკინისგზის სადგურით. „ზასტავასთან“ მისელამდე ჯორაქლემების ჯოგები მინდორში, ზოგან დაწოლილი აქლემებით, გრძელი კისრებით და პატარვანი თავებით იცოხნებოდენ. ვირები ყოყინით არე-მარეს აყრუებდენ, მწყემსები ჯოხით მიერეკებოდენ...

აქ შევამჩნიე ჩემი ნაცნობი მეღუქნე იოსებ მოვსესიანიცი. მან სომეხი მგზავრები იცნო და ხელის ნიშნებით ეტლი გააჩერებინა. არაქელას სომხურად წაუღიპარაკა, ეტლიდან ჩამომიყვანა, ჩემი ჩემოდანი თავის წამოსასხმელს ქვეშ ამოიღო, მეც წამოსასხამი მომახურა და გზიდან გადამიყვანა, გორაკები საჩქაროთ გადამატრა და არაქსის პირთან ერთ დანგრეულ გომურში შემიყვანა,



შვეიცარული ტანისამოსი გამხადა, სპარსული ჩამცველი საბრე მომცა ხელში და ვირებ-ჯორების მწყემსად და-
მაყენა. ამ ქოხის ირგვლივ ჯოხით უნდა მეველო, ვითომ
ვირებსა და ჯორებს ვმწყეცსაედი. ფრთხილად ეყოფილი-
ყავი, რადგან მარანდიდან უკვე ტელეფონით შეძენდენ.
ქოხთან ვიქნებოდი. როცა ის, არაქელსთან ერთად,
საქმეს გააკეთებდა, მომაკითხავდა და წამიყვანდა.

ახლა მივხვდი, რომ სუჯაი ნაზიმს კი არ გაუნთავისუფ-
ლებრივარ — არაქელამ მომიტაცა და ამისათვის უნ-
და შემიაპრონ. ხელში ჯოხი მოვიმარჯვე და ვირებს
და ჯორებს ერთგულად დაუწყე მწყეცვა, მარა როცა და-
ლამდა ერთად მოიყარეს თავი, მათი პატრონებიც მოვი-
დნენ ბარგითა და ბარხანით და ყველამ ერთად დაბინა-
დენ. მე ისევ მარტოობა და ვარსკლავების მზერა მერგო.
მოწმენდილ ცის კამარაში ვარსკლავები აკაშკაშდენ.
ერთ მათგანს ჯულფის მთის ტიტველ მწერვალისკენ
უყურებდი, რომ გავარჩიე ჩემსკენ მომავალი იოსები. მან
საქმელ-სასმელი მომიტანა და დამარიგა ფრთხილად
ეყოფილიყავი. ღამე აქ უნდა გამეთენებია და დილით
მომაკითხავდა. იგი წავიდა. მე მიდამოებს ვათვალისწინებ-
დი; თუ საფრთხე მექნებოდა, წყალში გადასახტომ ად-
გილს ვეძებდი. მდინარის სიო ქროდა, სიცივე მატუ-
ლობდა, ვარსკლავები ცაში ერთმანეთს სცვლიდნენ...
აგერ ცას გადაეკრა ხშირ ვარსკლავებით მოქედილი იე-
რუსალიმის გზა. სამხრეთიდან თითის-ტარა და მრუდე
სასწორი (რომელსაც ქართლ-კახეთში სომხის სასწორს
ეძახიან) გამოჩნდნენ, დასავლეთისკენ ზომლი-მრავალი ნე-
ლა მიიწევს, ჩრილოეთით ირმის ნახტომი, — შვიდი ვარ-
სკლავი და მათ გასწვრივ ერთი მოციმციმე ნათელი ვარ-
სკლავია.

ღრო გავიდა... ვარსკლავები შემეჩხერდენ. აღმოსავლეთით
დილის ვარსკლავი აინთო და ლაქლაქებს, მერე ცა
სააღდგომო კვერცხით შეიღება და ცისკრის ვარსკლა-
ვიც უჩინარი გახდა... მე კი სიცივისაგან ვხტუნავ, წრეს
ვუვლი, მიწას ვტკეპნი, გაწითლებულ ხელებს ვისრი-



საე და ხიდისკენ მიმავალ გზასაც ვდარაჯობ. ელცხად გამოჩნდა საქონლის გადამტანი „დროგი“, რომელზედაც ერთი სპარსელი და იოსები სხედან ხელს მიქნევენ. სიბარულით მივრბივარ და „დროგზე“ ვჯდები. ხიდთან და რაჯმა საზღვარზე გადასასვლელი ქალაქები გასინჯა და ვაგვიშვა. ხიდის მეორე თავში რუსის ჯარისკაცმა მას მიბაძა და რკინისგზის სადგურისაკენ გავსწიეთ... იოსებმა გზაში გადმომსვა, მდინარის პირას დანვრულ მიწურთან მიმიყვანა, ხელსახოცში გამოკრული ყველი და პური მომცა და გამაფრთხილა — აქაც როგორც მწყემს ისე უნდა გამეტარებინა მთელი დღე. ეს დღეც მზის სხივებზე თბობით გავატარე.

შუალამისას, შორიდან ვიცანი ჩემს საძებრად წამოსული ჯულფის კომიტეტის წევრი. მან სიხარულით მომეხვია, სუჯაი-ნაზიმის ხელიდან გამოსხტომა მომილოცა და ჩემს ნაცნობ სასტუმროში მიმიყვანა, დამაბინავე. ღამე კარგად გავატარე. დილას იოსებმა და არაქელამ შახის მოხელეებიდან, უკანა რიცხვით აღებული, მოწმობა მომიტანეს, ვითომ აქედან მათი ნებართვით ვიყავი, წასული. ეს მოწმობა არაქელას სუჯაი-ნაზიმის საჩვენებლად და იმის დასამტკიცებლად უნდოდა, რომ მე წესიერად აღებული ნებართვით ვმოგზაურობდი.

იოსებ მოვსესიანიცი დაშნაცაკანი და სპარსეთში ცნობილი ეფრემ-ხანის ამხანაგი იყო. რუსეთის კატორღიდან გამოქცეული ჯულფაში ვაჭრობდა და თავის მშვენიერ მეუღლეს რიფსიშეს და შვილებს თავრიზში აცხოვრებდა და როგორც გამოცდილი დაშნაცაკანი სპარსეთის რევოლუციონურ მოძრაობას ხელს უწყობდა.

არაქელამ დაგვპირდა, რომ მალე თავრიზში იქნებოდა და ჩემს მდგომარეობას სათარ-ხანსა და ქართველ ამხანაგებს გადასცემდა.

მეორე ღამეს, ცნობილ საქოს მეთაურობით, თავრიზში მებრძოლ დაშნაცაკანების დამხმარე სომხები შეიკრიბნენ. ჯულფის კომიტეტის წევრმა საქო ჩემს ოთახში შემოიყვანა და გამაცნო. თავმდაბალმა, უბრალო ქცევის



და მტკიცე გამომეტყველების საქომ გამანდო, რომელსაც
 ლამესვე თხუთმეტი მათგანი ბომბებით, მაუზერებით და
 ვინტოვკებით შეიარაღებულნი მდინარეს გადავლენ, რომ
 სპარსეთში მცხოვრები სომხებისა და მათი გამოცდილი
 მეგზურების შემოერთებით, შეუმჩნეველ გზა-ბილიკე-
 ბით ივლიდენ და თავრიზში შეიპარებოდნენ.

საქოს თავრიზში ქართველების ყოფნა ავუხსენი და
 მათთან წაყვანა ვთხოვე. კომიტეტის ამ აზრისა იყო და
 საქომაც დამპირდა, მაგრამ წამსვლელების კრებამ მოი-
 თათბირა, უცნობი მოსაზრებით უარი შემომითვალა და
 გულდაწყვეტილი დამტოვა. ისინი კი იმავე ღამეს ნაე-
 ტიკებით არაქსზე გადავიდენ, რამდენიმე დღის შემდეგ
 მწვიდობიანად თავრიზში შევიდენ და მებრძოლთა რაზ-
 მი გააძლიერეს.

ერთ ღამეს სპარსეთის ჯულფიდან კომიტეტის შიკ-
 რიკი მოვიდა და ამბავი მოგვიტანა: მარანდაში გუ-
 ბერნატორის სახლი, სამხედრო თათბირის დროს, ავეთ-
 ქებულა. სუჯაი-ნაზიმში, მისი უფროსი შვილი და მთელი
 შეკრებულობა დაუხოცია. შახის მომხრე ხანები, ძოლები
 და მოხელეები შეშინებული გარბიანო. მარანდაში გურ-
 ჯი რომ იყო დაქერილი და სადღაც იმალება, ეს სულ იმის
 მოწყობილი ამბავიაო. ამას, ხანის ცოცხლად დარჩენილი
 ახლობლები და იმ გურჯის მნახველები ამბობენო. აი
 შიითან გურჯი! აი იემან გურჯი! გაიძახოდენ და მთელ
 სპარსეთის ადერბაიჯანში რალაც ამბები ხდებოა.

ეს დაუჯერებელი ამბები, სალამოს ტელეფონით,
 ჯულფის დაწესებულებებს ოფიციალურად ემცნო და
 მთელი მხარე პირუტყვულმა შიშმა შეიპყრო. სალამოს
 ჩემს ოთახში შევიკრიბეთ. კომიტეტის ერთ წევრს თვი-
 თონ ენახა მარანდიდან ჩამოსული მოწმეები, რომლებსაც
 საშინელი აფეთქების ხმა გაეგონათ და თვალით ენახათ
 სუჯაი-ნაზიმისა და მისი სამხედრო პირების დაგლე-
 ჯილ სხეულთ ნაწილები.

თუ ეს ამბავი მართალია; ამ აფეთქებით იწყება დი-
 ადი საქმე. თავრიზიც დახსნილია და სპარსეთის რევო-



ლუციაც გამარჯვებული, მე და განემარტე: ჯუღღიდან ჩემი გამგზავრება თავრიზის ამხანაგებმა იცოდნენ. რანდაში ჩემი დაქერა და სასტუმროში ჩემი ოთახის ღია კარებში დარაჯის დაყენება, ესეც ალბათ ბევრმა გაიგო და რალაცა სასწაულით თავრიზშიც გაიგეს. იქ მყევანან ამხანაგები და მათ შორის გიგო გურჯი და მათიშვილი და ვფიქრობ, ჩემს გადასარჩენად თავი არ დახ.ოგეს. გიგო გურჯმა ჩემგან ნასწავლი „ჯოჯოხეთის მაშხალა“ გაამზადა. იგი ფოსტით ან ვინმეს ხელით, ძვირფას საჩუქართან ერდად სუჯაი-ნაზიმს გაუგზავნა. სუჯაი-ნაზიმმა გახსნა საჩუქარი და „მაშხალამ“ იფეთქა და დაანგრია იქაურობა. ეს ყველაფერი გიგო გურჯის თავდადებულების საქმეა და არა ჩემი. საბედნიეროდ მათი ზრძოლის მორალი გაუტეხელი ყოფილა, ბრძოლის მეთოდი კი ჭკუიანად გამოანგარიშებული. სწორედ ეს ააღევა გამარჯვების იმედებს, გავათავე მე.

როცა გაიგეს, რომ „ჯოჯოხეთის მაშხალების“ მკეთებელი ვიყავი, ფრთები შეისხეს და საზღაპროდ ამამალლეს. ამით გათამამებულმა დაუყონებლივ სადამოქნო პუნქტის ხელში ჩაგდებაზე და სპარსეთის ადერბაიჯანში აჯანყების დაწყებაზე მოეუწოდე.

იმ ღამესვე მატარებლით ალექსანდროპოლ--ეროკენის სააფთიაქო მაღაზიებში ხალხი ვაფრინეთ „ბერტალეტის“ მარილის საყიდლად. შეთქმულებაში მონაწილეობის მისაღებად მახლობელი სოფლებიდან მოხალისეებს გამოვიყვანდი. მარანდის შემაშინებელი ამბების გავლენით შახის მოხელეებში, იარალიან დარაჯებსა და მათ უფროსებში გადმოსაბირებლად ხალხს მოვნახავდი.

სასწრაფოდ ასაღები პუნქტების სია შევადგინეი, სასაინფორმაციო ცენტრი მოვაწყვეთ, მის სათავეში კომიტეტის ერთი წევრი ჩავაყენეთ. შიგნით--ამაჰმედო ადგილებთან და გარე--კავკასიაში მომქმედ კომიტეტთან ინფორმაციის მიწოდება დავავალეთ. სწორი ცნობების მისაღებად მარანდაში ჩენი ხარჯით საიმედო ვაქარი გავგზავნეთ.

მეორე სალამომდე ოთახში ჩავიკეტე — შეთქმულების გეგმას ვაწყობდი, უფითილოდ და უკაპსულოდ ბოძებში როგორ გამეკეთებინა, ამაზე ვფიქრობდი. სალამოს შევიკრიბეთ. მარანდიდან ჩამობრუნებულმა ვაჭარმა ყოველივე დაადასტურა, იმ განსხვავებით, რომ რეაქციონერები თავზარდაცემულია, ხალხი ღელავს, სათარ-ხანის სახელს ფიცულობს, მის ვაჟაკობას მზესა და მთვარეს ადარებსო, გურჯის არამც თუ ნახვის, ვაგონებაც რეაქციონერებს შიშის ზარს გვრისო. ვაჭრები რეაქციონერებმა ისე გაძარცვეს, რომ სულ სათარ-ხანი ამა-რეზე არიანო.

ამასობაში მივიღე ბერტოლეტის მარილი. ამ მარილის, სუფთად დაფხვნილი ერთი წილი, ასეთივე სუფთად დაფხვნილ შაქრის სამ წილში აურიე, გავცარი და საკმაოდ ძლიერი ასაფეთქებელი ნივთიერება მივიღე, წერილი ბომბის გული სპირტში ჩაველზე, თოფის წამალში მოვზიღე, ვაეაშრე და ცეცხლის გამტანი ფითილი გავაკეთე. „გრემუჩი“ კასულის მაგიერ თოფის ჩახმახის ეხელი, ვაზნების გილზი ვიხმარე. თუნუქის ლამპაში ჩავეყარე ლურსმები, რკინისა და თუნუქის ნაჭრები და ასაფეთქებელი ბერტოლეტ-შაქრით ავავესე, ვავატარე შიგ თოფის წამალში მოზედილი ბამბის გრებილი, ბოლო მოუმაგრე ძაფით, მივაბი-მივაკარი ელზები და ლამპის თავი ხრახნილით მოუჭირე. ამნაირად გავაკეთე რამოდენიმე პრიმიტიული ბომბი, რომლის ხმა საკმაოდ ძლიერი იქნებოდა, რომ მარანდაში მომხდარი ამბის შემდეგ, უდისციპლინო, მშიერ და ფეხშიშველ შეიარაღებულ ჯარისკაცისათვის თავზარი დაგვეცა და იარაღი აგვეყარა.

ამ დროს, რევოლუციაში მონაწილეობის მისაღებად, კომიტეტში გვესტუმრა ყარსის თუ ალექსანდროპოლის თავადიშვილი იბრაჰიმ-ბეგი ჯანგიროვი, — კავკასიაში გომნაზია დამთავრებული, ბუნებით იარაღის მოყვარული და სამხედრო საქმის არა უცოდინარი. იგი შავი, მალალი და მსხვილი იყო, დიდი ცხვირით, გრძელი მკლა-



ვებით და დიდრონი თითებით. მაღალყელიანი ჩექმები
 ეცვა, შავი, მოკლე „კვეტუა“ გულზე ასკნილი ჰქონდა.
 თათრულსა და რუსულის კარგად მცოდნეს მიმზიდველი
 ხმა ჰქონდა, კარგი მოსაუბრე, გამტანი ამხანაგი და დარ-
 ბაისელი ადამიანი იყო. მას ჩვენთან ორი ახალგაზრდა
 კავკასიელი თათარი მოჰყვა. ჩვენ შეზვედრისთანავე დავ-
 მეგობრდით.

მარანდადან ჩვენი გაგზავნილი ვაჭარიც ჩამოვიდა. მი-
 ლებული ცნობები გადამეტებით დაგვიდასტურა. მი-
 ლე კონტრაბანდისტებმა რეაქციონერებიდან გაცარკული
 ალი ჯაფაროვი მოიყვანეს, რომლისთვისაც რეაქციონე-
 რებს ლამაზი ცოლი და კარგი ცხენი წაურთმევეიათ.
 თვითონ, რუსის კატორლიდან გამოქცეული, შუა ხნის,
 საშუალო ტანის კაცი დიდი ცოდნა-გამოცდილებით და
 ჰკუიანი თვალების მოძრაობით ლაპარაკობდა, როცა
 მას უთარეს რომ გურჯი ვიყავი, ფეხებში ჩამივარდა,
 ძლივს ავაყენე. ივედრებოდა მხოლოდ მარტო მე გავყო-
 ლოდი. სუჯაი-ნაზიმის მოკვლით და მარანდის ამბით შე-
 შინებულ რეაქციონერებში ჩემი გამოჩენა კმარობდა,
 ხალხი მომეხმარებოდა, ათასხელ გაწამებულები სელ-
 მძღვანელს და მხსნელს ელოდებო, იხვეწებოდა.

სპარსეთის ჯულფიდან ცნობა მივიღეთ, რომ მახლო-
 ბელ მთებში შახის მოწინააღმდეგე რევოლუციონერებია,
 გაბიზნული. კომიტეტმა იბრაგიმ ბეგის, ალი ჯაფაროვის
 და ჩემი თანდასწრებით გადასწყვიტა ეს ხალხი საბრძოლ-
 ველად დაერაზმა. ამ მიზნით ჩვენ არაქსი გადავცურეთ
 შევედით სოფლებსა და მთებში და აქაური ხალხის სა-
 შუალებით რევოლუციონერებთან კავშირის დაკავებას
 შევეცადეთ. ხალხს მდგომარეობას ვუხსნიდით, მარა
 მტერთან უაზრო შებმას და სისხლის ღვრას გავუბრძოდით.
 მეტი სიფრთხილით რომ გვემუშავა, ჯულფაში საინდო
 ვაჭრის სახლში დავბინავდით. აქ მოგვისწრო კომიტეტის
 წევრმა და გადმოგვცა, რომ რაიონის გზების დამცველ
 უფროს ოფიცერთან შესაძლებელი იქნებოდა საიდუმლო



ლაპარაკი. გამოძიებამ ეს დაგვიდასტურა. ეს გაბედულად და ყოჩაღი ოფიცერი, (თუ შეიძლება უსწავლელ ოფიცერი ეწოდოს!) მტკიცედ ასრულებდა თავის მოვალეობას, მარა ამისათვის თავის დროზე ჯამაგირსაც ვერ ლებულობდა და უკმაყოფილო იყო. თან მარანდას ამბების გავლენით კიდევ უფრო ყოყმანობდა. ჩვენმა ვაქარმა, სხვა საიმედო ვაქრებთან ერთად ქეიფი გაუძარტა. ქეიფში იბრაგიმ-ბეგმა და მე ვადლეგრძელეთ, (ჩემი სიტყვა იბრაგიმ-ბეგმა გადუთარგმნა) — ხალხის განთავისუფლებისათვის ბრძოლა და მებრძოლი ჯულჯის გუბერნატორობა ვუსურვეთ. შეზარხოშებული ახალგაზრდა ოფიცერი აინთო, თვალები გაუბრწყინდა, მარა ამისათვის მოფიქრება მოითხოვა და დაამატა: მაშინ მე ჯულჯის გუბერნატორობის მოწმობა სათარ-ხანის ხელმოწერით უნდა მივიღოო. ეს კარგი ნიშანი იყო. მოწვეულმა ვაქრებმა დამაჯერებლად ელაპარაკეს.

ოფიცრის წასვლისთანავე მუშაობას შევეუდქით, რომ ჩემთან მზარეული შემოვიდა და მოკრძალებული სუსტი ქართულით მითხრა — მივხვდი ვინც ყოფილხარო. აქ წინად გიგო გურჯმა გამოიარა და ყუთი დამიტოვა. თუ შახის წინააღმდეგ მებრძოლი გურჯი გამოიაროს, ვადეცი მითხარო. სიხარულით წამოვხტი... მზარეულმა ყუთი მომიტანა, ვასანთლული „კლიონკაში“ იყო გახვეული, რომ სინესტე არ მიჰკარებოდა. ფრთხილად გავხსენი, ყველა ნაწილი თავთავის ალაგას იყო ჩაწყობილი. ქალაქში გახვეული ორი კარობჯა სავსე იყო „გრემუჩი“ (ასაფეთქებელი), დიდრონი კაპსულებით. დინამიტი ნახევარ ყუთამდე იქნებოდა. ამის მნახველმა მზარეულს ხელი ვსტაცე, ბავშვივით გადავკოცნე, ბურთივით მალა შევაგდე. სიხარულისგან ყველა ამხანაგი დავკოცნე, გურჯ გოგის მადლობა შევეუთვალე და მთელი ადერბაიჯანის რეაქციონერები, მათი ხან-მოღები საბრძოლველად გამოვიწვიე...

„ბედი მრმე, ქვაზე დამსვი“ — ამას ქვია. ბომბების კეთებას შევეუდქი. მაგარი ყუთების უქონლობის გამო



სპარსული ვიწროყელიანი თუნუქის დოქები მოვიტანე, შიგ მოზელილი მაგარი ძალის დინამიტი ჩავეყარე. ღითი-ლები კაპსულში გაეამაგრე და დინამიტში დოქის უელი-დან ჩავარქვე. როცა პაპიროსის ცეცხლს ფითილს მიუ-დებდით, შუშხუნს დაიწყებდა, ნაპერწკლებს გამოყრიდა და როცა გადაისროდით, ისეთი ძალით გასკდებოდა, რომ მთელ ჯარს მოშლიდა, დოქის ნამსხვრევები ოც კაცს მოჰკლავდა და დასჭრიდა.

ახლა ჯულფიდან წამსვლელი მე აღარ ვიყავი. სპარ-სელი „ოფიცერიც“ რომ არ მოგვებმარებოდა, ბრძოლას მაინც დავიწყებდით. ბომბების ხმარება ყველას ეასწავ-ლე.

მეორე დღეს კომიტეტის წევრმა გურჯი მოლა მოიყ-ვანა — იგი აჭარელი ეფენდი აბაშიძე იყო, გამხდარი და მაღალი კაცი. ისე დადიოდა, თითქოს მიწაზე ფეხებს არ ადგამდა. აბრეშუმის ჩანთაში ყურანი ჰქონდა ჩადე-ბული და სპარსელებს უკითხავდა. ყურანი თავისუფ-ლებისათვის ბრძოლის წინააღმდეგი არ არისო, ჭადა-გებდა. „რკინა მიშოვეთ ძიაე, რკინა და რეაქციონერების სეირს გაჩვენებთ“-ო. მას ბათუმის რუსულ სკოლაში ნას-წავლი ახალგაზრდა კავკასიელი თათარი ახლდა, რომელ-მაც თათრული და რუსული ჩინებულად იცოდა. შემოგ-ვიერთდა აგრეთვე ხევსური შაქრო ვეშაგური, ჯაჯგვი, უსიტყვო და ულაპარაკო კაცი, მარა უშიშარი, გულადი და შესანიშნავი მსროლელი. მასთან ერთად მოვიდა არ-ტილერისტად ნამსახური ზეინკალი სომეხი არშაკა, ეს სამაგალითო ადამიანი და ვატაცებული მებრძოლი. რო-მელსაც უმხანაგოთ ყოფნა არ შეეძლო. კომიტეტი! წევ-რმა ამავე დღეს სოფელში გვიყიდა ერთი „ენტოვკა“ და რევოლვერი მათ მათი „პატრონებით“. მზარყულმა კი სარდაფში დაქანგული ხანჯალი გვიპოვა, რომელიც გაეჩარხეთ და ჯოხის ტარიან შუბად გავაკეთეთ.

ახალმოსულებიდან, ბათუმის სკოლის მოწაფე თა-თარმა მიიპყრო ჩვენი ყურადღება. გაიგო თუ არა დარა-



ჯების უფროსი „ოფიცერი“ — ყოჩაღ სულთან სათარხანის ბეჭედ დასმულ მოწმობას თხოულობდა, მაშინვე ჩაიკეტა ოთახში. დანითა და სხვა ხელსწყოთი სპარსეთის განმათავისუფლებელი კომიტეტის მშვენიერი ბეჭედი გააკეთა. ყოჩაღ-სულთანის სათარხანის სახელით ჩინებული მოწმობა შეადგინა, რომ სათარხანის დადგენილებით იგი ჯულფას გუბერნატორად ინიშნება და განმათავისუფლებელ კომიტეტთან და გურჯ ტრიასთან ერთად ჯულფაში ბრძოლებს ხელმძღვანელობს. ბეჭედი დაარტყა და ხელი მოაწერა.

როცა ეს გამზადდა, კომიტეტმა შეიძინა რუსის ვენელის ტანსაცმელი მთელი თავის მოწყობილობით. სეხვია იგი აბრეშუმის ფუთაში და შეინახა.

წინა მეკავშირეს საშუალებით კომიტეტმა ყოჩაღ-სულთანი ჩვენს ბინაზე მოიწვია. ცხადია, უბედურ შემთხვევისათვის თადარიგი მივიღეთ: ვინტოვკა-რეკოლვერით და შუბით საიდუმლო კუთხეებში დარაჯები დავაყენეთ. დაღამდა. მეკავშირემ ყოჩაღ-სულთანი, თავის მზღებელ-მრჩვევლით ოთახში შემოიყვანა. აქ იგივე ვაჭრები, კომიტეტის წევრები, მე და იბრაგიმ ბეგი ვიყავით. მე ახლა შვეიცარული ტანისამოსი მეცვა და საიდუმლოდ დინამიტებით შეჭურვილი ვიყავი. მასპინძელმა მას მოახსენა, რომ სათარხანიდან შიკრიკმა მისი დანიშნის შესახებ დასტური მოიტანა, რასაც კომიტეტის ბეჭედი და მისი მდივნის ხელმოწერა ამოწმებსო. ამ დროს ჰეორე ოთახიდან სპარსელი შემოვიდა, გულზე მიღებილი დიდი დალაქული კონვერტი შემოიტანა და მოწიწებით ყოჩაღ-სულთანთან მივიდა და ცალ მუხლზე დაჩოქილმა მიართვა. ყოჩაღ-სულთანმა კონვერტი გახსნა, ბეჭედს დახედა და თავის მრჩევლებს გადასცა, რომლებმაც ეს სქელი, საგანგებო ქალაღი წაიკითხეს, გადააბრუნეს, გადმოაბრუნეს, რაღაც ყოჩაღ-სულთანს გადაულაპარაკეს და ქალაღი წინ დაუდევს.

სანამ ყოჩაღი სულთანი გამოერკვევოდა, იგივე კაცი შემობრუნდა, თავზე დადებული აბრეშუმის ფუთა შემო-



იტანა, ყოჩალი სულთანის წინ დაჩოქებული ვეჯანერდა. მხლებლებმა ფუთა აიღეს, ნოხზე დადვენ, განსწესებულნი ნერლის წითელი შინელი მის წინ გაშალეს. ყოჩალი სულთანი დაიბნა, გაწითლდა, აღარ იცოდა რა ეთქვა. წითელ შინელს სხვა მოწყობილობაც მოჰყვა და იგიც ჩვენ წინ მღვდელ მთავარივით შემოსვას შეუდგა და როცა შემოსილმა გულდაწეული გაიარა და მრისხანე სასუ მიილო, ვაჭრებმა მის წინ მოწიწებით თავი დახარეს.

ყოჩალი სულთანი სათარხანის მხარეზე დადგა.

დღეიდან თქვენ განკარგულებაში ვარო, მისდა უნებურად წამოიძახა.

ჩვენ მიულოცეთ, მაგრად ხელი ჩამოვართვით. იგი ისევ მის ძველ ტანსაცმელში გაეხვია, საგურბენატორო ტანსაცმელი ფუთაში ჩაალაგებია. მისი ჯულფაში ოფიციალურად შემოსვლის დღე დაენიშნეთ, დადებულნი ფიცის ასრულებას საიმედო კაცები მიუჩინეთ.

დიდ ბოქკაში დინამიტით გატენილი თექვსმეტი რკინის მილის ნაჭერი ჩავუშვი, გაუკეთე გრძელი ფითილი, ავაგსე რკინის ნაჭერებით, და შიგ ცემენტი ჩავასხი. თავი დაებეჭდე, მავთულებით გავკარი და ოთახში დავდგი, რომლის აფეთქება ჯულფას დაანგრევდა, ერთ ჰოლკს მოშლიდა...

ჯულფას აღებას შევეუდექით. შეკერეს წითელი დიდი დროშა, ზედ ვარსკლავი და მთვარე ამოეპრგეს. ქვეშ სათარ-ხანს გაუმარჯოსო წააწერეს. მთავარ-მარდლათ ვინტოვკა გადაკიდებული იბრაგიმ-ბეგი იყო, მის თანაშემწეთ კი, რევოლვერით შეიარაღებული ალი ჯაფაროვი. ჰაფი-ეფენდის ჩანთით ყურანი ეკიდა. სანდრო და ერშაკა წელზე ბომბებ შემორტყმული აყურადებდენ და ბომბად ქცეულ ოთხფუთიან ბოქკას უთვალთვალავდენ. მე კი ნაღმები მეჭირა ხელში და თუ ღალატი იქნებოდა მათი აფეთქებით იქაურობა უნდა დამეწვრია. ჩემს გაღმა კავკასიელები, თუნუქის დოქების ბომბებით და სასროლი დინამიტებით მოგვეხმარებოდენ, თუ ეს სა-



ქირო გახდებოდა. ყოჩალი სულთანი მცირე შეიარაღებული ჯარით შემოვიდოდა ჯულფაში. ან ის ან სხვა ვინმე ლალატს თუ გაწევდა, ქალაქს ავაფეთქებდით.

საბედნიეროდ ყველაფერი რიგიანად დამთავრდა. გაფრთხილებული მოლა მეჩეთის მინარეტზე გადმოდგა და ხალხს დიადი ამბის შესახვედრად მოუწოდა. შეშინებულმა ვაჟრებმა დუქნები დაკეტეს, ფოსტა-დამოაქნის მოედანს მიაშურეს. აქ მოხელეები, დარაჯები, ბავშვები ერთმანეთში ირეოდენ. ამ დროს წითლად გამოწყობილი გენერალი, ყოჩალი სულთანი „ზასტავიდან“ ეტლით შემოსრიალდა. მას შეიარაღებული მხედრები მოაცალებდენ. როცა ეტლი მოედანზე გაჩერდა შეშინებული ხალხი ცახცახით შესცქეროდა. მოულოდნელად მათ თავზე აივნიდან წითელი დროშა გადაიშალა. „იამასუნ მამრუთა!“ „იამასუნ სათარხან!“ „იამასუნ ყოჩალი სულთან!“ ძახილით მხედრებთაგან თოფებმა იგრიალა, გარანემორტყმულ ხალხის წინ კომიტეტის წევრები წარდგენ, დიადი ამბავი აცნეს, ყოჩალი სულთანს გუბერნატორობა სათარხანის სახელით ოფიციალურად მიულოცეს, ჯულფაში და მის რაიონში წესიერების დამყარება დააყალეს. ხალხი ყოჩალი სულთანის წინ დაემხო, დროშას შეხედა, მის წარწერაში დაკარგული თავისუფლების აღდგენა იცნო და აღლახს მადლი შესწირა. კომიტეტმა ხალხს მდგომარეობა აუხსნა, ვაჟრებმა მას მხარის დაჭერა დაპირდნენ, დარაჯებმა ერთგული სამსახური და ჩორჩილება. ჰაიფის ეფენდიმ შარიათის და ყურანის მნიშვნელობა განმარტა, იბრაგიმ ბეგმა მოზოებულ თავისუფლებას უმშვენიერესი სიტყვა მიუძღვნა, შემდეგ კი ჩემი სიტყვა გადათარგმნა. მე ბოჭკა ბომბზე ეიყავი შემდგარი და საუკეთესო შემთხვევა მქონდა ამ დაბეჩავებულ ხალხს გავცნობოდი. სუჯაი-ნაზიმის წერილით მიღებულ პატარა ბომბით რეაქციონერების ამოვლეტას ვუამბობდი და ჩემს ქვეშ მდგარ დიდ ბოჭკაზე ვუჩვენებდი, რომ აქაც ათიათასხელ უფრო ძლიერი იმ-



გვარი ბომბია და თუ შახის მომხრეები არ დაგვცნობდნენ, ბიან, ეს სულ მათ ამოსაწყვეტად აფეთქდება მეთქი. გაუმარჯოს სპარსეთის რევოლუციას, გაუმარჯოს თავრიზს, გაუმარჯოს სათარ-ხანს ვიძახოდი მე და ამას იქაზადა მთელი ხალხი, რომელიც ალტაცებით შემომეხვია.. მე-დუქნე იოსები ძმასავით მკოცნიდა.

ყოჩალი სულთანი პურმარილით მიიღეს, ხელისუფ-ლება გადასცეს, პოსტა, დამოენა და ხაზინა, ჩააბარეს ქალაქის მმართველობა დანიშნეს, სათარ-ხანის ძნარეზე გადასვლა შახს აცნობეს და რეაქციონერებს თავზარი დას-ცეს.

გალმიდან რუსის ჯარისკაცები, გამოლმა „ზასტაკვას“ მოხელეები განცვიფრებული გვიყურებდნენ. ახალმა გუ-ბერნატორმა ჯულფადან გამავალი გზებზე გააძაგრა, რეაქციონერი ხანების წინააღმდეგ რაზმები ჩაასაფრა.

ჩვენს ბოქკა ბომბს რკინის სალტები შემოვატედეთ, სა-ხელურები გაუკეთეთ, ოთხ კაცს მხრებზე დაუდეთ და სადემონსტრაციოდ გზებზე ასე ვატარეთ. ეს სურათი რუსმა მოხელეებმა პეტერბურგის „ნოვოე ვრემია“-ში გამოაქვეყნეს. აქედან „რეჩ“-მაც გადაიტანა ეს ცნობა და რუსეთს მოედო. ადერბაიჯანში დასპარსეთში, ვინ იცის ამის შესახებ, როგორი სენსაციური ზემები გავრ-ცელდა!

კომიტეტის ერთ წევრთან ჯულფა დავტოვეთ და და-ბა ალაშდარ-გერგერში გავემგზავრეთ. თან მიგვქონდა ბოქკა-ბომბი, ნაღმები, დინამიტები, თუჯის ღოჭები, გადასასროლი ბომბები, თოფები დ შუბები, წინ თავი-სუფლების წითელი დროშა მიგვიძლოდა, ყველა მხრიდან აღფრთოვანებული ხალხი და აერიანებული ბავშვები გვიერთებოდნენ, მათ შორის საცოდავი სანაზავი ქალები იყვენ, რომლებსაც პირისახე დაფარული ჰქონდათ, მა-რა დაგლეჯილ ქუჩყიან ძონძებში მზეზე გამხმარი და გაშავებული წვივები და გულმკერდი უჩანდათ.

ასეთი ამბით გავიარეთ თავრიზისაკენ მიმავალი სამხედ

რო გზა, გადაუხვიეთ დსავლეთ-სამხრეთით, გადავადგით თავზე ალამდარ-გერგს და მზის სხივებზე აფერადებული განმათავისუფლებელი დროშით შიგ შევდიეთ და გამარჯვება მიულოცეთ. თავკაცები შემოგვევებენ, შესაწირავი ცხვარი დაგვიკლეს, — გზის ერთ მხარეზე ცხვრის თავი დადეს, მეორე მხარეზე ტანი და შუა ვავგატარეს. ეს ქალაქის მცხოვრებთა მიერ ჩვენი მშვიდობიანად მიღების ნიშანი იყო. ბაზარი, ღუქნები და სახელოსნოები დაკეტეს, ჯამედან მოლა თავგატეხილივით ყვიროდა, ქალაქის კუთხეებიდან და მეზობელი სოფლებიდან ხალხი მორბოდენ, გაოცებულნი ფითილებიან ბომბებს, ნაღმებითა და დინამიტებით შეიარაღებულ ჰებრძოლებს შესცქეროდენ. კომიტეტის წევრმა მათ ჯულფაში მომხდარი ამბავი ამცნო, თავრიზისა და სათარხანის მდღვარი ბრძოლა დაუხასიათა და სიტყვა იბრაგიმბეგს მისცა. იბრაგიმ ბეგმა თავისი მომხიბლავი ენით სპარსეთის მდგომარეობა დაახასიათა და შაჰის უნამუსო საქციელი გაკიცხა, რომ იგი ქვეყანას და ხალხს (შიუთითა იქვე, ნახევრად ტიტველ ხალხზე) შიშველ ტანსაც რომ ვერ ფარავს და ფეხშიშველი ღადის უცხოელებზე ჰყიდისო ხალხში ტირილ-ქვითინი ატყდა. მერე ორატორმა განთავისუფლებულ სპარსეთში მრეწველობა-ქარხნების გახსნისა და ქვეყნის აღორძინების შესაძლებლობა დახატა, საპონ-სანათი და სხვა საქირო ნივთები აქვე გაკეთდება და მით ქვეყანა გადაბალისდება, დაცემული და დაავადებული ცხოვრება აყვავდება, პირდაღებული ხალხი მშობელ მამასავით შეჰყურაბდა სიმართლის მლაღადებელ იბრაგიმ ბეგს და აი სალოლ, აი მაშალა, იახოშ, იძახოდენ... ბოლოს აღტაცებაში შესულ ხალხს მან გაუზიარა რომ ჩვენ გამარჯვების ძალა და იმედი რომ არ გვქონდეს, ბრძოლას არ დავაწყებდითო. თქვენ უკვე ნახეთ ჩვენმა პატარა ბომბმა ვარანდაში მტერი როგორ დაამარცხაო. თუ ქვეყნის მოლაღატეები არ დაგვენებდენ, აი, ამ დიდი ბომბებით და დინამიტით ვიბრძოლებთ და დავამარცხებთო. აქ არის ამ გა-



მანთავისუფლებელი ბომბების მკეთებელი, ჩვენს ხალხის საყვარელი გურჯი, რომელიც სუჯაი-ნაზიმმა დაატყვევა, მარა ხელიდან გაუსხლტა და მისი შემწეობით ჯულთა გავანთავისუფლეთო.

ხალხში „იასასუნ გურჯი“ ძახილი ატყდა, ყველა ჩემს დანახვას ლამობდა. ცხადია, მშვენიერად ნათქვამი სიტყვა დამატებას არ თხოულობდა, მარა მე მაინც ინსტიქტიურად „დროგზე“ შევხტი, „ბოჭკა ბომბს“ შევიცარული ტანისაცმელით მივეყუდე და ხალხს საბრძოლველად მოუწოდე. ჩემი სიტყვები უკვე აღარ იძობდა, — ხალხი გულმოდგინებით ყვიროდა: გურჯს გაუმარჯოს! თავისუფლებას გაუმარჯოს! სათარ-ხანს გაუმარჯოს! და შახს წყევლა-კრულვას უგზავნიდა...

იბრაგიმ ბეგის პირით, ხალხს მოედანზე დარჩენა ვთხოვე. მათში ათი ღონიერი ვაჟკაცი ავარჩიე და სანდრო ვეშაგურთან ერთად იქვე აბლოს, გორის კლდიან ფერდობზე ავიყვანე. კლდის ძირში ერთ თუჯის დოქში ვაკეთებული ბომბი შევდევი, ზედ ყმაწვილებმა კლდის დიდ-დრონ-დიდრონი ნატებები დააფარეს, გრძელ კითილს პაპიროსის ცეცხლი მივადევი, აშუშხუნდა, იქაურობას სწრაფად გავსცილდით, საიმედო ალაგას გადავედით. ბევრი აღარ დაუყოვნებია, ბომბმა იქეჭა, იქუხა, გაღმა მთებში გაირახრა, რეაქციონერების სახლებს გადასძახა, მთელი მიდამო შეანძრია, შეანზარზარა. დამტკრეული კლდის ნახეთქები ძირს ხეობას თავზე გადააყარა. ბომბის ხმის სიძლიერით გაცეცხლებული ხალხი ყიყინითა და იასასუნ გურჯის ძახილით მთას მოაწყდა. დიდი და პატარა გაკვირვებას ველარ მალავდა. მოლები—„დიდ არს ალლახ“-იო, თვალეზ აპყრობილი ზეცაში იხედებოდნენ. ხალხი დარწმუნდა, რომ რალაც საკვირველი მხნელი ძალა მოველინა და სულიერად რევოლუციის მზარეზე დადგა. დიდ საყავეში შეგვიპატიყეს, ცხვრითა და ფლავით გაგვიმასპინძლდნენ, ყავა-შარბათით დაგვატკბეს...

დაბა ქალაქის გამგე პირები აირჩიეს. კომიტეტის წევრი მათთან ერთად ქალაქის საქმეებს განაგებდა, ჩვენ დავ



ბინადით. შტაბი გაემართეთ, ადგილობრივი მალულად შეიარაღებული ხალხი შემოვიერთეთ, მათ შორის თსმალეთიდან გამოქცეული ერთი ოფიცერი აღმოჩნდა. 17 შეიარაღებული მებრძოლი გაეხდით. იბრაჰიმ-ბეგი მთავარსარდლობდა, ალი ჯაფაროვი მას ეხმარებოდა, ოსმალთა ოფიცერი ჯარის გაწრთვნას ეწეოდა. იარაღში ჩამჯდარი მოლა ჰაფის ეფენდი, ყორანისა და თავისუფლების შეთავსებაზე ხალხს შარიათის განმარტებებს აძლევდა. სანდრო და არშაკა ბომბ-დინამიტების დამზადებას ხელმძღვანელობდნენ, ყველა კი ჯულფიდან გამოსულ კომიტეტს ემორჩილებოდა.

ვაკრებმა პური, ჩაი და შაქარი, სოფლებმა ცხვრები და ხილი მოგვიტანეს. ერთ კუთხეში არსენალი გავაწყვეთ, ზედ დარაჯი დავაყენეთ, ქალაქში შემოსავალი გზები დარაჯებით გავკარით. ფხიზლათ გავატივინეთ. დილას დარაბანდის ხმითა და ოფიცრის კომანდირობით ჩვენს ჯარი ჩამწკრივდა. კომიტეტის წევრების (რევოლუციონური მთავრობა) სალამზე, რევოლუციონური ლოზუნგებით მოგვეცეს პასუხი. ზარისა და საყვირის ხმაზე ხალხი მოგროვდა, ქალაქი გაიჭედა. გვარდიის ნაწილი შტაბში და გზის მეთვალყურეთ დაეტოვებოდა. ბარაბანითა და საყვირით, ბომბებითა და ნაღმებით სოფელ გერგისკენ გავსწიეთ, სადაც დიდ სასახლეში ამ კუთხის ბატონ-პატრონი, რეაქციონერი ხანი, პოლკოვნიკი იჯლარ-ლაშქარი თავისი ამალით ცხოვრობდა. სოფელში ჩვენ სიმღერითა და ყვირით შევიჭერიდა. შეშინებული ხალხი, ზოგი გარბოდა და ზოგიც გვეერთებოდა. სასახლის ეზო ბანიანი სახლებითა და საყარაულო სიმაგრეებით იყო გარსშემორტყმული. გუშინდელი ბომბის ხმით და დღეს საყვირ-დარაბანდით და ყვირით შეშინებულმა ხანმა კაცები გამოგვიგზავნა — მე თქვენს მოსვლას სიამოვნებით მოველო.

ცივი და ნათელი დილა იყო. მზის სხივები კოჭებამდე მოსულ თოვლს აბრწყინებდა, მისგან ანარეკლი პირათლე თვალს გვიხუჭავდა. დარაბანდითა და საყვირით დამფრ-



თხალი ყვავები გაფიჩხებულ ხის ტოტებიდან ფრინდებოდენ, ზანის ხშირ-ტოტებიან ხეებზე ჯდებოდენ და კისერ წაწვდილნი, ხანის სასახლეს ყვაასა და ვაის დასძახოდენ-დაჩხაოდენ. მივეუახლოვდით, მოგვესალმენ, ფაოთოდ ეზოს კარები გაგვიღეს, მარა კარების მიხურვის საგერ, ამხანაგები კარებში ჩაჯდენ. ჩვენ თოფ-ბომბ-ნაღმებით შექურვილები შიგ შევედით. გავიარეთ საყარაულო-სა დარაჯო მიწის თალები, ეზოზე გადამგარ ბურჯ-ნიმგ-რის ბანზე სანდრო სასროლი ბომბებით და მხარზე ნაღმ-გადებული, პაპიროსით ხელში დავაყენეთ, არშაკა თოფით გვერდში მიუყენეთ.

ჩვენ გავგატარეს რამდენიმე მოხვეული ბურჯ-აალი, ყველა მოხვეულში ბომბით ამხანაგს ვტოვებდით. როგორც იქნა მივალწიეთ, დარბაზის კარები გაიღო და ლურჯ მულის ტანისამოსში გამოწყობილი, აბა წამოსხმული მხნე და მამაცი გამომეტყველების იჯლო-ლაშქარი ზანი შეგვეგება. ბუხრის წინ მიგვიძღვა. თვითონ დაჯდა და ჩვენც დავჯექით. ოჯახი და ამაღა ფეხზე იდგენ, კარებთან შეიარაღებული ყორან გადაკიდული მოლა აბაშიძე იდგა. ბომბითა და რევოლვერით შეიარაღებული თვალებს ქორივით აკიანთებდა. წელზე ბომბითა და ვაზნებით შემორტყმული იბრაგიმ ბეგი კი პალა ბალიშზე ჩამოჯდა, მუხლებით ნოხზე დაიჩოქა და წინ შემართული თოფი ხელებით დაიჭირა. მე მხარზე დინამიტებით გატენილი რკინის მილი მედო და ასაფეთქებლად ცეცხლმოკიდებული პაპიროსი მზად მქონდა .

იბრაგიმ ბეგმა მოკლედ აუხსნა, რომ ჩვენ სიხლის ღვრა არ გვინდა, მარა თუ არ დაგვემორჩილები, ამ გურჯის გაკეთებული ბომბით, სუჯაი-ნიზემის დღე დაგაყენებთო. იჯლო-ლაშქარი ანაზღეულად შეკრთა, წარბები შეკრა, მრისხანე თვალები დაგვანახვა, მარა წამსვე თვალები დაიმორჩილა. მიხვდა მეტი გამოსავალი არ ჰქონდა ; ნაძალადევად გაიღიმა და დაგვემორჩილდა. თავისიანებს უბრძანა სუფრა გაეშალათ და პურმარილი მოერთმიათ. თვითონ კი წამოდგა, ვერცხლის ყდიანი ყო-



რანი მოიტანა, ნახევრად ბალიშზე დაიჩოქა, ყორანი წინ დაიდო, ხელები სახეზე მიიფარა, გარკვევით რამდენიმე სიტყვა თქვა, თვალები დანაბა და ყორანს ემთხვია. დაიფიცა რომ არ გვიღალატებდა. ოჯახი და ამაღა ფერწასულები უკან იდგნენ. ხანმა პურ-მარილზე მიგვიწვია, რაც შერიგების ნიშანი იყო.

იბრაგიმ ბეგმა, ხანს ფიცის პირნათლად შესრულება, სახელმწიფოსთვის ხორბალისა და ბრინჯის, და მის განკარგულებაში დარჩენილ იარაღის, ჩვენ სამხედრო შტაბში გადაგზავნა დაავალა. გამოვემშვიდობეთ და გუშინდელი ზვიადი ხანის მოტებით გამხიარულებულ ხალხს შევეუერთდით.

მეორე დღეს იჯლარ-ლაშქარიდან ოცდა ხუთი კარანდილის თოფი და ვაზნები მივიღეთ, რამაც ყველა გააკვირვა. აქაური სოფლის ოფიცრები და მთებში შეხიზნული შეიარაღებული ხალხიც შემოგვიერთდა, რაშიც დიდი როლი იბრაგიმ ბეგმა ითამაშა. ასე რომ, მთელი რაიონი ჩვენს მხარეზე გადმოვიდა.

ალი ჯაფაროვი ქალაქ ხოიზე გალაშქრებას გეიჩინებდა, მარა ჩვენი გულისყური თავრიზის გზისკენ იყო მიპყრობილი. მარანდის ალებისათვის ვემზადებოდით, რომ სათარ-ხანისთვის საშუალება მიგვეცა ქალაქ სოფიანს დასცემოდა და ამით სამხედრო გზა და მისი ახლომახლო ქალაქ-სოფლები გაგვეთავისუფლებინა. ეს გაგვიადვილებდა კავკასიიდან ჯულფას სადამოყენო გზით სურსათ-სანოვაგე, იარაღი და წამლები თავრიზისთვის მიგვეშეელებინა. ცოცხლად დარჩენილი სპარსელი დეპუტატები და პოლიტიკური ხელმძღვანელები, ანარქიით მოცულ ქვეყანაში შემოგვეყვანა და მერე შახის ჩამოსაგდებად ბრძოლა აღმოსავლეთ სპარსეთში გადაგვეტანა. ეს დიდ დროსა და ბრძოლებს თხოულობდა, თეირანი ჩვენგან ათასი ვერსით დაშორებული იყო და შახის დამცველი ძლიერი ძალები მას იცავდნენ, მარა საბოლოო გამარჯვებისათვის სწორად ეს ჯარები იყვნენ დასამარცხებელი.



ამ ურკინისგზო ქვეყანაში არ შეგვეძლო ერთადერთი დასარყდენი სამხედრო გზა მიგვეტოვებინა და ეს გზა დაწყვეტილება თავრიზს ვაცნობთ. თავრიზმა და სათარ-ხანმა ჩვენი პლანი მოიწონა, ყოჩალი სულთანს უბრძანა, რეაქციონერებით გამაგრებულ ზოისათვის და მაქოს ხანისათვის გზები შეეკრა და ჯულფა დაეცვა. ჩვენგან კი მარანდას აღებისთვის მზადებასა და ახალი ცნობის მიღებამდე ალმანდარში დარჩენას მოითხოვდა. ამასთან ერთად, თავრიზელი ქართველები და სათარ-ხანი გვატყუებინებდნენ. რომ ბომბის მკეთებელ გურჯის მოსაკლავად რეაქციონერებს ყოველი ზომა აქვთ მიღებული და გავფრთხილებოდით.

ყოტა მერე თავრიზიდან ახალი ცნობა მივიღეთ. რომ ალმანდარის შტაბის განკარგულებაში ორმოცდაათი ცხენოსან მებრძოლს აგზავნიან. ბნელ თოვლიან ღამეში მათ ჩვენი ამხანაგები შეეგებეთ და ალმანდარის მთებიდან შტაბში მშვიდობიანად ჩამოიყვანეს, რომლებსაც ადგილობრივი ხალხი ნათესავეებივით მიეგებენ და მსურველედ მიიღეს.

თავრიზის ბრძოლის ცეცხლში გამოცდილ-გამობრძმედილი სახელოვანი ვაჟაკები პირველად ვიხილეთ. ამათ სახალხო გმირის სათარ-ხანის ხელმძღვანელობით პირველად აჯანყდნენ, მტერი დაამარცხეს და თავრიზის დიდებით შეიმოსეს. მივეგებეთ, თავრიზის დაცვაში მიღებული ჭრილობები დაუკოცნეთ...

სათარ-ხანი ბრძანებას გვაძლევდა, დღესა და საათს გვინიშნავდა, რომ გამოცდილ ცხენოსნების ხელმძღვანელობით და ბომბებით მარანდას თავს დავსხმოდით. ამავ დროს თავრიზიდან ძლიერი ცხენოსანი ძალა გამოვიდოდა, სოდიანს აიღებდა და მარანდას სამხრეთ-აღმოსავლეთით მოადგებოდა. ამრიგად, განთავისუფლებული ჯულფა და თავრიზი ვაერთიანდებოდა. სათარ-ხანი მართლა გენიოსი გამოდგა და ადვილად გაიგო შექმნილი მდგომარეობა. ყოჩალი-სულთანის ჯარი — ზოის, მაქოს და სხვა საშიშ ხანებს დარაჯად დაუყენა და საშუალება



არ მისცა ჯულფაზე წამოსულიყვენ. ამით, მათ მარანდი-
საყენ წასასვლელი გზები მოუჭრა და ჩვენ მარანდაზე
თავდასხმა გავგვიადვილა.

სიხარულით შევეუდექით ბომბების და დინამიტების მზა
დებას, ხალხის დარაზმვას. გაფაციცებით ვათვალიერებდი
ბომბის ფითილებს; ვსინჯავდი დანამული არ ყოფილიყო,
რომ ამხანაგის პაპიროსიდან ნაპერწკალი ქარმა ჩემს მარ-
ჯვენა ხელში დაჭერილ კაბსულზე დააგდო და ააფეთქა.
სისხლით შევიღებე, ხელი თოკივით ჩამომეკიდა, ჩავიკე-
ცი... ამხანაგები მოცვივდნენ, იოდი, მარლა, ბამბა და
ზინტები ვამოიტანეს, მარა დამსხვრეულ თითებს და ხე-
ლის გულს ვერაფერი მოუხერხეს. იგი მთლიანად შეხ-
ვიეს, სისხლის დენა ვერ შეაჩერეს. გულ-მკერდზე შერ-
კობილი კაბსულის პაწაწკინა ნაჭრებიდან მიღებულ ჭრი-
ლობებში იოდს მცხებდნენ. ბამბითა და პირსახოცით შეხ-
ვეული ხელი, სისხლით გაქლენთილ ღრუბელს დაემსგავ-
სა. მოიყვანეს სოფლის ექიმბაში, ბამბა შემომამძრო, თაფ-
ლში მოხელილი წამალი დამადო, სისხლის დენა შესწყდა,
მარა ტკივილებმა მიმატა. დრო მეტრძოლების გამგზავ-
რებას მოითხოვდა, თავზარდაცემულმა ძალა მოვიკრი-
ბე, სათითაოდ ყველა გადავკოცნე, გამარჯვება ვუსურვე
და საბან-ბალიშებში გახვეული „დროვით“ ჯულფაში
წამოვედი და ყოჩალი სჯლთანის ბინაზე, ურმიის ასერი-
კელების საავადმყოფოში მიმავალი, ბერლინში !წავლა
დათავსებული, ახალგაზრდა ექიმი ალა ხანი მომავა-
რო. ახალგაზრდა ექიმი თავის როლში შევიდა და გვრო-
პიდან წამოღებული საოპერაციო დანებით თავზე დამად-
გა. დაჭრილი ხელის გამოკლებით საბანში გამხვიეს და
მაგრად შემკრეს. ფეხებზე ორი კაცი დამაჯდა. ორმაც სა-
ოპერაციო ხელი დაიკავა. ექიმმა აღარაფერს მოერიდა
აშინლად დატეხილი ძვლები, დაფლეთილი ტყავი და
ხორცი თითო-თითოდ ამოაცალა — ამოჭრა. უსაშინელესი
ტკივილები ვიგრძენი — ვყვიროდი, ვილანძღებოდი, ვი
მუჭრებოდი... ექიმი ამას ყურადღებას არ აქცევდა, თავის
საქმეს განაგრძობდა და ახალ-ახალ ჭრილობებს მიმატებ-



და. დაგლეჯილ ხელის გულს პატარა ფიცარზე დებდა და დაძინებულ თითებს წმენდდა, ცალ-ცალკე ხევე და მიმართულებას აძლევდა, გულწასულს სასუნებელი წვეთებით მასულდგმულებდა. როცა გონს მოვედი ექიმი აღარ იყო; ტკივილებმა დამლალეს და ჩამეძინა. მეორე დილას ექიმმა მომაკითხა. როცა შეხვეულ ხელზე სისხლი ვერ ნახა, „სეერ გუტ“ კმაყოფილებით თქვა და დარჩებები მომცა — ერთ კვირას ზელი გაუხსნელი დატოვეთ, მერე კი სპეციალისტთან წადიო. მადლობა გადავუხადე და დამტოვა.

ექიმობისათვის თბილისში საიდუმლოდ წასვლას ვაწყობდი, რომ სანდრო ხევსურმა ცხენი მოაქენა, ოთახში შემოიჭრა, მომეხვია. მარანდას აღება და ჯულფა-თავრიზის გზის განთავისუფლება მახარა. თბილისში წასვლის ნაცვლად სანდროსთან ერთად ეტლში საბან მოხურული ვიჯექი და თავრიზისაკენ მივექროდი. სუჯაი-ნაზიმის ყოფილი კაბინეტი, ახლა უკვე გამარჯვებულმა, ზელმეორედ ვნახე.

აქ ვნახე ეიდარ ხანი. იგი რუსული განათლებით იყო და ევროპიულ ენებსაც ფლობდა. მეჯლისის, (პარლამენტის) დანგრევის მერე თავრიზში მუშაობდა და ახლა აქ, იბრაგიმ ბეგთან გეგმას აწყობდა, რომ ყოჩალი სულთანთან დაკავშირებით, ქალაქი ზოისი და სპარსეთის მთელი ადერბაიჯანი გაენთავისუფლებინა.


მეორე დღეს თავრიზის გზას გავუდექით, გაკიარეთ ახალ განთავისუფლებული ქალაქი სოფიანი და ალყაშემორტყმულ თავრიზში შევედით. მიმიყვანეს რევოლუციონერების მიერ გახსნილ ახალ საავადმყოფოში. აქ ქართველი მებრძოლები ძმურად გადამეხვიენენ და გამამხნევეს. ექიმ-ფერშალმა, ისევ ხელ-ფეხ გაკრულს, კრილობა შემიხსნეს და ხელახლა მიექიმეს.

ბალიშზე მისვენებული ზან ბუხარში ცეცხლის აღს და ზან ფანჯარასთან თოვლის ფანტელებს თვალს ვადევნებდი, რომ გარედან ეტლისა და ცხენების ფეხის ხმა მომესმა. კარებში დარაჯი შემოვარდა და დაიძახა — სარ-



დალი სათარ-ხანი მოდისო და კედელზე აეკრა. ყველა-
 ნი წამოდგნენ, კარებში შუა ტანის კაცი შემოვიდა მაუ-
 დის ლურჯი პალტო და ლაკიროვანი ჩექმები ეცვა, მაუ-
 ზერ გადაკიდებულს მაღალი ქუდი ეხურა, რომლის ქვეშ
 შევარდენისებური თვალები მოსჩანდნენ. იგი ჩემი ლოგი-
 ნისკენ წამოვიდა, — იაშასუნ გუდჯი ლასაო, მტკიცე
 ხმით მითხრა და მომიახლოვდა. — იაშასუნ სარდარ სა-
 თარ-ხან! შეეძახე. — პირდაპირ შემხედა, ამათვალიერა,
 ყოჩად გურჯი ლასაო, გაიმეორა და სკამზე დაჯდა, სიყ-
 ყვარულობით მომიკითხა. როცა ექიმდან კრილობის
 მდგომარეობა გაიკნო, თქვა: მხოლოდ სიმსივნე დააცხ-
 რეთ, თორემ ეს ისეთი აგებულობის ვაჟკაცი ჩანს, ხელი
 მალე მოურჩებაო. მეც მოვიკითხე სათარ-ხანი და ევრო-
 პიდან პლენხანოვის მიერ დაბარებული სალამი გადავეცი.
 ვინ არის პლენხანოვიო? მკვირცხლად იკითხა მან. განუ-
 მარტე, რომ თავისუფლებისთვის მებრძოლი პიროვნებაა
 და თქვენ გმირულ ბრძოლას იქიდან თვალყურს ადევ-
 ნებს და იცავს მეთქი. სათარ-ხანს ჩემი მხრიდანაც მოვახ-
 სენე მისი გამანთავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ და
 ვინატრე მალე მორჩენა, რომ გვერდში ამოუდგე და მას-
 თან ვიბრძოლო. როცა ეს აი დინ ფაშამ გადაუთარგმნა,
 სათარ-ხანმა კიდევ წამოიძახა: სალულ გურჯი ლასაო,
 და მისიანებს მიმართა: ხომ ხედავთ, სხვა ქვეყნიდან მო-
 სული ამხანაგები ჩვენი თავისუფლებისთვის იბრძვიან,
 მხარს გვიჭერენ და თავისუფლებისათვის ბრძოლას გვაყ-
 ვარებენო, ჩვენც ამას თავდადებული ბრძოლით უნდა
 ვუპასუხებდეთო. თქვა ეს და დაგვტოვა.

მეორე დღეს აი დან ფაშამ მნახა და თავრიზის მთავრო-
 ბის მიერ გამოცემული სათარ-ხან—ბაგირ-ხანის შედალი
 მომიტანა, რითაც ომში დაჭრილებს აჯილდოვებდეს,
 თან ნაშალი და ეროვნული დროშა კედელზე დამიკიდეს.
 ორი ცხვარი და ორი ძარი ხილი და ყურძენი სუფრაზე და-
 მილაგეს. ჩემი სიცოცხლის მეორედ მომცემი არაქელაც
 მოვიდა ამხანაგებით. მნახეს გამამხნევეს. სასიხარულო
 ცნობაც მივიღე: ჩვენებმა ქალაქი ხოი აიღეს და მისი მი-



დამოები დაიმორჩლეს. ამ ნაირად, შუა ადერბაიჯანის მდებარეობა ჯულფდან მომავალ შარა გზით, თავრიზის ცენტრის, (მთავრობის) ბელში გადმოვიდა. ახლა დარჩა სამხრეთ- დასავლეთით ქალაქი მარალა და მისი რაიონი, სადაც ცნობილი რეაქციონერი სამად-ხანი ფარფაშეზაძე, ართებილისკენ სასტიკი რახიმ-ხანი, და ზედ თავრიზის მთებში პრინცი ეინდოველი რაგულიარული ჯარი და ზარბაზნებით იყო გამაგრებული. შიგ თავრიზი საკმაოდ მოწესრიგებული იყო და ახლა სოფლებიდან და კავკასიიდან რაკი გზა გაიხსნა, სურსათ-სანოვავის შემოტანას შეუდგა, თუმცა რეაქციონერების მიერ გაძარცულ სოფლებს ბევრის მოცემა არ შეეძლო.

რეაქციონერებს რევოლუციონერებისათვის წინააღმდეგობის გაწევა აღარ შეეძლოთ; ისე დასაწყლებული და დაბეჩავებული იყვენ, რომ ყველას შიშითა და კრძალვით უცქერდენ, თვალი თევრანისაკენ ეჭირათ და მის გამარჯვებას ალახს ევედრებოდენ..

ასეთ დროს ახალგახსნილ ჯულფის გზით, თავრიზში მოვიდნენ სპარსეთის გამანთავისუფლებელი ცენტრალური კომიტეტის წევრები, მათ შორის თბილისში მოვაჭრე სადიკოვი და სპარსეთის პარლამენტის (მეჯლისის) თავრიზელი დეპუტატი, დემოკრატების ლიდერი და ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე თალი-ზადე. ამათ გვინახულეს. სადიკოვს თბილისიდან ვიცნობდი, თალი-ზადე კი, ევროპიული ენების მცოდნე, ჭკუიანი და საუცხოოდ მოლაპარაკე კაცი იყო. სპარსეთის საქმეებისათვის ევროპაში დადიოდა და ნახულობდა ყორესსა და სხვა ჭკეყნის პოლიტიკურ მოღვაწეებს. მან გაგვაცნო სპარსეთის რევოლუციაზე და მის სახელმწიფოებრივ მდგომარეობაზე შექმნილი საერთაშორისო აზრი, განსაკუთრებით, ინგლის—რუსეთის ინტერესები და აქედან გამოწვეული მათი წარმომადგენლების და განსაკუთრებით რუსეთის საკონსულოში პატიზანოვისა და მის ახალ მოადგილეთა მუშაობა. თავრიზში ესენი ტერიტორიალური პელ-უხ-



ლებობით სარგებლობდნ და გარედან მოზღვაეუბლი რეაქციონერ ხანების ბანდებს ცნობებს აძლევდნ. მათი შემწეობით მშვიერ თაერიზიდან სურსათ-სანოვაგე და არალი გაქონდათ, შიგნით აგიტაციას ეწეოდნ და შეთქმულებას აწყობდნ. ამ კონსულ-აგენტების წაქეზებით, თაერიზში დარჩენილი რეაქციის გავლენიანმა მოსამსახურეებმა სათარ-ხან ბაგირ-ხანს შორის შური ჩამოაგდეს; თაერიზის ეს ორი გმირი ერთმანეთს გადაკიდესო — გვითხრა მან. ამ ნიადაგზე კონსულების მუშაობა უფრო დაწვრილებით გავიცანით.

შემთხვევით გაცივებულ და ჩემთან საავადმყოფოში მოთავსებულ ავადმყოფ იბრაგიმ ბეგთან ვლაპარაკობდი. ჩემი კრილობები უშუღებოდა, ოთახში დავდიოდი.

ერთ დილას, იბრაგიმ ბეგს და მე სათარ-ხანის „კარტა“ მოგვადგა და საავადმყოფოდან მისას გაგვაქროლა, ზარბაზნებითა და მხედრებით გამაგრებული ქუჩებით გვატარეს, მიგვიყვანეს, ეზოს კარები გაგვიღეს. აქ აატარა ეზო-ბაღში სათარ-ხანი შემოგვეგება, ბუხარით გამთბარ ზალაში შეგვიძღვა, სადაც შეკრებილი თაერიზის პოლიტიკური ხელმძღვანელები, დეპუტატები, ენჯუმენის (მთავრობის) წევრები და მოლები გაგვაცნეს. ყველამ სიყვარულობით შეგვბდა, ტკბილად მოგვიკითხა. აქვე, ბეორე ოთახში სათარ-ხანის სამხედრო საბჭოს ბინა იყო, რომელიც ტელეფონით ფრონტსა და შეჯლისს აერთებდა. ცოტა საუბირს შემდეგ, სათარ-ხანმა განკარგულება გასცა და ჩვენებურად გრძელ გაშლილ სუფრასთან მიგვიწვია, რომლის გარშემო სკამები იყო შემომწკრივებული და იატაკზე ფეხგართხმულ სხდომას აგვაცილებდა. ოჯახის საცხოვრებელ ბინიდან თავისი შვიდი წლის ვაჟი, ხანჯალ-რევოლვერით შეიარაღებული გამოგვიყვანა და გაგვაცნო: — აი ჩემი მემკვიდრე თანაშემწეო გვითხრა და დაამატა: — როცა მტერი ძლიერ მაწუხებს ესა და ბებია მისი მამხნეებენო... სამწუხაროდ, სათარ-ხანის გმირ დედას, რომელიც აჯანყებაში შვილს იარაღს აწვდიდა და, არც მის მოსიყვარულე მეუღლეს,



ზნეჩვეულებისამებრ, ჩვენთან ყოფნა არ შეეძლო და, საბჭოთა
 ხოვოდ გაწყობილ სუფრას მხოლოდ მამაკაცები ეწეს-
 ტედიოთ...

სათარ-ხანი იბრაგიმ ბეგსა და ჩემს შორის დაჯდა. იგი
 პატარად მოსჩანდა და თავისი ენა მახვილობით ოხუნ-
 ჯობდა: მეგობრებმა განგებ დამაჯინეს თქვენს შორის,
 რომ ამით ჯავრი იყარონ და ერთხელ მაინც დამაპატარა-
 ვონო. სასადილო მხატვრულად შესრულებული ნაპო-
 ლეონის სურათითა და სხვა ძვირფასი ნივთით იყო მოკაზ-
 მული, რომლებიც რევოლუციონერებს მოწინააღმდეგე
 ხანების ბინებიდან გამოეტანათ და სამახსოვროდ ხელმ-
 ძღვეანელისთვის მიერთმიათ. გარეთ, პატარა ეზო ყვავი-
 ლების ბაღად იყო ქცეული, ფანჯარასთან ქანდარაზე შე-
 ვარდენი იჯდა... უხვად მორთმეულ საქმელებში ბოთლე-
 ბით ღვინო ჩანდა. მასპინძელი მოლებს მოხერხებულად
 უხსნიდა რომ დღეს სხვა დღე იყო და ჩვენი მომშველე-
 ბელი ამხანაგების ხათრისათვის ღვინოც რომ დავლიოთ
 ალახი არ გვიწყენსო. მათ კი შარბათს სთავაზობდა.

სადილზე პოლიტიკური ბაასი გაიმართა. ჩემი რიგი
 რომ დადგა მათ დაუუხასიათე, თუ სპარსეთის რევოლუ-
 ციის ბედს, ყველა თავისუფლების მოტრფიალე აირები
 და პარტიები როგორი ინტერესით ეკიდებიან, რომ მთე-
 ლი კულტურული კაცობრიობა თქვენ შემოგყურებს და
 ჩვენც ჩვენი სახლ-კარი დავტოვეთ, რომ ჩვენი, შეიძლე-
 ბა უმნიშვნელო ძალით, მარა მაინც შემოგიერთდით და
 თქვენთან ერთად ვიბრძვით. მარა გაფრთხილებთ — ყვე-
 ლა მხარდაჭერა, ყველა მოხმარება ფუჟად ჩაივლის, თუ
 თქვენ მებრძოლი სპარსელები გაუტრებელ ერთეულად არ
 იქცევით და თუ მტრების მიერ თქვენ შორის დააყსილ
 ინტრიგებს აყვებით. სათარ-ხანი და ბაგირ-ხანი, ეს ორი
 უდიდესი გმირი სპარსეთის რევოლუციისა, ერთად უნდა
 გაუძღვეს ბრძოლის ცეცხლით ანთებულ სპარსელებს და
 იგინი სრულ გამარჯვებამდე მიიყვანონ. არ კმაოა მარ-
 ტო მხედრული სიმარჯვე, აგენმა პოლიტიკური გზა უნ-
 და უჩვენონ განთავისუფლებულ ხალხს მეთქი. როცა

იბრაგიმ ბეგმა ჩემი სიტყვა გადაუთარგმნა, სათარგმანი წამოდგა — მე სიტყვა არ ვიცი, ჩემი სიტყვა ჩემი თოფი და ხმალიაო თქვა. აქედნ ხანს თქვენ გიძღვებოდით, ახლა თქვენ მიერ არჩეული ამდენი ნასწავლი ხალხია ენჯუმენში, ვაგვიძღვენ და როგორც გვიბრძანებენ ისე მოვიქცევითო. მერე მე ხოტბა დამასხა, ქება გადააჰარბა, ხელი გამომიწოდა და მარცხენა ხელი მაგრად ჩამოვართვი..

მესამე დღეს თავრიზის ხეივანში მყოფ ბაგირ-ხანს ვესტუმრეთ. აქ პირველად ვნახე ეს ქვეითკირის მაღალი კედელი, რომელიც აღმოსავლეთით თავრიზს არტყია და რომელშიც ჩატანებული ბურჯ-ზარბაზნები იდგენ. ხეივანზე წამომდგარი ხრამ-გორები კაცის სიმაღლე სანგრებოთ იყო გათხრილი. აქა იქ გადახურულ საყარაულოში დღიან ღამიანად დარაჯები იდგნენ, მთებს ქოგვრიტებით ათვალიერებდნენ და მით სპარსეთის თავისუფლებას იცავდნენ..

ბაგირ-ხანი ხეივნის მთებზე გადმომდგარ მტრის ჯარს, პრინც ეინოველის ხელმძღვანელობით, მამაცად იგერიებდა. სამხედრო ბანაკად გადაქცეულ ხეივნის ერთ-ერთ სახლში ჩვენ აგვიძღვენ მაღლა სართულში, რომლის გრძელ აივანზე მაღალი, შავი, წარბ-შეკრული პტიციე სახის გამომეტყველი, მხლებლებით გარშემორტყმული — ბაგირ-ხანი შეგვბედა, უბრალოდ, მარა თავანთანად მოგვესალმა. ბაგირ-ხანი მხლებლებიდან ისე განირჩეოდა როგორც კურო ხარი ჯოგში და მე ის კიბეზე ასვლამდე გავარჩიე...

როცა ჩვენ ერთმანეთს მივესალმეთ, მიუხედავად გარეგნული მისი თავდაჭერილობისა და ადგილობრივ ადათ-ჩვეულებისა, მე მაინც გადავკოცნე, რითაც მის მზღებელ მოლებში უხერხულობა გამოვიწვიე...

ჩემი საუბარი აქაც ბაგირ-ხან — სათარ-ხანის შორის შერყეული მდგომარეობის განმტკიცება იყო და მათ გარშემო შემოკრებილ გავლენიან მებრძოლ პოლიტიკურ მოღვაწეების გულისყურს აქეთ ვაქცევდი. ორივე გმი-



რის ძმურ მოქმედებაზე და თავრიზის ენჯუმის კარგულების ასრულებაზე ვუთითებდი.

სათარ-ხანს ეუბნებოდნენ: ბაგირ-ხანი რა ხანია? ის ქვის მთლელი მუშაა, რა შენი საკადრისია, შენთვის სირცხვილია, რომ ისიც ხანად და სარდლათ იწოდებოდესო. მათ შორის კავშირის გაწყვეტას ლამობდნენ.

ბაგირ-ხანს აქეზებდნენ: სათარ-ხანი გუშინდელი ყაჩაღია, მოქეიფე, ღვინის მსმელი, მთელი ქონება მან ჩაიგდო ხელში, სახელი და დიდება მას აქვს, ნამდვილ სარდლად ის იწოდება, ენჯუმენი მას ემორჩილება, ნახევარ თავრიზს ის განაგებს, როგორც მას უნდა, მოელი გურჯები მასთან ცხოვრობენ, მათი ბომბებით გაკეთებულ სახელს ის ითვისებსო.

ასეთ ხმებს აერცვლებდნენ რეაქციონერები, რუსი კონსულების შემწეობით და ორ თავისუფლებისთვის მებრძოლთ ერთმანეთს ჰკიდებდნენ...

მე შევეცადე ბაგირ-ხანი დამერწმუნებია იმაში, რომ ევროპაში სათარ-ხან, ბაგირ-ხანი თანაბრად უყვარდნენ. ჩვენი დიდი კომიტეტი, რომელმაც ასეთი ბომბებით შეიარაღებული ხალხი გამოგზავნა მათ მიერ დაწყებულ ბრძოლის დასამთავრებლად, და შახის ჩამოსაგდებად, ეს კომიტეტი სათარ-ხანს და ბაგირ-ხანს ერთნაირად უყურებს. თქვენ თუ ერთმანეთს გადაეკიდეთ, თავრიზი ორ ბანაკად გაიყვეით, ენჯუმენს არ დაუჯერეთ. მათ საერთო განკარგულებას არ დაემორჩილეთ, თქვენ მტრის გასახარებელ საქმეს იზამთ. საქვეყნო საქმეს წაახზდნეთ, საშვილიშვილოდ შერცხვებით.

ბაგირ-ხანის კრებულ მხებლებიდან ხშირად მესმოდა: „მართალს ბრძანებს გურჯი, სწორად ამბობს!“...

რამდენიმე დღის შემდეგ, მე მიმიყვანეს ენჯუმენში, სადაც სამხედრო საბჭო იყო შეკრებილი. სათარ-ხან და ბაგირ-ხანის თანდასწრებით მე მათ სხდომას დავესწარი და როცა ოფიციალურად მომესალმენ, მე ჩემს სიტყვაში თავრიზის ბრძოლა, სათარ-ხან ბაგირ-ხანის გმირობა აღვნიშნე და ორთავეს მოუწონე, რომ მათ ლეუგ-



ნიათ დიდი ისტორიული როლი და თავრიზიდან შტრის განდევნის შემდეგ ენჯუმენის უმაღლეს განკარგულებას ქვეშ დამდგარან და მათ თავრიზში უდიდესი რევოლუციონური წესრიგი აღუდგენიათ, ეს მოქმედება და შეგნება მე იმედს მაძლევს უფრო განმტკიცდება და მალე მისი გავლენით და სათარ-ხანის და ბაგირ-ხანის მებრძოლთა ხელმძღვანელობით აღმოსავლეთ სპარსეთში გადავალთ და შახი დაემხოვა, განაწამები სპარსეთი, ძველი კიროსის ქვეყანა — ირანი განთავისუფლებული — კაცობრიობის წინაშე წარსდგება. მე ბედნიერი ვარ, რომ გმირ თავრიზის უზენაეს რევოლუციონურ ენჯუმენში ვარ, სადაც შეკრებილია ხალხის მიერ არჩეული წარმომადგენელები და მისი სახელოვანი სარდლები სათარ-ხანი და ბაგირ-ხანი...

სამხედრო საბჭოში შევდიოდი და დაშნაკცაკან როსტომ ზორიანთან ერთად ბომბებისთვის საჭირო მასალის შეძენის და მისთვის საჭირო ხარჯების, საერთო კომისიის წევრებთან ერთად ვამტკიცებდით.

1908 წლის ივნისში აჯანყებულმა თავრიზმა კავკასიის მთავარი გზა ჯულფიდან ხელში ჩაიგდო, თითქმის უმთავრესი დასავლეთი ადერბაიჯანი დაიკავა, თვით თავრიზში და აღებულ ქალაქებში წესრიგი დაამყარა, რომ სამათ-ხანმა იერიში მოიტანა და ზედ თავრიზის კარიბჭის აზლო-მახლო კედლებთან ბრძოლა გამართა. მთელი თავრიზი ქალიან-კაციანა მებრძოლ ბანაკათ გადაიქცა. ქალები—ვაეკაცებს სამხედრო იარაღით შემოსვაზე ეხმარებოდნენ, სახელდახლოდ საქმელს უმზადებდენ, საბრძოლველად ისტუმრებდნენ, ბავშვებს, დაჭრილებს, ავადმყოფებს უვლიდენ...

ენჯუმენიდან იმ წამსვე, სათარ-ხანი თავის რაზმით, საიძედო პირებით და თანშეზრდილი ქურთებით გარემომორტყმული ბრძოლის ველზე მიიჭრა, ქალაქის კედლები გაამაგრა; შტრის მდგომარეობა და ზრახვეანი თავის შიკრიკობით გამოარკვია. აჯი-ჩაის ხიდის და თავრიზის გზისკენ რაზმები და მცველები წინ წასწია, ცხენოსანი



მწვერავები დაგზავნა, რომ მტერი მოულოდნელად შე-
 ორე მხრიდან არ შემოჭრილიყო. ბაგირ-ხანმა შეივანის
 მთისკენ ზარბაზნის ცეცხლი გახსნა და მით ეინდოკელის
 ჯარი თავის ბანაკს მიაკრა. მთიდან მომავალი ბილიკები,
 ხრამები ფარული რაზმებით გაკრა...

ენჯუმენი და სამხედრო საბჭო საჩქაროდ შეიკრიბა,
 მდგომარეობას გაეცნო, ტელეფონებით მთელ თავრი-
 რიზის გარშემორტყმულ სადარაჯოებს შეუერთდა...

ჩვენს ბიუროდან წითელი დროშის ქვეშ დარაზმული
 ქართველების რაზმი, სიმღერით ბრძოლისკენ გაეპართა,
 ბოშებით ჩანთა გადაკიდებული, ყიყინით მიდიოდენ,
 ქუჩაში გამოფენილი ხალხი „იაშასუნ გურჯის“ ძაბილით
 ბედებოდა, შეიარაღებული ჯარი მათი ხილვით წხვევ-
 დებოდა, ბრძოლისაკენ მიისწრაფოდა. სპარსელებმა
 ჯარში სიმღერა არ იცოდენ. მხოლოდ კაცკასიელი თათ-
 რები, არსენა ჯორჯიაშვილის ლექსს, თათრულ-ქართუ-
 ლად, თბილისის კილოზე მღეროდენ.

თოვდა, თბილი დილა იყო. მთელი ბალხი თავისუცლე-
 ბის დასაცავად თავრიზს რკალივით გარს შემორტყმოდა.
 ქუჩებში შეიარაღებული რაზმები, მთიდან მოვარდნილ
 ნიაღვარსავით მიედინებოდა — მიილტვოდა. პირჩაპოფა
 რებული დედები, თავიანთ შვილებს ლოცავდენ, დიადი
 საქმის დასაცავად აცილებდენ.

შე და იბრაგიმ ბეგს, სათარ-ხანის „კარეტი“ სამხრეთ-
 დასავლეთისაკენ მიგვაქროლებდენ; ორი შეიარაღებული
 მხლებლები წინ კოფოზე გვეჯდა და ხალხი „იაშასუნ
 გურჯის“ ძაბილით მიგვაცილებდა. ჩვენ გაეჩერდით მა-
 ლალ კედლებით შემოვლებულ დიდ ბაღთან, რომლის
 კედელი ფართოდ გადანგრეული იყო და თოვლზე დარაზ-
 მული ჯარი საომრად ეწყობოდა. სათარ-ხანი სარდლობ-
 და. „იაშასუნ გურჯის“ ძაბილით მოგვეგებენ. ჩვენ ია-
 შასუნ-მილათ! იაშასუნ-ფიცი! იაშასუნ სადარ სათარ-ხან!
 შევძახეთ.

შეიარაღებულ გმირებს რუსულად მივმართე: „თქვენი
 სახელი შორს გაისმის, მთელი ქვეყანა თქვენს სააოაკო

გმირულ ბრძოლას თვალს ადევნებს. დღეს მტერი გათრეულია მამდა, თქვენ საყვარელ თავრიზზე, სპარსეთის რევიზიონის გულზე ერიში მოიტანა, მაგრამ სულ რამოდენიმე საათში ნახავთ, მათ თქვენს მიერ უკან გაბრუნებულს და მათი სისხლით, თოვლით მოსილ ველებს შეღებულს! არ არის სპარსეთში ისეთი ძალები, რომლებიც თქვენს სამართლიან ძალას წინ აღუდგეს. შახი, ხალხის სისხლის მსმელი რეაქციონერები თქვენით უნდა დაემხო. ტანჯული, წამებული სპარსეთი თქვენით უნდა განახლდეს, დიდებით აღდგეს, გაუმარჯოს თქვენს სახელოვან ბრძოლას! გაუმარჯოს თქვენს გმირს სათარ-ხანს. კუროთხელ იყოს თქვენი მშობელი სახელოვანი სპარსეთი! „იასასუნ ფიდაი!“ დავსკეპე, როცა იბრაგიმ ბეგმა თავის მძლავრი მკლავები გაშალა, მისი მძლავრი ხმით და ტკბილი ენით მისებურად, თავისუფლად გადაუთარგმნა...

სათარ-ხანი მაგრად მარცხენა ხელს მართმევდა, სალოლ გურჯი ლასა მეუბნებოდა. ჯარი — იასასუნ გურჯი გაიძახოდა. იბრაგიმ ბეგი აცრემლებული მეხვეოდა.

ჩვენი ჯარი დასებათ დაყოფილი, დანაწილებული თავის მეთაურებით ბალებში და ჭალებში გაიშალა შუა ჯარი დაიძრა, მათ ბომბებით ქართველი რაზმი მიუძლოდა.

ბაღას კედლებიდან წინ გადატანილი, პატარა ჭობ დიუმიანი ზარბაზნების ცეცხლი ჯარს წინ უძლოდა; მტერს თავზე ასკდებოდა. უკან დაშნაკელების რაკეტები, როსტომ ზორიანის ხელმძღვანელობით, მსუილით ჰაერს მიაპობდა. სათარ-ხანი თავის რუხ არაბულ ცხენზე თორმეტი მასთან შეზრდილი ქურთებით, რვა ვერსის მანძილზე გაშლილ ფრონტზე დაქროლავდა — სადაც გაჭირვება იყო იქ მიიჭრებოდა...

მე და იბრაგიმ ბეგი ვიდექით ერთ მაღალ ადგილს დადგმულ ზარბაზნების ახლოს, რომლებიც მშურად, ბოხი ხმით ერთი-მეორეს ეცილებოდა და მტრის თავზე სკდებოდა, და აქედან ვათვალთვრებით გადათეთრებულ მიდამოებში წარმოებულ ბრძოლას.



სალამოს მტერი უკუგდებულ იქმნა, რომელმაც გორებზე გაშენებულ სოფლებს შეეფარა და მოკლული და დაჭრილი დატოვა ბრძოლის ველზე. ჩვენები წინ წაწეულ სანგრებში გამაგრდნენ...

მთავარი ჯარი თავრიზის სიმაგრეებში დაპარუნდა. ტყვეები ციხეში ჩაამწყვდიეს, დაკითხვას შეუდგენ. ენჯუმენი და სამხედრო საბჭო სათათბიროდ შეიკრიბა, ჩვენი ამხანაგები ბიუროში მოგროვდა, დაჭრილ-დაჯარგული არავენ იყო, მორიგი მცველები დატოვენ და დასაძინებლად წავიდნენ.

ამის შემდეგ იბრაგიმ ბეგი ჯარების ხელმძღვანელად იქმნა დანიშნული ზოის რაიონში.

გავიდა რამოდენიმე დღე, მდინარე აჯაი-ჩაის ზიდს გაღმა, დილა ადრიან მტრის რაზმი შემოეპარა თავრიზის მიდამოებში და მწყემსებს—მეჯოგეებს ცხვარი და საქონელი მოსტაცეს-გაირეკეს. ცხენოსანი რაზმები გამოუდგენ, თვითონ სათარ-ხანი ეტლში ჩაჯდა, მე გვერდში მომიჯინა, წინ ყვირილელი მერქვილადის რაზმი მიგვიძლოდა. სათარ-ხანი გასაფრენად გამზადებულ ჯორს სავით იჯდა, თვალებს აკიათებდა, მტერს დაეძებდა. ცოტა ხნის შემდეგ, ჭურდულად მომხდურმა ყაჩაღებმა საქონელს თავი ანებეს, რამოდენიმე მოკლულ-დაჭრილი დასტოვეს და მოჰკურცხლეს.

რამოდენიმე დღის შემდეგ, ეინდოველმა მოახერსა რამოდენიმე რაზმით, რუსის ოფიცრების ბელმძღვანელობით მთებიდან სამად-ხანის მიშველება და თავრიზის გასაცარცვაად გაბრიყვებულ ჭურთ მთიულების საშუალებით — გამთენიას, სამხრეთიდან, მთებიდან ძირს დაშვება, ჭალებ-ბაღებით სანგრებში შემოჭრა და ერთი კუთხე სიმაგრეებისა ხელში ჩაიგდო. ჯერ კიდევ გათენებული არ იყო, რომ სათარ-ხანი თავის მამაც რაზმით მტრის ალაგას მიიჭრა, — მდგომარეობის გამოკვეთვას შეუდგა, რომ ჩასაფრებულმა და თავრიზის ბაღის კედლებში შემოპარულმა მტერმა, სათარ-ხანის მცირე რაზმით იქ ყოფნა გაიგო და გარშემო მიწურ



კედლებთან ორთავე მხრით გზის მოჭრა მოინდომა, ხასტიანი იერიშები მოიტანა და სათარ-ხანის ცოცხლად დაჭერა სცადა.

სათარ-ხანი მტრის ვერაგობას, თავის გამჭრიახი გონებით მიხვდა, ორთავე ფრთები გაამაგრა.

თავრიზიდან ტელეფონით გვაცნობეს, აქ გავრცელებულია ხმა, თითქოს სათარ-ხანი მტერმა ბალებში მოამწყვდია, ალყა შემორტყმულია, ვინ ხართ კაცი უშველეთო.

ამ თავზარდამცემმა ამბავმა ელვის სისწრაფით მთელი თავრიზი მოიბრინა. რევოლუციონური თავრიზა ყეხზე დადგა, სათარ-ხანის და მით მთელი თავრიზის დასახსნელად სამხრეთით დაიძრა. ჩვენ ტელეფონით გადმოგვცეს გურჯებო გვიშველეთო.

ჩვენ სახელდახელოთ იარაღი ავისხით, ბომბები ჩანთებით გადავიკიდეთ და სირბილით თავჭულდმოგვლევჯილი ჩვენი საყვარელი სათარ-ხანის დასახსნელად გავწიეთ.

ერთ კუთხეში ვილაც კარეტით მიმავალი, მდიდრულად გამოწყობილი კაცი შეგვხდა, გავაჩერეთ; ზრდილობიანად ეტლის დათმობა ეთხოვეთ, მან თავი არ შეიწუხა, მეეტლეს წინსვლა უბრძანა, ჩამოაგდეს ეს მხეცი და ჩავსხედით შიგ... ვაჭარი თუ ხანი დაშინდა, ჩვენ წინ მუხლის თავებზე დაეცა. ჩვენ მისთვის არ გვეცალა და შემთხვევით ერთად მყოფნი შვიდი ქართველი ეტლით სამხრეთით, ბალებისკენ გავექანეთ, საიდანაც განუწყვეტელი სროლის ხმა იქაურობას აყრუებდა, ჩვენი ეტლი მიჰქროდა თავრიზის განაპირა ბალებში. მიახლოვებისას მოკლე გზით ფეხით გავყევით თბრილებს; გზაში შეშინებული ჯარი უკან გარბოდა, მეთაურები მათრახებით და ჯოხებით წინ მიერეკებოდნენ, სათარ-ხანის დაჭერით არცხვენდნენ, ჩვენზე უთითებდნენ; გურჯები ბომბებით მოვიდნენ, — ამხნევებდნენ. შეიარაღებული ხალხიც თავრიზიდან სათარ-ხანისკენ გამორბოდა,

ჩვენ შივადექით თიხის კედელს, რომლის ორთავე მხარეს რაზმელები იცავდნენ. შორს, ბალის ბოლოში, პირდაპირ, გავლებულ კედელზე რამდენიმე კაცი იყო მიმდგარი თო-



ფებით, რომლის შუაში, მაუდის პალტოში და ყვირით ყაბალახით თავშეკრული სათარ-ხანი თავის გერმანულ თოფით სროლილობდა,— ორთავ მხარეს რაზმს ამხნევებდა. ჩვენ სათარ-ხანის ამ მდგომარეობაში ნახვამ ავკანთო. კედელ-კედელ გავეკარით, შორი მანძილი გადვირბინეთ, სარდალს მივაშურეთ. „იაშასუნ სათარ! ზარილი იოხ დიერ სარდარ!“ შევძახეთ. სათარ-ხანმა ჩვენს ზმაზე მოიხედა, მიწურ კედლებიდან გადმოყრილი მტვერი ყაბალახიდან გადიყარა. პირ-სახე და თვალები იდაყვით მოიწმინდა, გაღიმებულმა შემოგვხედა, თვალები იქედით გაებრწყინა, მთელ მის რკინისებურ და მტვრიან სახეს სიხარულის ელფერი გადაეკრა. „აი მაშალა გურჯი! სალოლ ლასა!“ დაიძახა.

ვინტოვკებით შეიარაღებულმა ბიჭებმა ტყვიები სეტყვასავით დააყარეს ყიფინით და სტვენით ბრძოლა გააჩაღეს. რკინისგზის სახელოსნოს ახალგაზრდა მუშა ექტორ ჯიქიძეს თოკზე გაკეთებული სასროლი ბომბები გადავეცი, რომელმაც თავისი გრძელი მკლავები გაშალა, ბომბი, წინ კედელზე მოწოლილ მტრის საფარში ჩაავდო, საშინელი სიძლიერით გასკდა, იქუხა, დაჭრილების ღრიალი, ქართველების წყევლა-კრულვა გაისმა. მეორე კედლიდან ახალგაზრდა კოლია გაბუნიაშ, დიდი მრგვალი ზარბაზნის ყუმბარა დინამიტით გატენილი და პაპიროსით ცეცხლ მოკიდებული, მაღალ კედლიდან მტრისკენ გადისროლა, საზარელი ხმით გავარდა, მტრის რაზმი გააყრუა, მისმა ხმამ მთელი არე-მარე შეაძანძარა. ამას მიჰყვა ვახტოვკების და მაუზერების განუწყვეტელი ცეცხლი, ანთებული დინამიტების თოკით ხშირი სროლა, და კვლავ კედლის კუთხეში იქუხა და დაიზრიალა ხუთგირვანიქიანმა ბომბმა, რომელსაც მოჰყვა მტრის წინა კედლებზე მომდგარ დაჭრილთა ღრიალი, — ყვირილი: „აფარ ყარდაშ დეზოლ შეითან გურჯი გაილარის“, ძახილი. არიქა ჩქარა თავს უშველეთ, ქართველები მესხ სროლილობენო, — შეიქმნა ძახილი და სათარ-ხანის დასაქერად კედლებზე მოწოლილი თავგამეტებული რაზმები შეინძრა.



„ვერ წახვალთ თქვენ მამაძაღლებო!“ იყვირეს ლეჩხუმელმა მეპურე ილიკომ, მერკვილაძის რაზმელმა სიმონამ და ვინტოვკების სროლით, ყიყინით გაყვეს ვიქტორა ჯიქიძეს, რომელმაც თათრული ვარანდილის დიდი თოფით ცეცხლი გახსნა.

მტერი თავდასხმიდან მალე, დავდაცვაში ჩააყენეს. ამ დროს სწორედ როცა სათარ-ხანი სროლულობდა, მტრის მიერ გამოსროლილ ყუმბარამ კედელი გადმოანგრია, სათარ-ხანი მიწის კედელმა დაფარა, საბედნიეროთ, ყუმბარა შრაპნელი არ აღმოჩნდა, ჩვენდა ბედათ არ გასკდა იქვე თოვლში და ტალახში ეგდო. იმ წამშივე, რა წამსაც ყუმბარა სათარ-ხანთან დაცვა, მასთან შეზრდილებმა, თორმეტამდე, თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებულმა ქურთებმა სამღვთო ომი გამოაცხადეს. ხელათ ფეხზე გაიხადეს, მუხლებამდე დაიკოტავეს, გულმკერდი გადაიღელეს, წელზე შემოხვეულ აბრეშუმის სარტყლებში დამბაჩები, სატევრები გაიმაგრეს — ერთი „იალაო“ შეჰყვირეს, ლომებ ღრიალით და სროლით ჩვენი ბიჭების გვერდით მიიჭრენ, წარმოუდგენელი იერიში მიიტანეს, და მტერს მეორე პოზიცია წაართვეს...

ჩვენი ბალი და გარშემო მდებარეობა თავრიზიდან მოზღვავებულ მხედრობით გაივსო. ბალის კედლებთან ახალი მსროლელები გაჩნდნენ. ჩვენ თავზე თავრიზიდან მოტანილ ზარბაზნების ყუმბარებმა შრიალ-შხუილით გადაიარა, თავრიზის სიძლიერის ხმა მტერს, მის თავზე გასკდომით აგრძნობინა.

აგერ, მოიჭრა სომხების მოწინავე რაზმი ქურთა'ს ხელმძღვანელობით, რაზმი მოხდენილად გაიშალა. გვერდით შემოჭრილ მტერს ტყვიის ცეცხლი გაუჩინა, პირველი პოზიცია წაართვა; უკანა ბალის კედელზე დააქეინა, საიდანაც როსტომა ზარიანმა რაკეტებით ამოყარა...

სწორედ ამ დროს, ეინდოველემ სასტიკი იერიში მოიტანა აღმოსაგლეთ თავრიზზე; ხეივნის გორებიდან ზარბაზნები დაუშინა, მარა ბაგირ-ხანი მხნეთ დახვდა, გორებზე დადგმულ ზარბაზნებიდან უპასუხებდა.



სამხედრო საბჭომ მიხვდა, რომ თავრიზზე იერიშები ყოველმხრიდან დაიწყო, რომ ის წინასწარ სამხედრო გეგმით იყო შედგენილი და ცხენოსანი რაზმით ჯულფიდან მომავალი სამხედრო გზა გაამაგრა, დასავლეთით მდინარე აჯი-ჩაის ზიდთან, სადაც სათარ-ხანის რაიონი და სასახლე იყო, შემდეგ შუაქალა და ამნიარად თავრიზი შემოქალტა და უმთავრესი ძალა სათარ-ხანს მიაშველა.

სამხრეთით მამაც სალხს ებრძოდა სამად-ხანი და ეინ-ველდეს მიერ გამოგზავნილი რუსის ოფიცრობა და ცდილობდა ფრონტის გარღვევას.

სათარ-ხანის ფრონტს დასახმარებლად შიდა თავრიზის ძალები მოაწყო. მთელი თავრიზის ხალხი, ენჯუშენის მეთაურობით, თავშეხვეული სეით-მოლებით, სამხედრო მუსიკით, — „სიკვედილი მტერს!“ „გაუმარჯოს სათარ-ხანს!“ ძახილით, ყიყინა, სტვენით მოზღვავედა. მებრ-როლნი აღაფრთოვანა; სანგრებიდან შეტევაზე გადავიდა, მტერს ეკვეთა. შეიქნა ხელჩართული ბრძოლა, დაჭრილ-თა კენესა-ღრიალი, მტრის ხელით შეპყრობა — თმით ქიჩვა და ჩვენ სანგრებში მათი მოთრევა.

ბალში ამ დროს დადგეს ფანჩატურები, შიგ ფიცრები დააგეს და დაჭრილებს აქ პირველ დახმარებას უწევდენ, სანამ საავადმყოფოში გადაიყვანდნენ...

უცებ თავრიზიდან, როგორც გრიგალი რამოდენიმე ასი ცხენოსანი მოჰქროლდა, მოწინავე რაზმს დიდი დრო-შა მოჰქონდა — მხრებზე ორკაპი თოფები ქონდათ, ამო-ლებული ხმლები მზის სხივზე ელვარებდენ, სტვენა ყიყი-ნა შორიდან ისმოდა, ბალ-ქალებიდან ბრძოლის ველზე შეიჭრა, უმოწყალო ხოცვა-ჩეხვა და ელეტა შეიქნა.

ყიყინა, სტვენა, ყვირილი, ზარბაზნების გრიალი, ბომ-ბების ქუხილი, რაკეტების ჰეჰა, ტყვიების ზუზუნ-წივი-ლი ერთმანეთში აირია და სპეტაკი ზოვლით დაფენილი ველი წითლად შეიღება. ბალებში შემოსული და გასაგრე-ბული მტერი შედრკა, უწესრიგოდ უკან დაიხია.

გამარჯვებული ჯარი გაშლილ მინდორზე იკრიბებო-და, თავრიზიდან მოზღვავებული ხალხი მუსიკით ეგებე-



ბოდა, თეთრ ცხენზე მჯდომარე სათარ-ხანი ილიმეობდა, ინგლისელი „დეილი მეილის ახალგაზრდა, მაღალი ლამაზი კორესპოდენტი და ამერიკელი მასწავლებელი სახელოვან ჯარს და სათარ-ხანს გამარჯვებას ულოცავდენ.

ჯარს თავრიზში ხალხი მუსიკითა და „იამასუნის“ ძახილით შემოუძღვა და მთელი დღის ნაბრძოლი ტკბილად მოასვენა. ამ დღეს კი, ბაგირ-ხანმა თავის მამაცი ბრძოლით შახის ჯარი მის ბანაკს მიაკრა.

ქართველების გავლენა და სპარსელებისაგან ჩვენი სიმპატია დიდი იყო, და ეს აიხსნება არა მარტო პირველად ჩვენი ბრძოლაში ჩარევით და დაქმარებით; სომხებისაგან „სასწაულის“ მოხდენით და გმირულ თავდადებით, არამედ იმითაც, რომ ჩვენი ინტერნაციონალური, ძმობა—ერთობის მაღალი იდეალით მოქმედებდა...



1909 წლის ზამთარში, აქ მყოფ ქართველებმა ვიღღესას წაულეთ ჩვენი სახელოვანი პოეტის აკაკის იუბილე და თბილისში იუბილიარს დაპეშა გაუგზავნეთ. გაზეთებში წერილები მოვათავსეთ... სპარსეთის ბრძოლის ამბები, ყოველ შეტაკების შემდეგ, მონაწილეთაგან იწერებოდა, ამხანაგებში იკითხებოდა და იგზავნებოდა თბილისში.



1908 წ. ივნისში დაიწყო თავრიზის აჯანყება და მხოლოდ 1909 წლის იანვარს მოახერხეს შეთქმულებმა შახის სასტიკი რეაქციის გარღვევა, ბრძოლის დაწყება და ქალაქ რეშტის ხელში ჩაგდება. ქალაქი რეშტი, კასპიის ზღვის ნავთ-საყუდელ ენზელთან 25 ვერსით დაშორებულია. ამ ქალაქში რევოლუციონერ მოლასთან და ბეაზ სულთანის ძმებისას იმალებოდენ, სპარსეთის რევოლუციონერ გამანთავისუფლებელ კომიტეტის მიერ გადაყვანილი ჩვენი ამხანაგები: თუშ სერგო გურჯის და სილოვანის მეთაურობით. შეთქმულებმა გამართეს, რეშტში ძცხოვრებ, ცნობილ დაშნაკელ სომხებთან საიდუმლო მოლაპარაკება. — რადგან სომხებს ადგილობრივი ხალხის იმედი არ ჰქონდათ; თუ ვერ გაიმარჯვებდენ შეთქ-



ძულები, მაშინ რეაქციონერები ადგილობრივ სომხებს და ვაჭრებს ამოწყვეტდენ, ამიტომ, სომხებმა თვალნათლად მონაწილეობაზე უარი თქვეს, მაგრამ იქაურ შეთაურს ეფრემ-ხანს, თუ ბრძოლა დაიწყებოდა, დახმარება ალთ-ქვეს...

ბაირამობის დროს, რეაქციონერებმა მოკლეს ხალხის საყვარელი სეით, რომლის დაღუპვამ ხალხი უზომოდ ააღელვა. ამით ისარგებლეს რეშტის შეთქმულებმა, და სადილობის დროს შეთქმულთა რაზმი, სპარსულ ტანი-სამოსში გადაცმულები, ბომბებით და მათ ზერებით კარგად შეიარაღებულნი ორად გაიყვენ. ერთი პატარა ჯგუფი ქალაქის გარედ მყოფ რეშტის გუბერნატორს, ეტლით სტუმრად მიადგა. თუ იქიდან ბომბის ხმა გაისმოდა, იმ წამსვე, დარჩენილები გუბერნატორის სასახლეს და ოქვე-ზარბაზნების ყაზარმებს დაეცემოდენ; ბომბებს დაუშენდენ. სეითის მოკვლით შეწუხებული და აღშფოთებული ხალხი, რევოლუციონერებს და გავლენიან მის მომხრეებს: ექვეს ძმა ხანებს, და ცნობილ რევოლუციონერ მოლას მიეხმარებოდენ. გუბერნატორის მოკვლით უპატრონო ჯარი იარაღს არ იხმარდა, და შეთქმულნი ვაიმარჯვებდენ. ასეც მოხდა.

ადგილობრივი ცნობილი ხანი მეიზამ სულთანი, გუბერნატორს ქალაქ გარედ, ლიმონ-ფორთოხლის ბაღში ესტუმრა. ხანის მისვლაზე მოსამსახურეები მდებლად შეეგებენ. ჰალტოების და ფეხზე გახდის მაგიერ, „თავზედი“ სტუმრები სადარბაზო ზალაში შეიჭრენ, იქ ბანქოს მოთამაშე სტუმრებს ბომბები ესროლეს, გუბერნატორი მოკლეს. — ბომბის ხმაზე, ქალაქში დამალული რევოლუციონერები გუბერნატორის სასახლის ეზოში შეიჭრენ; ბომბები დაუშინეს, რომლის ხმაზე ეფრემ-ხანი თავის რამოდენიმე ამხანაგით, კარგა შეიარაღებულებით, მიიქრა და სასახლეს, ყაზარმას, სანავთე საწყობს ცეცხლი მოუკიდა. შეშინებული, უიარაღო ჯარის ნაწილი ფანჯრებიდან ცვივოდა, უგზო-უკვლოდ გარბოდა; ნაწილი იარაღით იბრძოდა, ცეცხლმოკიდებულ ყაზარმა-სასახლის გზადარჩენას ცდილობდა.



ამ დროს ეტლით მოიჭრა მეიზამ სულთანი ბომბებზე
შეიარაღებულ რევოლუციონერებით... ცეცხლმა ჰკლავს
ყაზარმა—სასახლე. უპატრონო ჯარს რეჟის რევოლუ-
ციონური კომიტეტი დაეპატრონა, და ეს ისე უცებ მოხ-
და, რომ შუადღეზე დაწყებული ბრძოლა, საღამოს გა-
თავდა. მზის ჩასვლისას რეჟის ბაღში სამხედრო მუსიკა
უკრავდა.

დასავლეთით სადამოქნო ჯულფასა და აღმოსავლეთით
ენძელი-რეჟის რევოლუციონერების ხელში გადავიდა,
თვირანზე გალაშქრებას გზას უხსნიდა, რომელიც თავ-
რიზიდან ათასი ვერსით და რეჟიდან სამასი ვერსით მა-
ინც არის დაშორებული.

რადგან თავრიზ-თბილისის გზა რეაქციონერ რახიმ-ხა-
ნის ხელში იყო, ენჯუმენმა სამოქმედო გეგმით, თავრი-
ზიდან რეჟიში საგანგებო კომისია გაგზავნა.

ეტლით თავრიზიდან ჯულფამდე, აქედან რკინიგზით
თბილისი და ბაქო, ბაქოდან კასპის ზღვით ენზელი და
რეჟი.

აი, ამნაირად თავრიზი რეჟს დაუკავშირდა და, რეჟ-
ის აღებით, თავრიზის რევოლუციონური ცეცხლი აღ-
მოსავლეთ სპარსეთში აენტო.



ბაირამობა თავრიზმა დიდის ამბით ჩაატარა, რაჟდენიმე
დღე ხალხი ლოცულობდა, მარხულობაში იყო. თავრიზი
უბნებათ დაყოფილი, დასებათ დანაწილებული, მოღებო-
სა და სეით-დავრიშების ხელმძღვანელობით დარაზმუ-
ლი, უბნებიდან მთავარი მეჩეთისაკენ დაიძრა, სადაც
თავრიზის სასულიერო წოდება სათარ-ხანით, ბაგირ-ხანით
და მოწინავე საზოგადოებით, შეკრებულყო. ლოცვის
შემდეგ, სუნიტებთან ბრძოლაში დაღუპული შიიტე-
ბის კუბოები, ძვირფას მოქარგულ ფარჩულობით გა-
დაფარებული, მთვარე-ვარსკლავების ნიშნებით დაშშვე-
ნებული და ოქრო-ვერცხლით შეჭედილი, გამოასვენეს.

თოვლით დაფარული ქუჩა, წელზევით ტიტველ, ლა-
მაზად ქოჩორგამოპარსულ ხალხით იყო ჩამწყვირებული



და მათ მიერ ამოღებული, გალესილი სატევრები მზის სხივზე ელვარებდნენ. ზოგ მათგანს ხელში რკინის ჯაკეტი ეჭირა.

ყოველ ჯგუფს თავის მეთაური ჰყავდა. აქა-იქ ძოლები სეითები, დავრიშები ხმა მალლა გაჰკიოდნენ, გლოვის და მწუხარების დღის, მათი წმიდანების დახოცვის აზბავს, გაბარბალებული სიტყვებით, — ლოცვა-მარხულობაში ნათმენთ მორწმუნეთ ამცნობდნენ.

მლოცველების პროცესია მეჩეთიდან წმიდანების კუბოთი დაიძრა. წინ ცხენებზე შემჯდარი შვიდი-რვა წლის ბავშვები მიუძლოდნენ, თავშიშველნი, რომელთა მხრებზე მტრედები იყვენ დამბულნი.

გაისპის საყვირის ხმა, დაკრა დოღმა, შეიქნა მოღების და ხოჯების ყვირილი და დასთა მეთაურებმა ჯოხები მოიმარჯვეს, სატევრებით შეიარაღებულ მორწმუნეთ რიგში ჩაუდგენ. გაისმა თავდაჩების მოწოდების ხმა, — „შახსეი, ვახსეის!“ ყვირილმა ჰაერი შეანძრია, თოკლზე ჩამწკრივებულმა, დასებათ დაყოფილმა, რამოდენიმე ათასმა კაცმა, მარხვა, უკმელობა, ლოცვისაგან მიზნედილი თვალები ზეცისაკენ აღაპრო, სატევრები მარჯვენა ხელში მოიმარჯვეა, მარცხენა ხელი მკერდზე იკრა. სატევრებმა ჰაერში გაიელვა და ექსტაზში მოყვანილმა ხალხმა „შახსეი ვახსეის“ ძახილით, მახვილი გამოპარსულ თავში დაიშინა. იმ დასთა გუნდს, რომელთაც ხელში წვრილ რგოლიანი ჯაკეები ჰქონდათ, ორთავ ბეჭების ფრთებზე და ტიტველ ზურგზე, „შახსეი ვახსეის“ ძახილით ცემა იწყეს, ვისაც ჩანგლები ხელში ეჭირათ, გულმკერდზე, ძუძუებში ჩანგალი ჩამოირქვეს; სისხლით თავი, ზურგი, გულმკერდი შეიღებეს, სპეტაკი თოვლი წითლათ შეღებეს..

ამ სურათის შემყურე, ამ საცოდავ ხალხს უბედურებათ ვთვლიდი; გულმოკლული, მთელი ჩემი არსებით შეწუხებული ვუყურებდი.

„ამ ოჯახდასაქცევთ, ასეთი თავგამეტებით თავის ჩეხვა თუ შეუძლიათ — აგერაა მტერი მომდგარი კარებზე,



გავიდენ და იმათ ებრძოლონ,“ იძახოდენ ჩვენები. მეორედ დღეს, როცა სათარ-ხანს მათი გლოვის დღე მიუსამარებოდა და თავის ჩეხის წინააღმდეგ სიტყვა გაუტარე, მწარე ღიმილით მითხრა: „ამათ რომ ჩვეულებები აუკრძალოთ, რეაქციონერები აგიტაციას გაუწევენ, ურწმუნოები არიანო და მთელს ხალხს ჩვენს წინააღმდეგ აამხედრებენ, აქ სპარსეთია, ჩამორჩენილი ყრუ ქვეყანა, და ამიტომაც რომ ეს ხალხი შახისა და ხანების წამებას იტანენო.“

ამ დღემ ჩვენზე და აქ მყოფ ევროპელებზე შემაწუხებელი შთაბეჭდილება დასტოვა, და დაგვაღონა.



რუსეთის მთავრობამ და მისმა აგენტებმა შეაიარაღეს მთის მოზინადრე, ნახევრად ველური შახსევეანები და რაზიმ-ხანის ხელმძღვანელობით სოფიანის რაიონს შემოუსიეს.

სამად ხანის ნაწილი, სამხრეთით, დიდ გორაზე გამაგრდა, სადაც მთის აღმოსავლეთით დაბანაკებულ ედეველეს ჯარისაგან დახმარების მიღება შეეძლო. მეორე ნაწილით, ასე ორი ათასამდე შეიარაღებული მთის ყაბაღბით, მან თავრიზის დასავლეთით, ზედ ჯულფის გზაზე მდებარე სოფელი ალვარი დაიკავა; ჯულფისკენ მიმავალი სამხედრო გზა გადასჭრა, და მით მარარდ-ზოი და ჯულფა თავრიზს მოწყვიტა, მთელი რევოლუციონური ძალები ორად გაჰყო, დაქსასა და ამნაირად თავრიზი შემოქალტა.

სამხრეთით, გორაზე გამაგრებულ სამად-ხანს ედეველემ ზარბაზნები მისცა, რომლებიც მან მთის უკან სოფელ ში დააბანაკა, დღითი ამ გორიდან თავრიზის გაშლილ ქალა-ბალებს ზარბაზნებს უშენდა, და ღამე ისინი ბანაკში მიჰქონდათ.

მე და ბიქტორა ჯიქიძემ გავაკეთეთ დიდი ხუთ-ექვს ფუთიანი ნაღმი, დინამიტით და თოფის წამლით გავტენეთ, რკინის ნაჭრებით და ცემენტით ამოვკიბეთ, — სათარ-ხანს ვუჩვენეთ. მან ძლიერ მოიწონა, ერთი შეხედ-



ვით მიხვდა რასაც ვაპირებდით და ათამდე შეიარაღებული მისი საიმედო მხლებლები გამოგვყავოლა და ღამე სამხრეთ ფრონტზე გასავალი „პაროლი“ ვადმოგვცა. როცა დალამდა, ჯორჯე თოკებით გაკრული ჩვენი ნაღმი ფრონტის გარედ გავიტანეთ, წინ ბილიკების მცოდნე მგზავრები გავიძლოლიეთ. უკან ჩემი ნაღმით მე, ბიქტორ ჯიქიძე და რუსის ჯარში ნამყოფი, გამოცდილი მსროლელი ჯიბლაძე გავყევით, და ვარსკლავებით მოჭედულ ცივ ღამეში იმ გორაზე ავიპარეთ, საიდანაც ზარბაზნებს დილით გვიშენდნენ და ღამე, იქით მხარეს მდებარე სოფელში ბანაკად იყვნენ და ზარბაზნებიც თან მიჰქონდათ...

ჩვენ გორის მდებარეობა კარგად დავათვალიერეთ, ჯიბლაძის მეთაურობით მტრის სოფლიდან მომავალი გზა დავიკავეთ, ზარბაზნის ნადები ადგილი მოვნახეთ: გაყინული, გამსმარი მიწა წერაქვით და ნიჩბით ამოვთხარეთ, ზეთში ამოვლებული, კლიონკაში შეხვეული ნაღმი მიწაში ჩავდგით. კაპსულების პირისმილი ბერტოლეტის მარხილით ამოვავსეთ, ზედ „სერნი კისლატი“ საცხე სპირტის ღამპის თავმოწებებული შუშა, ბამბაში შეხვეული გავამაგრეთ, ზედ „კლიონკა“ კიდევ გადავაფარეთ, მიწა გადავყარეთ, მივასწორ-მოვასწორეთ და სწრაფად უკან დავბრუნდით.

დილით ამომავალ მზის სხივზე, — შორიდან მომავალ, შავად მოძრავ მტრის ჯარს გავსცქეროდით, თოვლით მოსილ გორას და წინა დლით — ცხენებისა და რაზმის მიერ მოჯარაგებულ შავ მოედანს დაეინებით მიეჩერებოდით. შავი წერტილები გორაზე ნაღმის ალაგს მიუახლოვდნენ, ჯორები ზარბაზნებიდან გამოხსნეს. ზარბაზნები დადგეს, გაასწორეს. ჯორები და რაზმი უკან დასწიეს. მე სული კბილით მეკავა, ვაი თუ ვჰამეთ სირცხვილი, არ ვავარდნეს! სათარ-ხანი ქოვერიტს მთასა და შავ ალაგს არ აშორებდა, ჩვენ მოუსვენრად ერთმანეთს უყურებდით, რომ სათარ-ხანმა ჩაილაპარაკა: „მტერი ზარბაზანს სასროლად ამზადებს, ერთად ნუ ვდგევართ, გავი-



ფანტოთ!“ მარა, სწორეთ ამ დროს თოვლით გარშემორტყმულ შავ მოედანზე, რალაც ბოლი გაჩნდა, ბელვა, იქეკა, იქუხა და იქაურობა სქელ კვამლში ვაეხვია, სასროლად გამზადებული ზარბაზანი, მის ახლო მდგომი ჯარი თავის ჯორ-ვირებით დაამტვრია, ნაფლეთებათ აქცია, ვინც გადარჩა შეშლილებივით გარბოდენ.

სათარ-ხანმა სიხარულისაგან შეჰყვირა: „იამასუნ გურჯი ლასას“ ძახილით ვადამეხვია; ჯარისკაცები გამარჯვებას გვილოცავდენ. მტერი ამ გორაზე, შემდეგ აღარ გამოჩენილა.



მთელი თავრიზი მოედანზე შეკრებილიყო; ორატორები ახალ შექმნილ მდგომარეობის გამო ხალხს ამხნეებდენ, რომ უცებ, მოიჭრა შიკრიკი, მტერი თავრიზის დააველეთიდან, ბალ-ქალებში შემოიჭრაო გვითხრა, განაპირა უბნები დაიკავა, ტელეფონები გადასჭრა და მცხოვრებთ ცარცვავენ, ქალები ტყვეთ მიჰყავთო.

სათარ-ხანი რაზმებით მიიჩქარის, — არიქა მიშველეთო! — თითქოს ელვა გავარდაო, ხალხი ისე შეირყა; სიკვდილი მტერსო შესძახა. — მე ტრიბუნიდან ჩამოვიკერი, ჩემს გვერდში მდგომ, ჭალარა, მაღალ ხანს ქარქაშიდან ხმალი ამოვაცალე, ჰაერში შევაპრიალე, მთიდან მოვარდნილ მდინარესავით აზვირთებულ ხალხს წინ გავუძეხვი და მთელი თავრიზის გამწარებული ხალხი, დასავლეთ განაპირა უბანში მივიტყვით, სადაც შემოპარული მტრის ბანდები მცხოვრებლებს ცარცვავენ. ტომობს ოჯახის ნივთებით ავსებდენ; რის წაღებაც არ შეიძლებოდა ამტვრევდენ, ფეხით ლეწავდენ, თოფის კონდახით შუშებს და სარკეებს ამსხვრევდენ, ყოველივეს ანადგურებდენ — აოხრებდენ... მოხუცებულებს წვერში ზელს ავლებდენ, სატევრით კისერს სჭრიდენ... ორსულ და მოხუც მანდილოსნებს სატევრებით ფუშავდენ, ახალგაზრდა ქალიშვილებს იქვე აუპატივრებდენ,, ულამაზეს ქალიშვილებს ცხვირსაზოცებს პირში უღებდენ, შეკრულლებს ცხენებით მათი მეთაური ხანებისთვის იტაცებდენ.



ასეთი სურათის მნახველი, თავრიზიდან მოსულნი აღ-
 გილობრივი ხალხი გამწარდა, უსაშინელესი საფრთხე
 იგრძნო, ფრჩხილითა და კბილებით, ცულითა და წალ-
 დით, თოხითა და ფოცხით მტერს თავდავიწყებით მიესია,
 თავისი ძალა აჩვენა; შეიქნა მძარცველების ხელ და ხელ
 შეპყრობა, ზურგზე აკიდებულ ტომრიან მტრის ხოცვა,
 გამწარებულ დედების მიერ, თავიანთ ქალიშვილების
 დაცვა. ჩადრი და პირბადე მოიხსნეს; გასისხლიანებული
 ხელებით შვილების, დების, ძმების მტრის ხელიდან გა-
 მოტაცება იწყეს. ამის მნახველი რაზმელები ლომებათ
 იქცენ. გაიღვიძა ნამუსის და ოჯახის დაცვის გრძნობამ.
 აბობოქრდა, აზღვადა და მტერს შეესია, სარდაფებიდან
 ეზოებიდან, სარჩხინავეებში შემალულ-შეშინებულ ყა-
 ჩალ მძარცველებს თმით მოათრევდენ.

სათარ-ხანი და მისი ცხენოსანი რაზმი მტრის რაზმებში
 შეიჭრენ, ბალ-ქალებში გამაგრებულთ თავს რისხვათ
 დაატყდენ.

მთელი ენჯუშენი, იარალით ხელში, თავხედ მტრის
 მიერ აღებულ უბანში, მუსიკით, დოლით, ზურნით, საყვი-
 რით — მთელი თავრიზი მიზღვადა, დეპუტატ შირ-იზ-
 მაილის მეთაურობით, სატევარ-თოფით მტრის რაზმში
 შეიჭრა, უმოწყალო ხელჩართული ხოცვა-ყლეტა შეიქნა,
 განრისხებულმა ხალხმა მტერი ერთი შეხელთვით შე-
 მუსრა.

მტრის მიერ აღებული უბანი განთავისუფლდა. და-
 წიოკებული და აფორიაქებული მცხოვრებნი თავის გა-
 პარტახებულ ეზო-სახლკარს დაუბრუნდა; დაქრილ-დახო-
 ცილებს თვალი მოავლო და ახლა მიხვდა, თუ რას ნიშ-
 ნავდა მტრის თავრიზში შემოსვლა, მიხვდა, მხოლოდ მა-
 შინ, როცა მის წინ, მის ოჯახში, მისი საყვარელი სულელები
 გააუპატივრეს, მშობელ მამებს ცხვრებსავით კელი გამოს-
 კრეს. მიხვდა, შეშფოთდა, თვალთავან შურისძიების
 ცეცხლი გამოკრთა, უძლეველ ძალათ იქცა.

მზე სისხლით მოსვრილ ქუჩებში ლარებათ ეფინებოდა.
 დამფრთხალი მცხოვრებნი თავიანთ ეზო-სახლების კა-



რებთან, ვითარცა ქორის დაცემით გაბნეული წიწილები იკრიბებოდნენ. დაჭრილ ტყვეებს მოდენილენ, ავინებდნენ თავპირში სცემდნენ. დაჭრილებს მოათრევდნენ...

ამის შემდეგ, დიდ მეჩეთში მოხდა თავრიზის ქალების კრება, სადაც სასტიკად დაგმეს შემოსეულ ხანები მხარე ბოცვა-ელეტა, ცარცვა-გლეჯა. წყევლა-კრულვა შეუთვალეს შახს, რომელმაც თავისუფლება წაართვა; ხალხის წარმომადგენლები აწამა. მისი საქციელი ჟურჯულოთ, მოლალატეთ გამოაცხადა. თავრიზის მცხოვრებთ მიმართეს: ვისაც შახის მხარეზე ყოფნა უნდოდათ თავრიზი დაეტოვებიათ, დარჩენილებს კი, სათარ-ხან, საგირ-ხანთან და მთელ რევოლუციონურ თავრიზელებთან ერთად უკანასკნელ დღემდე ებრძოლათ. ეს რეზოლუცია გადასცეს კონსულებს შახისათვის გადასაცემათ. თვითონ ქალები კი, შეუდგენ თავრიზში მოლალატე პირების და რეაქციონერების გამონახვას, და თავიანთ ქმრების შემწყობით ენჯუმენთან არსებულ თავდაცვის კომიტეტისათვის გადასაცემათ...

მდგომარეობით შეშინებული თავრიზის სომხის საღვდლოებამ და ზოგიერთ შეძლებულ პირებმა, ერთ საღამოს შეიკრიბნენ და შექმნილ მდგომარეობის შესახებ ზეობა გამართეს. ჩვენ ეს შეგვატყობინეს და იმ წამსვე წავედით იმ კრებაზე დასასწრებათ: მე, სედრაკ შორვიანი, ბიუროს თავმჯდომარე — ენჯუმენში შემაველი მახმედხანი, ვაზეთის რედაქტორი და რამოდენიმე სომეხ-ქართული ამხანაგები. კრება იყო ერთ დიდ ზალაში; თავმჯდომარეობდა ერთი მთასავით დიდი, შეუწყვერ-ულვაშიანი სამღვდლო პირი, იყვნენ ზოგი ნაცნობი თავრიზელი ვაჭრები და დაშნაკცაკანების მეთაურთაგანი როსტომ ზორიანი — გორელი კარგი ქართულის მკოდნე, თავის ამხანაგებით.

ჩვენ მისვლაზე ცოტა ყოყმანი და ჩუმი ლაპარაკი შეიქნა და შემდეგ, ერთმა თბილისის სომხურ ვაზეთის კორესპოდენტმა განაცხადა, რომ აქ არის „ინოროდები“ და კრება სხვა დროისთვის გადავლოთ. მაშინ,



სიტყვა მოითხოვა ჩვენმა ანხანავმა, თავრიზელ ქველ-
 მან სომეხმა და განაცხადა, — აქ არავინ არიან „ინფორმაცი-
 ცები“, არამედ რევოლუციურ თავრიზის ინტერესების,
 მათი ცოლშვილის მტერთაგან დამცველნი, თუ ეს სიტყ-
 ვა „ინფორმაცი“ ეკუთვნის ამას — მომითითა მე, შე-
 ხედეთ მის გულზე ჩამოკიდულ ხელს, ვის მიუძღვის აქ
 ამაზე მეტი, ან რა კრება იქნება ის, რომელიც თავრიზის
 ბედს შეეხებოდეს და გურჯი ლასას დასწრება არ
 შეეძლოსო?

ამის შემდეგ ილაპარაკა ზორიანმა; მოითხოვა კრების
 გაგრძელება.

კრებაზე შეიქნა ლაპარაკი და ირკვევოდა, რომ მის
 მომწვევე ხელმძღვანელთ უნდოდათ, რომ დეპუტით. ან
 კონსულების შემწეობით, ნიკოლოზ მეორესთვის პეტერ-
 ბურგში მიემართათ, გაჭირვებული ქრისტიანი ვაქრები
 იმ საშინელ მდგომარეობიდან დახსნა, რომელშიც ისინი
 იყვნენ ჩაყენებულნი. ეს პირდაპირ ლახვარი იყო თავრი-
 ზის და ყველამ ამის წინააღმდეგ გავილაშქრეთ. ჩვენ სიტ-
 ვებში განვმარტეთ, თუ რას ნიშნავდა სხვა სახელმწიფო-
 სადმი მიმართვა; ამის უფლება მათ არ აქვთ, აქ არის
 რევოლუციონური მთავრობა და ვინც ასეთ ნაბიჯს
 უმისოთ გადადგამს, ის პირი თუ წრე, ან რაიმე დაწესე-
 ბულება მოქმედებაში პასუხს აგებს რევოლუციონურ
 მთავრობის წინაშე, მთელი თავისი მძიმე შედეგებით.
 — ვთქვით და ზოგიერთებმა პროტესტის ნიშნად წამო-
 ველით, — როსტომ ზორიანი ჩვენ მოგვემხრო და კრე-
 ბა ჩაიშალა, მაგრამ შექმნილი დმგომარეობის და სულიე-
 რი განწყობილების გასაგებად, ეს კრება ბევრს რამეს
 ლაპარაკობდა...

რუსის მთავრობა ჩუმად კავკასიის საზღვრებიდან
 რეაქციონურ ხანებს იარაღს აწვდიდა, თავრიზში მყოფ
 ადერბაიჯანელ ვაქრების, ქრისტიან სომხების თხოვნით,
 რუსის მეფის წინაშე, სპარსეთში უცხო ჯარის შემოყ-
 ვანას აპირებდა, და მით მომავალ სპარსეთის სახელმ-
 წიფოს ბედს მწარე განსაცდელს უმზადებდა. რამოდენიმე



დღის შემდეგ, თავდაცვის კომიტეტმა ჩვენ გადმოგვცემს ერთი სომხის მასწავლებლის წერილი, სადაც იგონებას წერდა, რომ თავრიზელი და ადერბაიჯანელი სომხები აქ არაფერ შუაშია, ისინი შახის წინაშე ბრძოლაში არავითარ მონაწილეობას არ ლებულობენ და ეს სულ კავკასიიდან შემოსულ წყევული გურჯების და თითო-ოროლა დაშნაკეკანების საქმეაო. ჩვენმა ბიჭებმა მაუზერზე ხელი გაიკრეს, ჩვენ დავამშვიდეთ. დაშნაკელებთან ერთად ანჩაკისტების, და სომხების კულტურულ დაწესებულებათა, სომეხ მასწავლებელთა კრება საჩქაროთ მოვიწვიეთ, ენჯუმენის წევრის თანდასწრებით წერილი წავუკითხეთ, წერილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, ბევრი მკაცრ სასჯელს მოითხოვდა, მაგრამ კაცის მოკვლა არ იყო ჩვენი საქმე და დადგენილ იქნა: გარიცხულ იქნას სამოსწავლო კორპორაციიდან და სომეხთა საზოგადოებიდან. იმ ღამესვე ის მასწავლებელი ჩაწვა ლოგინად და, მგონი მერე აღარავის უნახავს...



რაკი ჯულფის გზა, თავრიზიდან თოთხმეტ კერსზე, სოფელ ალვართან გადაგვიჭრეს; თავრიზის ხალხი შიმშილმა შეაწუხა. არამც თუ მცხოვრებლებს, შეიარაღებულ ჯარსაც ძლივს აწვდიდენ უვარგის პურს. განდა ავადმყოფობა, გახშირდა შიმშილისაგან წაქცეულ ბავშვების და ქალების საავადმყოფოში მიყვანა. ერთ დღეს, ქუჩაში შიმშილით და სიცივით წაქცეული სამოცამდე ბავშვი იქნა აყვანილი. ზოგი მათგანი ისე გარდაიცვალა რძესაც ვეღარ ლებულობდა. სანგრებში დაქრილები იხვეწებოდნენ: ბიზიმ ყარდამ! კრილობას ნუ მიხვევ, სახლში ცოლშვილი შიმშილით მეხოცება, გუშინ ჩემი პატარა გოგონა შიმშილისაგან მომიკვდა—დავმარხე, მე თუ მოვკვდები მაღლია — კრილობას ნუ მიხვევ!..

ენჯუმენმა განკარგულება გასცა და სავაჭრო საწყობებიდან გამოიტანა აუარებელი, საზღვარგარეთ გასატანად დამზადებული სპარსული სხვა და სხვა გამხმარი ხალი.



უბნებში დადგა ქვაბები, ყველა ამ მეტად სასარგებლო და ნოყიერ ხილს ხარშავდნენ და ტკბილ მარგებელ წვენს ჯამებით ხალხს ურიგებდნენ...

და ასეთ გაჭირვების დროს კი, რუსის და სხვა საკონსულოების აგენტები, თავრიზიდან სურსათს ჩუმად თავრიზზე მომდგარ რეაქციონერებს აწვდიდნენ...

„ამდენი მშვიერი ხალხის ყურება მე აღარ შემძლია! ან გავწყდეთ, ან გავიშარჯვით!“-ო ყვიროდა ბაგირ-ხანი. იმ დროს, როდესაც ალყა შემორტყმულ თავრიზს თოფების, ვაზნებისა და ზარბაზნების მასალა აღარ ჰქონდათ, რეაქციონერები ვაზნებს ღებულობდნენ კავკასიის საზღვრებიდან. ასეთ პირობებში საბჭომ გადასწყვიტა: ჯულფის გზის კვლავ გაწმენდა და თავრიზიდან ოთხმეტ ვერსით მდებარე სოფელ ალვარზე გალაშქრება. სადაც კარგად შეიარაღებული სამად-ხანის ჯარი იდგა.

თავრიზიდან ჯარის გასვლა საბიფათო იყო. თუ მტერი გაიგებდა სათარ-ხანის ქალაქკარეთ გასვლას, იმ წამსვე, ყოველმხრივ, თავრიზზე იერიშებს მოიტანდა, ალვარზე გასულ ჯარს მოსჭრიდა და ორ ცეცხლს შუა მოამწყვედა. ამიტომ გადასწყვიტეს, რომ სათარ-ხანი სულ მცირე რაზმით ქალაქიდან შეუმჩნევლად გასულიყო და თავრიზს მისი წასვლა არ სცოდნოდა. ხუთ თებერვალს 1909 წ. თავრიზმა, ვარსკლავებით მოქედნილ, უმთვარო ღამეში დაიძინა, ქუჩები მიწყნარდა...

ღამის 10 საათი იქნებოდა, ქართველ რაზმელთა პიუროში, — გრძელ, ნოხით მოგებულ განათებულ დარბაზში რაზმელები იარაღს ისხამდნენ, საომრად ემზადებოდნენ. მე, გულზე ხელჩამოკიდებულმა სასროლ დინამიტებით სავსე ჩანთა-აბჯა მხარზე გადავიკიდე. ტყავის ჩემოდანი, რომელშიც სასროლათ გამზადებული ხუთგირვანქიანი ბომბები ეწყო, ამხანაგებს რიგ-რიგობით უნდა წამოეღოთ. ქუჩაში გასასვლელი მოწმობა ხელში დავიკავეთ, იმ ღამის „პაროლი“ გავიმეორეთ, სანთლები ჩავაქრეთ და აჩრდილებივით ქუჩაში გავედით, სათარ-ხანისკენ მიმავალ გზას გავყევით. კარგა სიარულის შემ-



დეგ, მიუხედავად სათარ-ხანის სასახლეს, რომლისშიც
სავალი ქუჩები ჯარით და ზარბაზნებით იყო გაკრული.
აქ ჩვენ გაგვიძღვა მორიგი დარაჯის უფროსი და დიდ
დარბაზში შეგვიყვანა, ჩვენ შესვლაზე მხედრობა წაიღო-
და, სათარ-ხანი სახე გაშლილი შემოგვეგება, სკამები ძოგ-
ვაწოდეს. სათარ-ხანმა მოგვიკითხა, სხვა და სხვა ჩაწილე-
ბის წარმომადგენელ მხედრობამ სალაში მოგვცა. სათარ-
ხანი, წარსულ ცხოვრებიდან, შახის ჯართან შეტაკების
ამბავს იგონებდა, ხმამაღლა მხედრობას უამბობდა. 'მეია-
რადღებულნი ხალხი გატაცებით უსმენდა და აწიოცებულ
სოფლების დაცვას უწონებდა. მან კარგა ხანს გვიამბო
თავის ბრძოლების ამბები, ნარგვილა უკანასკნელად მოს-
წია, საათს დახედა, უღვაშები გაისწორა და გა
ვიდა. ცოტა ხნის შემდეგ, მაუზერ გადაკიდებული, გერ-
მანული თოფით, ვაზნებით წელზე შემოკრული, პირადი
მცველებით, თავრიზის რჩეულ რევოლუციონერებით
სავსე ეზოში გამოვიდა...

აქ ჩვენ, ქუჩაში დარაზმული გავედით. გამოიყვანეს
არაბულ ცხენებით შებმული პრინციების „კარეტა“, შიგ
ბომბების ჩემოდანთან ერთად, თოფების ვაზნებით სავსე
ხურჯინი ჩადგეს. სათარ-ხანმა და მე ერთად ჩავსხედით,
წინ კი, თავისი დიდი თოფით, ბიქტორ ჯიქიძე. კოცოზე,
მეეტლესთან, სათარ-ხანის შეიარაღებული პირადი მოსამ-
სახურე ახტა. ეტლის უკან კი, ქაჯებივით საშიში, მამაცი
ქურთები... ასე დარაზმული ასი კაცი გაველით აჩიკის
ხიდან, სადაც სანგრებში მჯდომმა გოცებულმა დარა-
ჯებმა გზა დაგვილოცეს და, ეტლი შარავნით აღვარისა-
კენ გაქანდა, სადაც თავრიზიდან თოთხმეტი ვერსის მან-
ძილზე სამად-ხანის ჯარი იყო დაბანაკებული. ჩვენ გამო-
ვედით თავრიზიდან და თოვლით მოსილ, გაშლილ მინ-
დორ-ქალების შუა მდებარე გზით მიექროლავდით. ცო-
ტა ხნის შემდეგ სათარ-ხანმა ჰოგვრიტი მოიშარჯვა,
შორს გამოჩინილ სოფელს გახედა, რომლის მაღალ აღ-
ვის ხის უფოთლო ტოტები ჰორიზონტზე იხატებოდა...
ჩვენი რაზმი მტრისკენ გაქანებული მიილტვოდა.

ცოტა კიდევ, და ჩვენს წინ გარკვეულათ გამოინდა

სოფელი ალვარი. მის პირდაპირ, სამხედრო გზის გამოღ-
მა, მტრის მიერ სრულიად განადგურებული სოფლის პა-
ტარა მიწური ქოხ-მახები. სათარ-ხანმა ეტლში შემობ-
რუნდა და რაზმს თავის ბოხი ხმით გასძახა — საჩქაროთ
დაიკავეთ მარჯვნივ, სამხრეთით მდებარე დანგრეული
სოფელიო. — რამოდენიმე ათეული ცხენოსანი შეეარ-
დენივით გადაქროლდენ სამხედრო შარავნიდან, თოვლით
მოსილ მინდორ-ველებს მოედვენ; მთავარი ძალით კი სა-
თარ-ხანი პირდაპირი გზით მიქროდა, რომ ნანგრევში
შესულიყო და გამაგრებულიყო. მან ერთი კიდეც მოავლო
თვალი მარცხენა ქალა-ველს, დანგრეულ სოფლის ბო-
ლოს კარგა შორს, წამოწეულ თოვლიან ფერდო-ხრამებს
მიაჩრდა და მტრის მიერ დაკავებული სოფელი ალვარი
დაკვირვებით მოათვალიერა. პატარა მდინარეზე დაგე-
ბულ ბოგირს გახედა, რამოდენიმე მხედარს ამ ბოგირის
დაკავება უბრძანა, კვლავ მტრისაგან დაკავებულ სო-
ფელს მიაჩრდა — თავის გერმანული თოფი მოიმარჯვა,
საჩქაროთ სოფელს მიაშურა, განკარგულებები გასცა. გა-
გაქანებულ ეტლის კოფოზე თოფ-მოღერებული გადაწ-
ვა. სოფლის წინ მტრებმა სროლა აგვიტეხეს, ტყვიებმა
ზუზუნით, წივილით ჩვენს თავზე გადაიარეს. ჩვენმა მხედ-
რებმა პირდაპირი გზით სოფელს მიაშურეს, ბოგირ-გო-
მურთან ჩასაფრებულმა ჩვენმა ამხანაგებმა, მტერს ხშირი
სროლა აუტეხეს, და მით ჩვენ უვნებლათ სოფლის კალა-
ვანში შევიჭერთ, აქ საჩქაროთ ცხენები დანგრეულ სახ-
ლებში დავაბით, დავაბინავეთ.

სათარ-ხანმა სახლების დანგრეულ მიწის კედლებზე,
თავის ასი კაცისგან შემდგარი რაზმი გაანაწილა და უბრ-
ძანა: — სანამ მტერი გზის ახლოს არ მოიწევდა ცეცხლი
არ გაეხსნათ, ვაზნები ტყვილა-უბრალოთ არ ეხმარათ,
მხოლოდ საჭიროების დროს ნიშანში ესროლათ...

ამ სოფელში ყოველივე ოჯახის ავეჯეულობა გაცარ-
ცული, ფანჯრები ჩალეწილი, იატაკი აყრილი, ჭურჭელი
დამსხვრეული იყო. აქა-იქ შეშინებული, დაფეთებული
ძაღლი და კატა დარბოდა. და აი, ასეთი გამანადგურებე-



ლი, საშიში მტერი მოიწევდა თავრიზზე და აბლა ეხედებოდა. დით, თუ ამდენი ხნის განმავლობაში, მშიერ მწყურვალნი თავრიზელები რათ იბრძოდნ ასე გამწარებით და იგერიებდნ ყოველ მხრით მოზღვავებულ მტერს.

სათარ-ხანმა, რაკი საიმედო ადგილი დაიკავა, სიფელი ყოველმხრივ გაამაგრა. თვითონ ავიდა თავის ამორჩეულ ბინაზე, მიწურ კედლებში საფარი გამართა, თავის ჭოგვრიტი მე გადმომცა, თვითონ წინა ხაზზე წამოწეულ მტერს, ნელა, ნიშანში ამოღებით ესროდა, დაჭრიდა, ან მოკლავდა.

ასე სათარ-ხანმა შვიდჯერ ისროლა, შვიდი წააქცია, შემდეგ თოფი თავის მხლებელს გადასცა. ჩასაფრებული სათარ-ხანი აუჩქარებელი იყო, დინჯი, მარა გაშლილ ბრძოლაში კი სწრაფი, ელვასავით აქა-იქ გაჩნდებოდა, მტერს ყოველ მხრივ იგერიებდა...

უცებ, მტრის ბანაკიდან გამოსული ცხენოსანი რაზმი თეთრ თოვლზე წეროსავით გამწკრივდა, ჩვენს კვევით მარა გზა გადასჭრა, მარჯვნივ წინ წამოწეულ მთის ფერდობს შეყვა. ამ მოძრაობამ ჩვენები შეაფიქრიანა. აქა-იქ ლაპარაკი გაიმართა, — საფრთხე მოგველის, სათარ-ხანს ვუთხრათ, სანამ გვიანი არ არისო, სროლით თავრიზისკენ დავიხიოთ, თორემ ერთი მუჟა მებრძოლნი რას დავაკლებთო, სათარ-ხანის საუკეთესო, რჩეული მხედრები აქ გაწყდება; სათარ-ხანის შემდეგ, დამხთალი, მოლლილი თავრიზი ველარ იბრძოლებს, რევოლუცია დაილუპებაო. როსტომი და სედრაკ ბანეოანი მიჩვედნ — მიდი სათარ-ხანს მოელაპარაკეო, მარა სარდალის საქმეში განგებ არ ვერეოდი. ის ამ დროს, როგორც კაპიტანი: ქარიშხლის დროს თავის ადგილას იდგა და გონება მოკრებილი, დამშვიდებული განკარგულებებს იძლეოდა, იდგა თავის საფარში და თოფის მაგიერ გრძელი ჭოგვრიტით, გამუდმებით მტრის მოძრაობას თვალს ადევნებდა, ხშირად მთის ფერდობსა და თავრიზისაკენ გაშლილ, თხრილ-არხებით დასერილ, თოვლიან მდებარეობას ყურადღებით ათვალიერებდა, წარბშეკრული ჯულფისკენ



მიმავალ სამხედრო გზას მოუთმენლად ვასცქეროდა, როგორც მე ვატყობდი, პირდაპირ მოტანილ მტრის მლიერ იერიშს ის ამ წამში ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა, რაც ჩვენს ჯარში უკვე სულიერ შიშს ქმნიდა, არამედ მისი გონება, შორს სულ სხვა საგანზე იყო მიპყრობილი და იქიდან ბრძოლის შედეგს გამოელოდა. ცოტა ხნის შემდეგ მტრის ბანაკიდან, მეორე ცხენოსანი რაზმი თავრიზის მხარესაკენ გაემართა; ჩვენზე კარგა მოშორებით რკალივით მოიხარა და მარცხნივ ჩვენი ფრთის შორება იწყო, თავრიზიდან მიმავალ გზას გადასაჭრელად მიუახლოვდა. მის გასწვრივ თხრილ-არხებით ქვეითი რაზმი სიჩქარით წინ წამოიწია, ჩვენზე ორი სამი ქცევით გომურში გამაგრებულ ამხანაგებს მიუახლოვდა, სამხედრო გზაზე შეყრილ მიწა-ქვიშაზე მიწვა, საფარი გაიკეთა, და ცეცხლი გახსნა...

მეორე ფრთის თავისმორებამ ჩვენები ისე დააფრთხო, რომ ცხენები უკვე ხელში ეჭირათ, მაგრამ ახლა, წასასვლელი გზა აღარ იყო. ორივე ფრთით ცხენოსანი რაზმი ისე შორიდან უვლიდა — აქედან მას თოვლით ვერაუფრს აენებდი; უკან მაღალი თოვლით მოსილი მთა იყო და წინ — ზედ გზაზე, მტერი, თხრილებში ჩამალული რკენზე მოიწევდა, რომელსაც უკან, სოფელ ალვარში გამაგრებული მტრის რაზმი ზურგს უმაგრებდა.

სედრაკა ბანვოიანი, ზორიანი და სხვა ამხანაგები დაეინებით მოითხოვდნ რაიმე მეთქვა სათარ-ხანისთვის, მაგრამ ეს ჩემგან არ შეიძლებოდა.

მე მხოლოდ ვცდილობდი მის სამხედრო გეგმის გამოცნობას, სათარ-ხანის ნიჭისა და ბრძოლის უნარის გაგებას. იქ სადაც სათარ-ხანი იყო მე მდგომარეობის არ მეშინოდა, ჩემი გული მას წინდაწინ ენდობოდა, მე თვით საქმის სირთულე და სიძნელე შაინტერესებდა!

უცებ სათარ-ხანი თავრიზისაკენ მიმავალ ცხენოსან რაზმს დააშტერდა, ჭოგვრიტი მოიმარჯვა, თვალები გაუბრწყინდა, სახე გაუნათლდა — ოო! ჩოხ იახშა! დაიძახა. — მაშალა სალოლ — შიაცოლა და ჭოგვრიტი გად-



მომცა. ჩვენ მარცხენა ფრთის თავმოსარებლად შეგ-
ზავნილ ცხენოსან რაზმს მოულოდნელათ, ქალაქში და
თხრილებში ჩასაფრებულმა ჩვენმა რაზმა სროლა აუტე-
ხა, დახოცილ-დაჭრილები ძირს ჩამოყარა, გადრაჩენილე-
ბი უკან გარბოდნენ, საფრიდან სროლით მისდევედნენ. ეს
იყვენენ კავკასიელი თათრები, აღინ ფაშის მეთაურობით.
— წინა ლამეს, საიდუმლოთ ქალა-თხრილებში ჩასაფრე-
ბულები. აი, ამათ შეხვედრას, სათარ-ხანი ასე გადაცი-
ცებით ვასცქეროდა, — წინ მომავალ ჯარს არაფრად აგ-
დებდა. ახლა სათარ-ხანმა დასავლეთით — მარჯვენა
ფრთას დაუწყო კოგვრიტით თვალიერება, და ჩვენც
კარგად ვარჩევდით თოვლზე მომავალ მტრის მხედრებს
— რომ უცებ, ფერდობზე თოფის წამლის კვამლი გაჩდა,
ახლო მოსულ მტერს თოფები დაუშინეს და თავქუჯმოგ-
ლეჯილი იფრინეს. ეს ფრთაც სათარ-ხანს, თავის რწეულ
რაზმით, წინა ლამით დაეკავებია.

რაკი სათარ-ხანმა დაინახა, რომ მტერს თავის მოვლა
აღარ შეეძლო, ახლა მის წინ გაშლილი ბრძოლის ველი
დაათვალიერა, განკარგულება ვასცა — სახლის ნანგრე-
ვებში, რიგები ერთი მეორეზე წაწყობილ, და გვერ-
დებით ფრთებ-შემავრებულნი დარაზმულიყვენ. თვითონ
დახედა, გაიარ-გამოიარა — შეამოწმა, ისევ თავის სა-
ფარში ავიდა, რალაც ჩათხრობილი, ჩაფიქრებული, მა-
რანდა-სოფიანიდან მიმავალ სამხედრო გზას დაქინებით
და დალონებით ვასცქეროდა, აზროვნობდა — რალაც
აწუხებდა...

ამ დროს მე, რამდენიმე სასროლად გამზადებულ ბომ-
ბებით ჩანთა გადაკიდებული, სოფლის ბოლო ნანგრევე-
ბიდან, ჩვენ წინ მდებარე თოვლიან მინდორს უცქეროდი,
შორი-ახლოს მდებარე გომურებს და იქ გამავრებულ რა-
მოდენიმე ჩემს ამხანაგებს თვალს ვადევნებდი...

უცებ, მტრის რაზმელები თხრილებიდან ამოცვივდნენ,
და საშინელი იერიში მიიტანეს მიწის გომურში ჩამჯდარ
ამხანაგებზე. — ჩვენ ამხანაგებს განადგურება მოელოდა.
იყვირა ბიქტორ ჯიქიამ: „ბომბი თუ შეგიძლიათ! თუ



არა დაიყუბა გომურთან გამაგრებული ჯგუფი.“ მე ანაზ-
დეულად საფრიდან გავიჭერი, გაქცეულმა მინდორა გა-
დავირბინე, წყლით სავსე არხს მივასწარი, შიგ წელამდე!
ჩავედი, მხარზე დადობილი ბომბებით — რომ არ დამს
ველობოდა, წყალ-წყალ გავყევი, ხელების კანკალით,
ბიქტორა ჯიქიძეს მიუახლოვდი. „შენი ვაჟაკობის ჭი-
რიმე ვლასა მგელაძევე!“ მომადახა ბიქტორმა, წყლის ზე-
ვით კოდმეზე გაწოლილმა ჩანთა გახსნა, ხუთგირვანიკიანი
ავჭალის ბომბი მზის სხივზე ამოაბჭყიალა, და სწორედ
იმ დროს, როცა გზის გაღმადან თხრილებით, კტერი
მგლებივით მოფორთხდენ, ბიქტორმა წამოიჩოქა, გრძე-
ლი მკლავები გაშალა, ბომბი მოიღერია და გზის გადაღმა
თხრილებში გადააგდო. ბომბმა საშინელი ძალით იჭეჭა,
იქუხა დაჭრილები ააღრიალა. თხრილებში და არხებთან
მტრის რაზმი ამოწყვიტა. ბომბების ქუხილზე, გომურში
გამაგრებულ ბიჭებმა შიშისაგან გაქცეულ მტერს ტყვიე-
ბი და რაკეტები დააყარეს; მოწინავე სანგრები გაწ-
მინდეს...

ამხანაგებს ვაზნები ელეოდათ, რომ თავრიზის მხრი-
დან ასამდე ცხენოსანი მხედრები მოიჭრენ; ნაწილმა სა-
თარ-ხანს მიაშურა, ნაწილმა პირდაპირ ტიალ ველზე
ჩვენს დასახმარებლათ მოიჭრენ. მტრის მხრიდან მათ
ტყვიები დაუშინეს — ბევრი დაიჭრა, მაგრამ ბევრმა ჩვე-
ნამდე მოაღწია...

მზემ გადაიხარა და ახლა წინიდან გვინათებდა; ჩვენს
ნახევრად დანგრეულ საფარს მტრის დასანახათ ხდიდა,
რომ უცებ თავრიზის გზიდან, ჩვენს უკან, ზარბაზანი გა-
ვარდა, ყუმბარამ ჩვენს თავზე შრიალით გადაიარა და
მტრის მოწინავე სანგრებში ჭეჭა-ქუხილით მტრის ოავზე
გასკდა. ჯერ არ შეწყვეტილიყო პირველი ზარბაზნის
მქუხარე ხმა, რომ გავარდა მეორე, და მრისხანე მტრის
ბანაკში მეხივით გაირახრაბა. ჩვენს უკან ახლოს, თავ-
რიზის გზაზე, ენჯუმენის ხელმძღვანელობით მოშველე-
ბული ორი ზარბაზანი ძმურად ვარდებოდა, ჩვენს წინ
თხრილებ-არხებიდან მტრის რაზმს ერეკებოდა. ამით



ჩვენ საშუალება მოგვეცა, გომურიდან ერთი ნაწილი გავმოვსულოყავით...

ჩემთან მოვიდა სათარ-ხანი და მკითხა: — ვემორჩილები მე მას ბრძოლის დროს თუ არაო?. მე მივხედი რაშიც იყო საქმე და მიუგე: სრულიათ! — მაშ მე რომ გიყვიროდი: გურჯი ლასა არ ვახვიდე საფარიდან, მინდორში გადარბენის დროს, მოგკლავენ! რატომ არ გაიგონეთო? — ამხანაგების საფრთხემ ისე გამიტაცა, რომ არაფერი მესმოდა, ანგარიშ მიუცემელად მივრბოდი, — მიუგებედი გქონებია რომ გადარჩი, მარა შენ იქ წასვლა უფლება არ გქონდა; ამხანაგების მოხმარება და დახსნა კარგი საქმეა, მაგრამ ხელმძღვანელს თავის საქმე უნდა ესმოდესო. — ხელი ჩამომართვა, გამარჯვება მომილოცა.

**

სათარ-ხანი წარბგაუხსნელი, ჭოგვრიტით სამხედრო გზას გაცქეროდა, რალაცაზე მძიმედ ფიქრობდა, მისი გული რალაც ეჭვს შეეპყრო. როცა კარგა დაღამდა და ყოველივე დაწყნარდა, მან გაგზავნა მზვერავები, რომლებმაც მოიტანეს ცნობა, რომ მტერი ახლო-მახლო, ალვარში არიან დაბანაკებული — მცველებით გამაგრებულიო. სათარ-ხანმა მაშინვე, მზვერავი რაზმით, დაიკავა ალვარის პირდაპირ სამხედრო გზა, შეყარა მხედრები, დააწყო რაზმებათ, თვითონ შეჯდა თავის ლურჯაზე, ბიქტორ ჯიქია გვერდზე მოიყენა. მე, ტყავის ჩანთა ბომებით ზურგზე გადაკიდებული, ერთ თურქის ცხენზე შევჯექი და ჩუმად თავრიზისაკენ მიმავალ სამხედრო გზისაკენ გავსწიეთ.

სამხედრო გზაზე, არხზე გადასასვლელი ბოგირი ჩაგვემსხვრა და მხედრები, პატარა წყლის კოდმე ნაპირზე პირდაპირ წინ აღიოდენ.

ჩემი ცხენი მომალლო კოდმიდან წყალში გადაეყუდა, წინა ფეხებით ჩაიმუხლა, მთელი ძალით შეინძრა და წყალში გადამაგდო; მეტი ტვირთი თავიდან მომიშორა, გაჭირვებით მუხლებით გაღმა გზაზე ავიდა და



სხვა ცხენებს გაჰყვა. სანამ მე წყლიდან ამოვიდი, ჩემი ჩანთებით კოდმეზე ავფოფხდი და გზას გავხედე, ჩემს წინააღმდეგ არ იყო; ღამის წყვილიაღმში ცხენების ღანდები მიქროდნენ. მე არე-მარეს თვალი მოვაველე, მტრის პანაკი მოშორებით, შავად თოვლზე გამოჩნდა. მტრის საშიშროება თვალწინ წარმომიდგა, შევეკრთი... ჩემი თავი შემებრალა, ასე დალუპვა შემეცოდვა, — სიცივემ ამიტანა აეკანკალდი, კბილები აკანკანწდა, სული ყელში მომეზღინა. ჯავრი და მწუხარება გულზე გადამეფარა. უცებ, ჩემს წინ თოფიანი კაცი გავარჩიე, რომელიც ჩემსკენ მოიწევდა. მე წინააღმდეგობის გაწვევის თავი აღარ მქონდა, ანაზღეულად მისკენ მივიწიე. მან მომაშურა, მიცნო, სიხარულისგან კინაღამ შემყვირა — ჩვენ ერთმანეთს გადავხვით.

ეს იყო ჩვენი ჯგუფის რაზმელი, პოლტაველი ჯარისკაცი, რომელსაც ცხენი, ჩემსავით, წყალში გამოსვლის დროს წაქცეოდა და ვერ ამოეყვანა, და რომ რაზმს არ ჩამორჩენოდა, ცხენი მიეტოვებია, ფეხით გამოკიდებოდა, მაგრამ არავის ცხენზე არ შემოესვა და გაჯავრებული რუსულად ილანძღებოდა: ასე რომ მიგვატოვეს, აწი არსად გავყობი მაგენსო.

ღამის სიცივემ სველი ტანისამოსი შემაყინა, მაგრამ სიარულში შევთბი, ანხანაგებს დავეწიე და მათ ნახვამ გამამხნევა. გზაზე ჩვენ შემოგვეგება ფერშალი ჯიბლაძე, თოფ-შემართული, რომელიც გზიდან დაბრუნებულ იყო, რაზმში მე რომ ვეღარ ვენახე. შიშითა და სიცივით ჩვენ ნახევარი გზა გავიარეთ, რომ უცებ, შორიდან ქარის მოტანილი ცხენების ფეხის ხმა შემოგვესმა — სიჩქარით გვიანლოვდებოდა; შარაზე ყურის დადებით გავარკვეეთ, ეტლი გრიალით თავრიზიდან მოქროდა. ჩვენ ერთი-მეორეზე მოშორებით, თხრილებში გადავჯექით. მე გზის პირად მოგროვილ ყორე ქვებს ამოვეფარე, ბომბის სასროლად მოვემზადე, რომ მოსახვევთან ცხენოსანი რაზმი და ეტლი გამოჩნდა.



ლასა! ლასა! — გავიგონე ძახილი. მე ამხანაგებისკენ ყვირილით გავექაწე, — მათთვის შემეტყობინებინა, რომ ჩვენები იყვნენ და ჩვენ გვეძებდნენ

— ლასა! სათარ-ხანის ხმაც მომესმა.

სათარ-ხანის ძახილს ხმა გავეცით და ლამეში ეტლიდან გადმომხტარს, დაკარგულ და ნაპოვნ ძმასავით მოვეხვეყე. გულაყუჩებული და შეხვედრით აღფრთოვანებული, ეტლში ჩამსვეს და თავრიზში დაებრუნდით...

მესამე დღეს, რეაქციონერი სადარ-ხანის გამოლაშქრება და უკან ჩვენი დაბრუნების თავზარ დამცემი ამბავი და მიზეზი საქვეყნოდ გახდა—მთელმა თავრიზმა იცოდა.

სწორედ იმ ლამეს მოაწყვეს გავლენიან რეაქციონერებმა რუსეთის მთავრობის აგენტებით, უსაშინელესი ლალატი, რომელმაც ათასობით ხალხი იმსხვერპლა და კინალამ რევოლუცია დაიღლუპა.

თავრიზიდან დანიშნულ მარანდის გუბერნატორს შეუჩინეს სუჯაი-ნაზიმის ყოფილი მეუღლე — ეს ლამაზი, მაგრამ გამოცდილი და შურისძიებით აღსავსე ქალი რომელიც ახალგაზრდა გუბერნატორს ხასად და მეგობრად ყავდა აყვანილი. და, სწორედ იმ ლამეს როცა უმთავრესი ძალებით თავრიზისკენ ილაშქრებდნენ გუბერნატორი შეიპყრეს, ჭაში ჩაკიდეს, ამოიღეს — შეგცივდებოდაო და გაგათბობთო, — ლორივით გარუჯეს, შეაშინეს და სამხედრო მოქმედების ყველა საიდუმლოება გააცემის. შემდეგ, ჯაჭვებით დამბული სამად-ხანს საჩუქრად გაუგზავნეს...

ხანების რაზმებმა თავრიზის გზა გადასჭრა, მარანდა აიღო, სათარ-ხანის საშველად გამოსული რაზმი შეაჩერა, უკან დაახევინა, ჯულფასთან გამოამწყვდია.

ამიტომ იყო რომ სათარ-ხანი, ბრძოლის დროს, ასე დაეჩინებოდა თავრიზის გზას ვასცქეროდა, რალაცას სწუხდა და რაკი, იქიდან არავინ გამოჩნდა მოიწყინა, ანაზღეულად ფათერაკი ირძნო — დაღონდა..

ახლა ეს საშინელი ამბები ჩვენთვის ცნობილი გახდა.



რუსეთის მთავრობის აგენტების მიერ კარგად შეიარაღებული სახსევანების ბანდები, რაზიმ-ხანის მეთაურობით სოფიანს და მის მდებარეობას შეესია, დაცარცვა, ხალხი საშინლად აწამა. აქ ჯუღფიდან მომავალი თერთმეტი სომეხ-ქართველი შეიპყრეს, — ცოცხლები ცხენის და ჯორის ნალებით დასჭედეს, ნავთი გადაარეს, დასწვეს. აქედან შეიჭრენ ურმიის ჩრდილოეთით მდებარე სოფლებში, სადაც მოზღვავებულთ — იბრაჰიმ ბეგი და ცნობილი რევოლუციონერი მოლა შეება, სალმასკენ სავალი გზა მოუჭრა, მაგრამ ბანდებმა მოასწრეს და სთელ სოფლებიდან სპილენძეულობა, ქვეშაგები, ნოხები წაიღეს საქონელი გარეკეს, ქალები გააუპატიურეს...

ნაზიმ-ხანის მიერ წათამამებული მთის ხანების ბანდები ქალაქ ზოის რაიონში სოფლებს შეესია, იარაღის მზარებელი მამაკაცები ყაჩაღ მძარცველების ხელმძღვანელობით ბრძოლაში გარეკეს და ქალაქ ზოის და მის რაიონებს შეუსიეს, სადაც ძველი გამოცდილი რევოლუციონერი ეიდარ-ხანი იყო გუბერნატორათ.

სალმასტ-ხოის რაიონში იბრძოდა ქართველთა რაზმი, თბილისიდან ახლად დაბრუნებული გიგო გურჯის, მათიაშვილის, ამბაკო რუსეიშვილის, ილიკო საყვარელიძის და არტილერისტ რაქდენ სალუქვაძის ხელმძღვანელობით, (არტილერისიტმა სალუქვაძემ თავი ისახელა თავრიზის დაცვაში), აგრეთვე დაშნაკ-სომხების, თერძიკოიანის და ტერტერას რაზმები, რომლებსაც იბრაჰიმ ბეგი და გაბედული მოხვეე ლექსო გურჯი მეთაურობდენ.

ამ საშინელ ბრძოლებში გაწყდა თასთუჩის სოფლების მამაკაცები და სამოცი მებრძოლი, ჩრდილოეთით ძხარეს, ურმიის ტბაში დაახჩვეს. ზოგიერთი ხანები დაშინდნენ და რეაქციონერების მხარეზე გადავიდნენ.

ექვს თებერვალს დაწყებული საბედისწორო ბრძოლა, ორ თვეზე მეტი გაგრძელდა, რამაც სრულიად გაანადგურა ქალაქ-დაბები. ზოგი სოფელი გადაიწვა, ზოგიც აღიგავა დედა-მიწის პირიდან. ამ მხეცურ ბრძოლაში დაიღუპა რამოდენიმე ათასი კაცი და სახეოლევანი თავისუფლების დამცველნი.

სანამ თავრიზიდან გადაჭრილ დაბა-ქალაქ სოფლებს რეაქციონერები ანადგურებდნენ რაზიმ-ხანის მეთაურობით და რუსეთის იარაღით, სამად-ხანს განუწყვეტელი იერიშები მოქონდა თავრიზზე, — გაშლილ ქალა-ბალებიდან, დასავლეთ-სამხრეთით... სამად-ხანის იერიშებს თავრიზი იგერიებდა, ბალებში შემოჭრილს უკან ასევი-ნებდა, მაგრამ თავრიზიდან გასვლის ძალა აღარ ჰქონდა, ამდენი ხნის ბრძოლით მოქანცულს, რუსეთის და სხვა კონსულების ინტრიგებში გამბუღს, აღარც სურსათი ჰქონდა და აღარც საომარი იარაღი... დაავადმყოფებული, დაჭრილ-დასახიჩრებული ხალხი ქუჩებში იხოცებოდა.

გაზაფხულმა მოატანა, თავრიზის გარშემო მდებარე, მიწის კედლებით შემოფარგლული ბალები ამწვანდა, სიცივისაგან მოკუნტული ადამიანი მზის სხივებზე გათა, ბაღაში მწვანილმა მოსვლა იწყო; ხალხს იმეღი მიეცა, და კვლავ წელში გაიშართა... სათარ-ხანი დაღონებელი, მაგრამ იმედიანი თვლით შორს გასცქეროდა — კვლავ აბიბინებულ მდელოს უყურებდა...



ოსმალეთის სულთანის გადაყენებამ თავრიზი გააშენე-ვა, ძლიერი სული შთაბერა... წინანდელმა ოსმალეთის მთავრობამ, გაჭირვებულ სპარსეთს, ურმიის მხრიდან ჯა-რი შემოასია; აქ სადაო ადგილების ბრძოლით გადაჭრა მოინდომა. მაგრამ, ხოის გუბერნატორმა, ეიდელ-ხანმა, იბრაგიმ-ბეგის და, რევოლუციონერების დახმარებით, სპარსეთის ტერიტორიაზე შემოჭრილი ოსმალეთის ჯა-რის ნაწილი თავის ოფიცრებით დაატყვევა.

ოსმალეთში გადატრიალების შემდეგ მისმა ახალმა მთავრობამ, სპარსეთში და თავრიზ-ხოიში, ახალი მოძა-რობის მომხრე თურქი კონსულ-მოხელენი დანიშნა, ენჯუმე-ნი იცნო და სპარსეთის სახელოვანი გმირები, სათარ-ხა-ნი და ბაგირ-ხანი უმაღლესი ნიშნის მედლების ბოქებით დააჯილდოვა.

მარტის პირველ რიცხვებში, როცა თოვლი ადნა, ბაგირ-ხანმა გადასწყვიტა, ხეივანის მთებით, ეინდოკელეს ჯარზე იერიშის მიტანა, ეს აზრი ენჯუმენს და სამხედრო საბჭოს გააცნო, რომელმაც დაადასტურა და მზადებას შეუდგინა.

სათარ-ხანმა დასავლეთი ფრონტი გაამაგრა, მწვერავლები წინ წასწია და, ჯერ გათენებული არ იყო, ხეივანის მაღალ კედლებთან ჩასაფრებული ჩვენი ჯარის ნაწილები წამოიშალენ და მთის ფერდობებს აპყვენ. ჩვენს პირდაპირ, მთის მაღლა ბოლი გამოჩნდა, ჩვენს უკან ხევში კუმბარა გასკდა; ბრძოლა დაიწყო. ბაგირ-ხანმა ჯარის მეთაურებს უბრძანა: ჩვენს წინ, ახლო მდებარე მომალლე, გორაზე საჩქაროთ ასვლა. თხრილებში მიმავალი ჯარი, ნიაღვარივით აბობოქრდა, ალელდა, თხრილებიდან-თხრილოში თავგანწირვით გაექანა, გადასარჩენი ადგილები ბტუნვით გადაიარა, ფერდობს შეყვა, მაღლა ავიდა; გარის ზურგზე გაშლილ ვაკეზე, მის წინასწარ გაყვანილ იახრილებში ჩამჯდარ წინა მესანგრეებს მიეშველა.

ყოველმხრივ უკეთეს პირობებში მყოფმა მტერმა მაღლიდან ცეცხლი გაგვიჩინა, ყუმბარები დაგვაყარა, მარა ამ დროს, ხეივანის კედლების ბურჯგებიდან ჩვენმა ზარბაზნებმა მაღალ მთას ყუმბარები დაუშინეს, მტერს საშუალება არ მისცეს თავზე გადმოგვედგომოდა. მტრის ჯარი, ჩვენი ზარბაზნების სროლის ქვეშ, მაღალ მთის კალთებში შექრილ გულ-მკერდში იმალებოდა, მტერმა მაშინ შეეცადა, ორთავე ფრთით, თვით გადმოსულიყო შეტევაზე, მაგრამ აქ ჩვენი წინასწარ გამაგრებული რაზმები საშინელი ცეცხლით შეხვდენ და მოულოდნელად, ფერდობში ჩამოსული მტრის ჯარი საფრთხეში ჩავარდა, თავის შესაფარებელი და საბრძოლველად გასაძაგრებელი ადგილი არ დაურჩა, ზარბაზნები მათ ორთავე ფრთის დაცვას მოუხდა.

ამ დროს ჩვენებმა, ჯორებით პატარა ზარბაზნები, ჩვენს წინამდებარე, და ჩვენი რაზმით წინ და წინ გა-



მაგრებულ გორის ძირას მიიტანეს; ფორთხვით, მზრებთ მიაწვენ გადასავალ თხრილებში ყიყინითა და „აბა მჭარა ძმებო!“-ს ძახილით, ზარბაზანი მეორე მხარეს გაქონდენ, თოკებით გორაზე ასატანად, მზრებით, ხელებით, დაიოქილები, ერთი მეორეზე მიწოლით, ფრჩხილითა და კაილებით, მუცელზე ხოხვით — გორაზე აქონდათ.

სანამდის გორაზე ზარბაზნებს აიტანდენ, იქ სახელდახელოთ უკვე თხრიდენ და ასწორებდენ ზარბაზნების დასადგამ ადგილს. აქონდათ ზურგზე მოკიდებული ყუღბარები, თხრილებში აწყობდენ და ასე გამწარებით ორი ზარბაზანი საჩქაროთ დადგეს რაზმებით გამაგრებულ გორაზე. მათმა ხმამ უცებ იქეჭა და ორთავე მხარეზე, თავივე მომავალ მტრის რაზმში ქუხილით იფეთქა.

ჩვენ მიერ აღებულ გორიდან მთის ძირას მისვლამდე ასი საყენი იქნებოდა, რომლის გადასვლა ვიწროთ ვაქცილი თხრილით და შემდეგ გაშლილ მინდორზე გადაარბენით შეიძლებოდა. მტერი ამ მინდორს მალლიდან უშენდა — იცავდა, მარა ჩვენი რაზმელები გორიდან გორზე მარდათ ადიოდა, მათი ყიყინა-ყვირილი მთას წვედებოდა. დამხმარე, შეიარაღებული ჯარი თავრიზიდან ჩვენ მინდორზე ამოდიოდა. აქედან, თხრილებით, მინდვრისკენ მიედინებოდა, მინდორში გადაარბენით მთისკენ მიიწრათოდა...

თავრიზის განაპირა, აღმოსავლეთის და ჩრდილოეთის ფრთებს, სათარ-ხანის მიერ გამოგზავნილი დამხმარე ძალა მიემატა.

ჩრდილოეთით, მალალ მთიდან ჩამოსავალ ხევში, შორს გაშლილ ბალ-ჭალებში მტრის რაზმი ჩამოიჭრა, სანგრებიდან ცეცხლი გაუჩინეს; დიდი ზიანით უკან გააბრუნეს.

საბრძოლველად ამოძრავებულ — სამად-ხანის ჯარს სათარ-ხანი ცხენოსან რაზმში მიეჭრა, აგრძნობინა რომ ის მათ წინ იდგა — ლამის შემოტევის საშვალემა წაართვა. ქალაქის მცხოვრებნი ხეივნის ფრონტს მუსიკით მიადგენ — მებრძოლნი გაამხნევეს...

აგერ მთაზე მიმავალ რაზმს დასცილდა ერთი ვაჟაკი და დაწინაურდა, ცალი ხელით შიაბიჯებს, მეორეთი მოხერხებულად ქვებს ებლაუქება. ხალხში ქების ხმა გაის-



მის. ბაგირ-ხანი და ზოგიერთი უფროსი კოვერტებით გარკვეულად არჩევდენ. „აი ყოჩალი გურჯი მაშალა“ გაისმის სანგრებში. დაწინაურებული გურჯი ჩანთას ისწორებს, სასროლ ბომბას ამზადებს, ცალი მუხლით იჩოქებს. გურჯმა მკლავები გაშალა. ბომბმა იფეთქა. „იამასუნ! იამასუნ გურჯი! იამასუნ ფიდაი!“ შეიქნა ძახილი. და თოფის სროლა, ზარბაზნების ქექა — ქვევით მუსიკა, ყვირილი ერთმანეთში აირია. მთელი ხალხი რაზმელების ქებაში იყო. ეს გურჯი კი გახლდათ ბიქტორ ჯიქიძე, თბილისის რკინისგზის სახელოსნოს ახალგაზრდა მუშა, რომლის გაბედულობას მთელი თავრიზი ტაშს უკრავდა, მის ვაჟკაცობას შეჰხაროდა.

შელამდა, მთის მწვერვალთან ასული რაზმები წისკმა და სიბნელემ დაფარა. ჯარს ვაზნები გამოელია, მებრძოლნი უკანასკნელ ტყვიებს სროლილობდენ და, ვაზნები აღარ იყო. მთელი დღის განმავლობაში დამზადებული ვაზნები დაიხარჯა. ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაბმულ მებრძოლთ, ბრძოლის დროს ვაზნები ვერ მიაწოდეს.



შუალამე გადასული იყო, სათარ-ხანი ეზოში გმოვიდა დაწყობილი ჯარი დაათვალიერა; უფროსებს განკარგულება მისცა და ნაწილ-ნაწილად რაზმები სიბნელეში გაქრენ. ორი-სამი ბომბიანი ქართველი თითო რაზმს გააყოლა, მე და ბიქტორ ჯიქიძე ერთს ჯგუფს გაგვავილა. რომელსაც ინგლისელი კორესპონდენტიც, მეთაურთა შორის მიგვიძლოდა. სათარ-ხანი თავის შტაბით და პეკავე-შირეებით ეზოში დარჩა.

გავედით. უკვე თენდებოდა მოწინავე ხაზს რომ მივალწიეთ.

მეგზურმა, ჩვენს წინ ერთ მაღალ კედელზე მიგვათითა — მტერი იქით ბალ-ქალებშია გამაგრებულიო, და უფროსებს მისავალი გზა უჩვენა. უფროსმა მაშინვე თავდარიგი დაიჭირა; ბიქტორა სასროლი ბომბის მზალუბას შეუდგა, მე კედელზე ყუმბარის გადასაგდებათ ადგილს



ვირჩევდი, რომ გვერდზე შეკრილ ჩვენს რაზმს, მტერმა ისეთი სროლა აუტეხა, ისეთი ყიყინა-ყვირილით შემოიჭრა, რომ ცხვრებსავით მოწყვეტილმა ჯარმა, ჩვენ სიალვარსავით უკანა ბალის კედლებთან გაგვიტაცა.

ჯარის გამოქცევით გათამამებული მტრის რაზმი, ჩვენ მიერ დატოვებულ ბაღში, თავდავიწყებით შემოიჭრა, ჩვენს კედელს მოაწყდა. ამ წამში აზრიანად, სახელდახელოთ კედელზე მიმდგარ რაზმელების ზურგზე და მხრებზე, ბიქტორა ჯიქიძე შევაგდე და მისგან კედელზე გადაგდებული ყუმბარა მოზღვავებულ მტერს, მებად თავზე დაასკდა. დაჭრილთა ყვირილმა იქაურობა მკვზარა. ბომბების ქუხილმა მოდევნებული მტერი უკუაქცია. მოულოდნელი თავდასხმით მთელ დასავლეთის ფრონტზე, მტერი მოკლულ-დაჭრილებს სტოვებდა, სისწრაფით უკან იხევდა...

სათარ-ხანი თავის მხედრებით, შორს გადაჭიბულ ფრონტს ათვალეირებდა, მეთაურები ბალის კედლებზე მიმდგარ მებრძოლთ ამხნეებდნენ, მაგრამ ავდენი სისხლისღვრით და ხელჩართულ ბრძოლით დაქანცულა რაზმი შეტვაზე ვერ მიდიოდა, სანგრებს და ბალის კედლებს იცავდა...

სათარ-ხანს მთელ მის ქცევაში, მზრუნველობით მხედრების მოპყრობაში ეტყობოდა, რომ მან გადასწყვიტა თავის ცხენოსანი რაზმით თავრიზიდან გასვლა. ის თავრიზში, გალიაში გამომწყვდეულ არწივს გავდა. მის აღმაფრენას, თავრიზის მდგომარეობამ ფრთები შეაქრა. ჯავეისუფლად მონავარდე ადამიანი, რალაც ჩარჩოში ჩააყენა...

მთელი დღეების განმავლობაში, სანამ დასავლეთის ფრონტზე გაცხარებული ბრძოლა და სისხლისღვრა იყო, თავრიზში მყოფი უცხო სახელმწიფოს წარმომადგენლების საშუალებით, თეირანიდან შახი მოლაპარაკებას აწარმოებდა.

**

ეს საიდუმლო მოლაპარაკება მით დამთავრდა, რომ თავრიზის ენჯუმენი შახმა იცნო, მის ხელში მყოფი, და-



საელეთ სპარსეთის ადებიჯანის მოწესრიგება, მისი მართა თვა-გამგებლობა, მის სრულ განკავლებაში გადასლ და ამნაირად, ამ მხარის ავტონომიური ბატონ-პატრონი თავ-რიზი შეიქნა.

ამ დღიდან შახის ჯარები, მისი მომხრეები თავრიზ-თან ბრძოლაზე ხელს იღებდენ, ალყასა და თავრიზზე მო-მავალ შეკრულ გზებს ყოველგან ხსნიდნენ. დაწვრილებით ზავის პირობების შემუშავება, საგანგებო კომისიას ენდო-ბოდა. ამით შახს უნდოდა აღმოსავლეთ სპარსეთში დაწ-ყებული მოძრაობა, ადერბაიჯანიდან გაეთიშა, თავრიზში დაბანდებული მისი ჯარი აღმოსავლეთ სპარსეთში გა-დაეყვანა, რეშტის შარა გზა დაეკავებინა, მით თეირანი და თავი გადაერჩინა, და როცა აღმოსავლეთში რევოლუ-ციურ მოძრაობას ჩააქრობდა, შემდეგ თავრიზზე, ვამა-ნადგურებელი იერიშებით მოსულიყო...

ყველაფრიდან სჩანდა, რომ რუსეთის მთავრობის დახ-მარებით ინტრიგებს აწყობდა; ვითომ ენჯუმენს უთმობ-და და ბრძოლაზე ხელს იღებდა!..

ალყაშემორტყმულმა თავრიზმა , რომელმაც კარგად არც კი იცოდა რა ხდებოდა მის ირგვლივ, ეს წინადადება დიდ გამარჯვებათ ჩათვალა და ევროპიელ კონსულთა წარმომადგენლების წინადადებაზე დასთანხმდა.

შეორე დღეს მტრის ჯარებმა უკან დაიხიეს და ნიელი წლის განმავლობაში ალყაშემორტყმულ თავრიზში, გაო-ცებული და შემკრთალი სოფლელები მოდიოდენ. ამ-ბავს გებულობდენ, მოთარეშე ჯარებს თუ რაიმე სანო-ვაგე გადარჩათ ვირებ-ჯორიბით მოქონდათ.

მაშინ როდესაც თავრიზი დღლესასწაულობდა და აქაუ-რები ერთი-მეორეს „გამარჯვებას“ ულოცავდენ, ამბავი მოვიდა, — მდინარე არაქსის რკინის ხიდს გენერალი სნარსკის მეთაურობით, ოთხი ათასი კაციით შემდგარი რუსის ჯარი მოადგა: სპარსეთის ტერიტორიაზე გად-მოსვლა უნდა თავრიზში მყოფ უცხოელების დასაცა-ვად და საჩქაროთ წამოსვლა მიოთხოვაო.

ენჯუმენს თავზარი დაეცა.



თავრიზში აგერ ერთი წელი სრულდება, რაც თავისუფლების დასაცავად ბრძოლაა, მაგრამ არც ერთი შემთხვევა არ ყოფილა, რომ უცხოელი გაეცარცვათ, მოეკლათ, ან მათ ქონებას შეხებოდნენ. ამდენი ხნის განმავლობაში, რუსის მთავრობის აგენტები და ადგილობრივი რეაქციონერები ბევრს შეეცადენ, მძიმე გაჭივრებაში ჩაეკარდნენ თავრიზელები ანარქიაში გაეხვიათ, მარა ვერ შესძლეს.

დღეს, როცა შახმა თავრიზს, წართმეული კონსტიტუცია დაუბრუნა, და მთელი ხალხი მოწყურებული იყო მშვედობიანობას, ლონდონ - პეტერბურგის შეთანხმებით კავკასიიდან რუსის ჯარი ჯულფას მოადგა...

ენჯუშენი სასწრაფოდ, სათათბიროდ შეიკრიბა.

გაუგებარი იყო დეპუტატებისთვის რუსეთის მთავრობის მომიზეზება — თავრიზში უცხოელების დასაცავად, წესრიგის აღსადგენად, ჯარების შემოყვანა სხვის ტერიტორიაზე... ყველაფერი იმას მოწმობდა, რომ საარსეთის რევოლუციის დაღუპვაში დაინტერესებული სახელმწიფოთა დიპლომატები თამაშობდნენ უმთავრეს როლს.

მდგომარეობის გრკვევა არც ისე ადვილი იყო მაშინდელ შექმნილ პირობებში, როგორც ეს ეგონათ ზოგიერთ გატაცებულ რევოლუციონერებს და პოლიტიკურ მოღვაწეებს...

რუსეთის ჯარის საზღვრებზე მოახლოებამ დიდი შიში და რყევა დაბადა. მარა ენჯუშენი „პანიკას“ არ მისცემია. მოპოებული თავისუფლების დაცვას ყოველგვარი საშუალებით შეუდგა. მან, როგორც ხალხის უზენაესმა წარმომადგენელმა, პროტესტით მიმართა მთელ ქვეყნიერებას უცხო ჯარების შემოსვლის გამო.

ამავე დროს შეიკრიბა სათარ-ხანის საიდუმლო, რჩეულ პირებთან საბჭო, რომელსაც დაესწრო მაშინდელი ოსმალეთის კონსული, თუ სამხედრო „ატაშე“; კარგად არ მახსოვს. რუსის ჯარის დასავლეთ სპარსეთის ტერიტორიაზე მოულოდნელად შემოჭრა, რასაკვირველია, ქა-



ლაქ ხოის — ახლო მოსაზღვრე ოსმალეთისათვის უკუმ-
ჩნეველი ვერ დარჩებოდა, ამიტომაც ოსმალეთმაც ციილო
მონაწილეობა. თათრებისაგან დაგმობილ იქნა რუსის ჯა-
რების თავის საზღვრებთან მოსვლა და რუსეთის განზრახ-
ვა სპარსეთის მიწაზე შესვლის შესახებ..

უცებ, ოსმალეთის წარმომადგენელმა, თარჯიმანის
შემწეობით, შეკითხვა მომცა: „რას იზამთ თქვენ საქარ-
თველოში, იმ შემთხვევაში, ჩვენი ჯარი, სალმასტ-ხოის
გზით, ჯულფასთან საჩქაროთ მოვიყვანოთ, სპარსეთის
რევოლუციონური ჯარი გავამაგროთ, ენჯუმენს დავეხ-
მაროთ, შეგიძლიათ თქვენ საქართველოში აჯანყება მო-
აწყოთ? რუსის ჯარს აქეთ წამოსვლაზე ხელი შეუშა-
ლოთ?“ — და პირდაპირ თვალეში მომაჩერდა, კითხვა
ძლიერ საპასუხისმგებლო და სათუთი იყო, რაკი საქმე სა-
ქართველოს შეეხებოდა. მე გონება მოვიკრიფე და ჩემი
პასუხი შემდეგი იყო: „სანამ ენჯუმენი, რაიმე მიზეზით,
არაქსზე მომდგარ რუსის გენერალს პასუხს შეუგვიანებ-
დეს, თქვენ კი შეგიძლიათ საზღვარზე მდგომი თქვენი
ჯარი ჯულფას მიაშველოთ? მაგრამ ამის შედეგი ის იქ-
ნება რომ ამას მოყვება ოსმალეთ-სპარსეთის ომი თუ არა
რუსეთთან დიდი დიპლომატიური გართულება, — საზ-
ღვარზე სისხლის ღვრა. თქვენ ჩემზე უკეთ იცით, თუ რა
როლს ითამაშებს ინგლისი, რომელიც თქვენ, რო-
გორც მუსულმან ქვეყნების მეთაურს განსაკუთრებულ
ყურადღებით გიყურებთ და ასეთ რთულ პირობებში,
ხართ თქვენ თვითონ მომზადებული საომრად? გაქვთ თა-
ღარიგი, რომ უკვე, ყარს-ბათომზე მყოფი და არაქსის ნა-
პირზე მოსული რუსის ჯარი გააჩეროთ? თუ ეს მზადე-
დება წინასწარ შედის თქვენს შეკითხვაში, მაშინ თქვენ
საქმე გექნებათ კავკასიის მუსულმანურ ერებთან, და თუ
ეს ასეა, მაშინ საქართველო თქვენს კავშირში შემოვა,
რომელიც თქვენ მთვრობასთან და თავრიზის ენჯუმენტთან
წინასწარ შეთანხმებით, რუსების მიერ წართმეულ თა-
ვისუფლებას დაიბრუნებს. მე, ხშირად აქ ბრძოლის დროს
ჩვენი სახელოვანი სარდარი სათარ-ხანი მეტყვოდა: —



როცა აქ გავიმარჯვებთ, თქვენ დაგეხმარებით, რომ სეთი თქვენგან გავაგდოთ.

რამდენად მე მდგომარეობას ვიცნობ და მისი გავების უნარი შემწევს, მე მგონია, ჯერ დრო არ მოსულა, და თუ თქვენ ამისთვის მზად ხართ; ჩვენ უკვე ბრძოლისველზე ვართ და თქვენგან გამაგრებული მას შეძლებისმებრ გავაგრძელებთ. მაგრამ თქვენ თუ გგონიათ, რომ ქართველი ერი, უცებ აუჯანყდება რუსეთს, მას გაუმკლავდება და შემდეგ თქვენ მოეშველებით, ეს თქვენს საქმეს წაახდენს, ქართველ ერს დალუპავს — თქვენ თქვენი პატარა ძალით განადგურდებით... ეს დიდი საქმეა, დიდ სამზადის, თაღარიგს თხოულობს და თუ თქვენ ამისთვის მზად ხართ, შეიძლება მოულოდნელად დადგა ის დრო, როცა რუსეთის მთავრობის (და მარტო რუსეთის?) მიერ სპარსეთში ჯარის შემოყვანის მომიზეზებით — ანგარიში გავასწოროთ, ისტორიული დაეა გადაუსწყვიტოთ, და თქვენ შეგიძლიათ საჩქაროთ მისთვის მოემზადოთ? — ან მზად ხართ? მაშინ — ბაშუსტა!

ჩვენ სხვისი თავისუფლებისთვის ვიბრძვით, რატომ ჩვენი საქართველოს თავისუფლებისთვის ვერ ვიბრძვით? მაგრამ სანამ ბრძოლას დავიწყებდეთ, შეიძლება უნდა გავზომოთ და ერთხელ უნდა გადავჭრაოთ. ნება მიბოძეთ, გულწრფელად მოგახსენოთ, სანამ ჩვენ ქართველებს სული გვედგა, არც მაშინდელ ოსმალეთს, არც მაშინდელ სპარსეთს ჩვენდა ხიერი არ დაუყრია, რუსეთის ხელში მიგვიყვანა. ახლა, როცა ვებერთელა ქვეყანა თქვენ მიწაწყალს ემუქრება, ისეთი საქმე არ დაგვაწყვიტოთ, რომ სულ გავნადგურდეთ. აი ჩემი პირადი შეხედულება იმ მეტად რთულსა და საბედისწერო მძიმე საქმეზე.

როცა ჩემი სიტყვა ოსმალეთის წარმომადგენელს გადაუთარგმნეს, მან აღგა, მაგრა ხელი ჩამომართვა — გურჯი სრულიად მართალს ამბობსო, მას ჩვენი სერიოზული მდგომარეობა კარგად სცოდნია...

თათბირი კარგა ხანს გავგრძელდა, რასაც მეტს ბეზოდენ, უფრო მეტს რწმუნდებოდენ რომ თავრიზში მომავალ რუსის ჯართან შეტაკება უდიდესი პროვოკაცია



იქნებოდა მთელი სპარსეთისთვის და ყველანი გრძობდა, რომ ვილაცის ხელი ამ შეტაკებისთვის თავი უშობდა და აქედან იმ დასკვნას აკეთებდენ, რომ უკრიბილად ყოფილიყვენ და ყოველგვარი მოსალოდნელი შეტაკება თავიდან აეშორებინათ. ბჭობა დაიშალა. სათარხანი მეტად ცუდ გუნებაზე დადგა. მტერი სახლში პივარდება ვერ ებრძოლები — ეგ რანაირი მდგომარეობააო.

*
*
*

გენერალი სნარსკი მდინარე არაქსის რკინის ხიდზე გა მოვიდა, ოთხიათასიანი ჯარით ტელეფონი დაიკაჲა, და „ფარსიროვანი მარშით“ თავრიზს მოადგა. აჯრჩაის მდინარის გაღმა, თავრიზის გარედ მინდორში დაბანაკდა. თავრიზიდან ჯულფამდე სამხედრო გზა სადარაჯოებათ დაჰყო. სამხედრო ტელეფონით ჯულფას შეუერთდა, პირდაპირი მავთულით თბილისში სამხედრო შტაბს და კავკასიის მთავარ-მართებელს დაუკავშირდა.

მეორე დღეს გენერალმა სნარსკიმ, მის ბანაკში, მიიღო ენჯუშენის მთელი შემადგენლობა. სათარხან და ბაგირხანს, ერთი წლის განმავლობაში თავრიზის დაცვა მოუწონა; მათი ვაჲკაცობა შეაქო. ყველას შამპანიურით გაუმასპინძლდა, სამხედრო პატივით გამოისტუმრა.

მესამე დღეს, დილიდან მთელი თავრიზი სადღესასწაულოდ მორთული იყო. ჭუჩებს ეროვნული დოოწები ამკობდა. მიუხედავათ საშინელი გაჭივრებისა, ხალხი ზეიმობდა. მუსიკა ეროვნულ ჰიმნს უკრავდა.

აივნის მოედანზე, მთელი თავრიზის დამცველი ჯარი ჩამწკრივებული იდგა. წინა რიგებში: ქართველების, დაშნაკელების, კავკასიელი თათრების რაზმები იდგენ.

უცებ, ენჯუშენის კარიბჭესთან, ორი მხრით ეტლები მოგრიალდა, არაბული ცხენებით. სათარხანი და ბაგირხანი გამოვიდენ, რამოდენიმე ასეული მხედრები ორგვლივ შემოეხვივნენ. ხალხის გულიდან — „იამასუნ სათარხან! იამასუნ ბაგირხან!“ ძახილი გაისმა. მტკლი ხალხი ზღვისავეით ამობოქრდა, ატოკდა. ორივე ვმიომა ჯარსა და ხალხს აივნიდან მიესალმა, ხალხი ტაშის ცემითა და „იამასუნ“-ის ძახილით მიეგება. ენჯუშენის და-



პუტატებმა შეკრებილ ხალხს სიტყვებით მიმართეს.

შშვენიერი სიტყვა წარმოსთქვა ჩვენი ბიუროს საბჭოთა სედრაკ ბანგორიანმა, დაშნაკელებიდან ზორიანმა, კაკასიის თათრებიდან ერთმა ფაშამ, დაბოლოს მე მივესალმე გამარჯვებულ თავრიზს. — მართალია თავისუფლების მოპოება შეტად მძიმე საქმეა, ვთქვი, მაგრამ მისი შენარჩუნება, ცხოვრებაში გატარება კიდევ უფრო ძნელია, ენჯუმენს მართებს დიდი სიფრთხილე, მახთან მოლაპარაკების დროს ყინულზე დაწერილი კონსტიტუცია არ შერჩეს ხელში, ხალხის მიერ დაღვრილი სისხლი ფუჭად არ ჩაიაროს. ძვირფასო დედებო, ტანჯულო მშობლებო, თქვენ დაკარგეთ თქვენი თვალის ჩინი, საყვარელი შვილები, მაგრამ ისინი მკვდრები არ არიან, მათი სულები თავისუფლების დროშას თავზე დასტრიელებენ! თუ თქვენ თავისუფლებას მოუვლით, ამ თავისუფლებისათვის შეწირული ქართველი ძმები ცოცხლები გვეყოლებიან.

სათარ-ხანს და ბაგირ-ხანს კი მართებთ ფხიზლად იყვნენ, არ დაივიწყონ რომ ჯერ ბევრი საბრძოლველი საგანი წინ უდგათ! თავრიზის ინტელიგენციას, კულტურულ მუშაკებს სამოქმედო ასპარეზი ეხსენებათ — ხალხში განათლება შეიტანონ, მშობა-ერთობის მაღალი იდეა ხალხს შეაყვარონ. სპარსეთი განათლებულ ერებს დაუკავშირონ. — იაშასუნ მილათ! იაშასუნ ენჯუმენ! იაშასუნ სათარ-ხან—ბაგირ-ხან! იაშასუნ თავრიზ!

გავათავე. ჩემი სიტყვა გადათარგმნეს. ხალხმა იყვირა: „იაშასუნ გურჯი!“ „იაშასუნ ბიზიმ, იახში ლასა!“ — სათარ-ხანი და ბაგირ-ხანი მეხვეოდენ...

ზეიმი გათავდა, ენჯუმენს გამოეთხოვენ სტუმრები; სათარ-ხანი ეტლში ჩაჯდა, გვერდზე კორესპოდენტი ტარდოვის მეუღლე მიუჯინეს. მე და ტარდოვი ეტლის წინა სკამებზე დავსხედით, კოფოზე, სათარ-ხანის პირადი მხლებლები დაჯდნენ. ეტლი დაიძრა. აზღვავებული ხალხი იაშასუნ და ტაშისცემით, სარდარ სათარ-ხანის სასახლემდე გვაცილებდა, სადაც გაშლილი სუფრა გველოდა...

გენერალ სნარსკიმ რუსის ჯარის ნაწილი თავრიზში შემოიყვანა, ქალაქის მოედნები და სტრატეგიული ადგილები დაიკავა, საპიორების საშვალებით, დინამიტებით სანგრები ააფეთქეს, თხრილები დაანგრის, დახუჭული ალაყაფების კარებები დაამსხვრიეს.

ზოგან მთვრალ ჯარისკაცებმა და ოფიცრებმა, ქუჩაში მიმავალ ქალებს პირბადე ახადეს, მათ კივილ-ჩხივილზე შეიარაღებული რევოლუციონერები, მშობლები და ნათესაობა მოიჭრენ, სატევრების ფრიალი, რევოლვერების სორლა გაიმართა. შეშინებული ქალები და ბავშვები თავრიზის ქუჩებიდან გაქრენ. აქა-იქ შეიარაღებული მცხოვრებნი შიშით დადიოდენ. რუსის ოფიცრობა, გუშანდელ მებრძოლთ დასცინოდენ: „მი იმ პოკაყემ, კაკიე ანი რევოლუციონერი — ცარია ი შახა ნე ხატიატ; შკურუ სნიმემ!“ გაიძახოდენ...

ენჯუმენმა მიმართა უცხო სახელმწიფოების წარმომადგენლებს, მომწესრიგებელ კომისიას, მაგრამ საშაროთ, ოჯახში შემოჭრილ გენერალთან, რას გააწყობდა? აქამდე თავისუფლების დამცველ ბარიკადების ნანგრევებზე რუსის ჯარი იდგა...

გამომკვლევეი კომისია, მთელი წლის განმავლობაში, სხვა და სხვა სახელმწიფოს ვაჟარ-ბანკების ზარალა იძიებდა, სამოქალაქო ბრძოლის დროს ცეცხლით გადაძწვარ სახლებს აფასებდა, შედგენილ ანგარიშს ენჯუმენს უდგენდა, საჩქაროთ ანაზღაურებას ითხოვდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, რუსის ჯარით იმუქრებოდა.

მოსაშვალეთ ჩარეული ინტრიგანი დიპლომატები მათ ურჩევდენ: თავრიზის თავისუფლებაც და თავრიზის ვალის გადახდაც შახისთვის გადაეცათ. ე. ი. ყველაფრისთვის თავი მიენებებიათ.

მიუხედავათ ასეთი ჯოჯოხეთური პირობებისა, ენჯუმენმა თავრიზის მცხოვრებლებიდან მოახერხა ფულის შეკრება, ზოგი აუცილებელი მოთხოვნილებანი კომისიას დაუკმაყოფილა, ზოგი სადაოთ გახადა, ზოგიც მოხერხებულათ გაახანგრძლივა...



რას არ ეცადა სპარსეთის და მისი რევოლუციის დღე-ღამეების მოსურნე ინტრიგანი დიპლომატები და აგენტები, რომ თავრიზი რაიმე პროვოკაციის ქსელში გაეხატა, მაგრამ ეს ვერ შესძლეს. თავრიზი გასაოცარი თავდაპყრილობით ითმენდა რუსის ჯარის მიერ მიყენებულ შეურაცყოფას...

ერთ ღამეს თავრიზში, ვიღაცამ სადარაჯოზე მღვდომი რუსის ჯარისკაცი დასჭრა, თუ მოკლა. დამნაშავე ვერ აღმოაჩინეს. მიუხედავად იმისა რომ რუსის სადარაჯოს ახლოს, ღამე ვერცერთი სპარსელი ვერ გაივლიდა, გენერალმა სნარსკიმ პასუხისმგებლობა ენჯუმენს დააკისრა. რამოდენიმე ათასი მანეთის გადახდა მოთხოვა და, თუ ასეთი რაიმე კიდევ განმეორდებოდა, თავრიზის განადგურებით დაემუქრა. ენჯუმენმა უცხო სახელმწიფოთა წარმომადგენლებს მიმართა, მათ მიერ არჩეულ კომისიის განაჩენის ასრულება იკისრა. კომისიამ ბრალდება უსაფუძლოთ იცნო.

რაკი აქ ვერ გასჭრა გენერალ სნარსკის ხრიკმა, მაშინ მან მოითხოვა: „იმ კავკასიელების გაცემა, რომლების შემწეობით უცხო სახელმწიფოების ქონება დაზარალდა თავრიზში“. ეს იყო შეტად მზაკვრული ბრალდება, როგორც ჩვენთვის ისე ენჯუმენისთვის და მთელი რევოლუციონური თავრიზისთვის.

— როგორ! ჩვენ გავსცეთ რევოლუციონერები, რომლის დახმარებით ჩვენ თავისუფლება მოვიპოვეთ, ჩვენს თავრიზს იცავდენ მთელი წლის განმავლობაში, ჩვენთან ერთად სისხლს ღვრიდენ, მათი საუკეთესო ვაჟაკების საფლავებიც კი არ ვიცით, რომ მომავალმა თაობამ ღირსეული ძეგლი დაუდგას და, დღეს რუსეთის მთავრობა ცოცხლად გადარჩენილი ამხანაგების გაცემას გვთხოვს?

— ჩვენ, ხალხის მიერ არჩეულ თავრიზის რევოლუციონერ ენჯუმენს ამას გვიბედავენ?! — არასოდეს! ასეთი იყო მისი პასუხი. მართლაც, ენჯუმენისათვის ეს ხომ უმაღლესი შეურაცყოფა იქნებოდა!.. მტერსაც ეგ უნ



ლოდა — ამით იგი სპარსეთის რევოლუციის მონაწილეა და
 დალუპვის გზაზე აყენებდა და მისი მუშაობაც აქვეთვენი
 იყო მიმართული...

შექმნილ მდგომარეობის გამო, ქართველობამ სასწრაფოთ შევიკრიბეთ, ვითათბირეთ და დავადგინეთ: „რუსეთის ჯარის, სპარსეთის ტერიტორიაზე შემოჭრას, რევოლუციონური თავრიზის და მისი მთავრობის შინაურ საქმეებში ჩარევას ჩვენ ვთვლით, უმაგალითო აღმაშფოთებელ მოქმედებათ და მთელი ქვეყნის წინაშე სასტიკ პროტესტს ვაცხადებთ. მოვითხოვთ რუსის ჯარის სპარსეთის ტერიტორიიდან საჩქაროდ გაყვანას. სირცხვილი მოელი ქვეყნის პარლამენტ—მთავრობებს, რომ მათ წინაშე, ახლად გამოღვიძებულ სპარსეთს ანადგურებენ, ხალხის მიერ მოპოებულ თავისუფლებას რუსეთის ინტრიგებს ანაცვალებენ და ამის წინააღმდეგ ხმას არ იღებენ...“

რაც შეეხება ქართველებს, რომლებმაც სპარსეთის რევოლუციაში ბრძოლით მონაწილეობა მივიღეთ, — კონსტიტუციის მიღების დღიდან, ჩვენს მისიას დასრულებულად ვთვლით. ამის შემდეგ სპარსელებს თავის საკუთარი გზა აქვთ და, რომ ჩვენი აქ ყოფნით მათი საქმეები არ გავართულოთ, ამიტომ სპარსეთსა და ადერბაიჯანს ეტოვებთ და აქაურ აწინდელ მოქმედებაზე პასუხისმგებლობას ვიხსნით. შექმნილი მდგომარეობის გამო, ვერცერთი ჩვენი მომქმედი წევრი, დასავლეთ სპარსეთის შინაურ საქმეებში ვერ ჩაერევა და ვერც მონაწილეობას მიიღებს“.

სპარსეთში რუსის ჯარის შემოჭრის წინააღმდეგ ჩვენი პროტესტი დაპეშით გადაეცა ევროპის პარლამენტებს მეორე ინტერნაციონალის თავმჯდომარეს ბრიუსელში ვანდერველდეს და ოფიციალურად ეცნობა ენჯემენს.

ჩვენ სახელდახელოთ ბინები გამოვიცვალეთ. დალუპულ ამხანაგების საფლავების მოვლა თავრიზში დარჩენილთ დავავალეთ.

ენჯემენმაც, თითქმის იმავე ხასიათის საპროტესტო რეზოლუცია გამოიტანა და გაუგზავნა უცხოეთს და ჩვენს თავრიზიდან გამგზავრებას საჩქაროთ შეუდგა.

როგორც დასაწყისში ვთქვით, აქაც, დასასრულში, იძულებული ვართ მოგონებების მთავარი შინაარსის გადმოცემით დავეკმაყოფილდეთ.

ვლასა ზოგიერთი თანამებრძოლით ისევ თბილისს უბრუნდება, სადაც ცარისტული რეაქცია მძვინვარებს. სოციალ-დემოკრატიული პრესის ხელმძღვანელის, რაქდენ (მიშა) არსენიძის შთაგონებით, იგი საგაზეთო წერილებში აღწერს სპარსეთის თავგადასავალს, რაც დიდი ინტერესით იკითხება. მას მოხსენებების გაკეთებასაც სთხოვენ... ჯერ თბილისის სხვა და სხვა კუთხეში, შემდეგ ბაქოში და აქედან ჭიათურაში, ცხენისწყლის პირას გაშლილ ქალებში, ზუგდიდში, ფოთში, სამტრედიიაში, ხვარბეთში, ლიხაურში, ბახმაროზე, ბახვში, ტყეებში, ვითომ ტყის საჭრელად გამოსულ ხალხში, ხმას იმაღლებს და სპარსეთში კონსტიტუციის მოსაპოვებლად გამართულ თავგანწირულ ბრძოლებს ასურათხატებს...

მისმა ცხოველმა გამოსვლებმა რეაქციისაგან მიძინებული ძალები გამოაღვიძა, მაგრამ მისი სული მაინც სპარსეთში მიიწვევს: ვერც დედის მუდარა, ვერც მეზობლების რჩევა ამას ვერ დააშლევინებს...

რა ხდება ამ დროს სპარსეთში? თავრიზის გამანთავისუფლებელი იდეები აღმოსავლეთ სპარსეთსაც მოედო. თეირანში ხანებიც კი, მრისხანე შახს გადაუდგენ.. თავისუფლება ყველას სასუნთქეავ ჰაერად გადაიქცა და ყველამ ერთად შახისა და მისი მთავარი მრჩეველის ლიახოვის ინტრიგებს წინაღუდგა. სატახტო ქალაქი პრაქტიკულად რევოლუციონერების ხელში იყო და ამით შეშინებული შახი—მამადალი, ლიახოვის რჩევით, უცხოეთის საელჩოს თავს აფარებს და აქედან საზღვარ-გარედ იპარება. ეს ფაქტი გამანთავისუფლებელი კომიტეტისათვის საკმარისი გახდა, რომ დროებით მთავრობა შეედგინა და მეჯლისის (პარლამენტის) მოწვევაზე ეზრუნა.

სწორედ ამ დროს მიემგზავრება ვლასა საქართველო-



დან. ახლა იგი კასპიის ზღვას აღმოსავლეთით მთელი თავისი სიგრძით გადასჭრის და თეირანისაკენ მიემართება; თავისუფალი თეირანი მას აღფრთოვანებით მიიღებს... აქ დახედება მას მისი გუშინდელი თანამებრძოლები, მათ შორის მრავალი ქართველი. მას გამანთავისუფლებელ კომიტეტში მიიწვევენ, სადაც უკვე თანამშრომლობენ მისი ამხანაგები — იბრაჰიმ ბეგი და ეფრემ ხანი (სომეხი). ამ სამი ადამიანის მთელი გამოცდილება და ენერჯია მეჯლისის მოწვევასა და მისაღებ კონსტიტუციის გამოშვებას მოხმარდა. ესენი, მართლაც, რომ გამანთავისუფლებელი კომიტეტისა და დროებით მთავრობის ნამდვილი ბერკეტი გახდნენ...

ხალხის დეპუტატები სპარსეთის ყველა კუთხიდან თეირანისკენ მიილტვოდნენ, მაგრამ, ამ აფორიაქებულ და საშიშროებით სავსე ქვეყანაში, ეს მაშინ არც ისეთი ადვილი საქმე იყო... სამი თვე დასჭირდათ დეპუტატებს თეირანში მისულიყვნენ და მეჯლისი გაეხსნათ.

ამ მეჯლისის გახსნის ზეიმზე, შახის 14 წლის ვაჟი — ახმედ სულთანი შახად იქნა გამოცხადებული, რომელმაც, სამღვდლოების თანდასწრებით, მეჯლისის მიერ მიღებულ კონსტიტუციაზე ფიცი დასდო. კონსტიტუციის მიღებასთან დაკავშირებით წარმოთქმულ მრავალ სიტყვათა შორის, ვლასას სიტყვა გამოირჩევა, რომელიც იბრაჰიმ ბეგს გადაუთარგმნია და რომელსაც მეჯლისზე უდიდესი შთაბეჭდილება მოუხდენია. (ეს სიტყვა „რუს-კოე სლოვოში“ გამოქვეყნებულა და ევროპაშიც გავრცელებულა).

ამის შემდეგ ვლასამ თავისი თანამებრძოლების საფლავები მოინახულა და მათთვის ძეგლის აგებაზე იზრუნა. აქვე ნახა მან შახ-აბაზის მიერ გადმოსახლებული ფერეიდანელი ქართველები, რომლებიც გამანთავისუფლებელ ბრძოლაში მონაწილეობდნენ. შეკრიბა მათ შორის ცნობები და თბილისში ჩვენ მეცნიერებს წამოუღო.

ყველა წარმოიდგენს, თავისუფალი თეირანი როგორ გამოაცილებდა ვლასა მგელაძეს. იგი მალე თბილისშია...



მისით დაინტერესებულია ქართველი მეცნიერები: მისი ჯანაშვილი ალ. ყიფშიძე, დავ. კარიჭაშვილი და ქართული წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგე შიო მღვიმელი.

ახლა იგი საკუთარი სახელითა და გვართ თბილისის ქუჩებში დადის... რუსის ჟანდარმები გაქაჩავენ, მაგრამ ბრალდებას ვერ უპოვნიან და ანთავისუფლებენ.

„თავისუფალი სპრსეთი კარგია, ფიქრობს იგი, მაგრამ თავრიზის ენჯუშენი, სათარ-ხანი, ბაგირ-ხანი და იქაური თანამებრძოლები ჩემი სული და გულია“-ო. და, მისი გულიც აქეთკენ მიიწევს. ერთხელ კიდევ გაეპარება რუსის ჟანდარმებს, გადაცურავს არაქსის ტალღებს და მრავალი დღის მგზავრობის შემდეგ თავისუფალი თავრიზის კარებს მიაღდება. აქ მას გამარჯვებული ენჯუშენი დიდის ამბით მიიღებს. სათარ-ხანი, ბაგირ-ხანი და თანამებრძოლები ზეიმს გაუმართავენ. (ამით შორის ბევრია ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები). ჩამოუვლის ბრძოლაში დაკარგულთა საფლავებს. ყველას შესთხოვს — ამ საფლავებზე ძეგლები აღმართონ და მოპოებული თავისუფლება შეინახონ და დაიცვან. ამით გულშეიჯერებული ემშვიდობება სპარსეთს და სამშობლოს უბრუნდება, მაგრამ მის აქ გაჩერებაზე ფიქრი ზედმეტია, იგი დაჭერას და ციმბირს ვერ აცდება და ამიტომ ამხანაგები მის ევროპაში გაგზავნას აწყობენ.

**

დას. ევროპაში სპარსეთის ამბები უკვე ვრცელდებოდა და, ამ ჩამორჩენილი ქვეყნის ასეთნაირი ამოძრავება ყველაზე წინ მას აფრთოვანებდა, ვინც მაგვარი რეჟიმის მსხვერპლი იყო. ასეთი იყო რუსეთის იმპერიიდან გადმომხვეწილი მრავალეროვანი ემიგრაცია თავისი მალალი ინტელექტუალური ძალებით. ეს ძალები აზროვნების სხვა და სხვა ოჯახიდან მოდიოდნენ, მაგრამ პეტერბურგის რეჟიმით ყველა ერთნაირად იყო შვეიწროვებული და ერთნაირი გატაცებით ელოდნენ ამ რეჟიმის დამსხ-



ვრევას. ამ ძალებთან ორგანულად გადამბული იყო სპორტული ვარგარეთ სწავლის მიზნით გამოსული სტუდენტობა, რომელსაც ახალგაზრდული ტემპერამენტით, კიდევ მეტი სიცხოველე შეჰქონდა ამათ ცხოვრებაში. ახლა აქ ფეხდაფეხ მისდევდენ სპარსეთის მოძრაობის განვითარებას და დიდი ცნობისმოყვარეობით ეძებდენ თითოეულ მის დეტალს...

„რუსკოე სლოვო“-ს კორესპოდენტი ტარდოვი ამის შესახებ მთელ ფელეტონებს აქვეყნებდა და ვლასაზე სწერდა: „უნდა ნახოთ ტრია (ვლასას ფსევდონიმი), როცა იგი საომრად გამზადებულ ფიდაებს (რევ. გვარდია) სიტყვას ეუბნება. არწივისებური ცხვირით, ლომსავით ფაფარგადაყრილი თვალთავან ცეცხლს აკვესებს. მისი დაჭრილი თითებით ბომბს ათამაშებს და მებრძოლთ ამხნევენს... ის თავრიზის საყვარელი პიროვნებაა“-ო.

როცა ეს ჟენევაში პლენანოვს წაუკითხავს, უთქვამს: „ეს ხომ ჩვენი ტრიაა, თავრიზში ჩემი ოჯახიდან რომ წავიდა“-ო.

გავარდა ხმა, რომ ტრია უკვე ვენაშია. ჯერ ორგანიზაციების ხელმძღვანელები მიიწვევენ მას, მერმე კი, მთელი ემიგრანტული საზოგადოება.

აუდიტორია გაქედლია. სცენაზე ვლასა ლაპარაკობს, მაგრამ ეს არ არის ჩვეულებრივი ლაპარაკი — იგი რუსულს ფლობს, მაგრამ გრამატიკის არაფერი ესმის. მაშასადამე, მიმიკით უნდა იბრძოლოს, იბრძოლოს ორატორული ყველა ეშხით, რომ სპარსეთში განცდილი ამბები ზუსტად დახატოს.. და, წარმოიდგინეთ, ის ამას აღწევს... მისი მებრძოლი სულისკვეთება ყველა დაბრკოლებას გადალახავს და ამით განათლებულ მაცურებლებს ჰზიბლავს და აღელვებს. პატარა შესვენებით, მოხსენება სამი საათი გრძელდება და, ხანგრძლივი ოვაციების შემდეგ ცნობილი პირები მას ეხვევიან და ესალმებიან. — „ვლასა გვასახელე“ ქართულად გაისმის ჩვენი სტუდენტების ხმა...



ვლასამ გამოცდები ჩააბარა. ამიერიდან განათლებული აუდიტორიის მას აღარ ეშინია. მის მიერ დალაგებულ სპარსეთიდან წამოღებული თავგადასავალი, რომელსაც ამ წიგნის მკითხველი იცნობს და, რომლის წასაკითხავად ვლასა ევროპის ყველა ცნობილ ქალაქებში მიიწვიეს, დიდი ინტერესით იქნა მოსმენილი. არა მარტო პლენანოვ-აქსელროდი და მათთვის რუსეთის იმპერიიდან გადმოხვეწილი პოლიტიკური მოღვაწეები, არა მარტო ქართველი და რუსი სტუდენტობა ციურინში, ჟენევაში, პარიზში თუ ბერლინში მას პატივებენ და ყურადღებით უსმენენ, არამედ განათლებული ევროპის პოლიტიკური პარტიების მეთაურები და სახელგანთქმული მწერლები საკუთარ ოჯახებში იწვევენ და სპარსეთის ამბებზე ესაუბრებიან. ზოგჯერ იგი მოგზაურობაში აკრეფილი ფრანგულ-გერმანულ-იტალიანური სიტყვებით ფრაზებს აკოწიწებს და ამნაირად სპასეთის მოძრაობის მთავარ იდეებს მათ უხსნის და უხასიათებს. მისი სურვილია — განათლებულ ქვეყნებში — ამოძრავებული სპარსეთის მოციქული გახდეს და ეს ძნელად შესაძლებელი საქმეც შესძლო; მის მოხსენებებს არა მარტო ემიგრანტული პრესა, ევროპის სატახტო ქალაქების სერიოზული გაზეთებიც გამოეხმაურენ და ნიჭიერი ჟურნალისტები მას საუცხოვო კომენტარებსა და შეფასებას უძღვნებენ...

ბოლოს ვლასა მაქსიმ გორკიმ სამი თვით კაპრში მიიპატივა. კაპრის კუნძული ნეაპოლთან ლაქეარდოვანი ცის ქვეშ გაშლილ ტირენის ზღვაში ჩადგმული მრავალფეროვანი თაიგულია. აქ მდიდრულად მოწყობილი გორკის ოჯახი მიპატიებულ სტუმრებისათვის ვულუხვი მასპინძელია. მასპინძელს საამისო საშუალება აქვს და მოთხოვნილებებიც, ამიტომ იგი მუდმივად გარშემორტყმულია ხალხით და, ლიტერატურული მუშაობიდან გადაარჩენილ მცირე დროს, მათთან სეირნობაში და საუბარში ატარებს.

ვლასას მოხსენებები დღე გამოშვებით საერთო ზალაში იკითხება. მოძრაობის საფუძვლიანად გაცნობის მიზნით, გორკი მას შეკითხვებს შეკითხვებზე აძლევს და



ელასას უბრალოდ და გარკვეულად მიცემული პასუხები მოსწონს. ელასაც გორკის კვლევა-ძიების დაუფასებელ მეთოდს აღმოაჩენს და მით საკუთარ აზროვნებასა და მსჯელობას იმდიდრებს. მათ შორის დამყარებული ნდობა და პატივისცემა კიდევ უფრო ზრდის აქ თავმოყრილ ადამიანთა კარგ განწყობილებას და ეს ახალგაზრდა გოგო-ბიჭები, ამ ედემის მსგავს კუნძულზე, ბუნებრივი და გონებრივი სიმშვენიერით სტკებებიან — ზღვის ტალღებში, პლაჟის სილაზე, ამწვანებულ მინდორ-ველზე მათი სპორტიული შეჯიბრებაა გამართული; საღამოს სახლში დამსხდარნი, ან მთვარიან ღამეში გარეთ მოსეირნენი კამათობენ და აზრს ცვლიან სხვადასხვა საინტერესო კითხვებზე. ამ უამად სპარსეთის რევოლუციის ამბავი აქტუალურია და ელასაც ამის ცენტრშია — იგი საჭირო ახსნა-განმარტებებს დიდი გატაცებით იძლევა...

სოციალ - დემოკრატიული კომიტეტის დავალებით, გორკისას ელასა სპარსეთის რევოლუციაზე გაკეთებულ მოხსენებების კონსპექტს წერს, რომელიც გადათარგმნილი და დაბეჭდილი კოპენჰაგენის სოციალისტურ კონგრესზე იქნა წარდგენილი. აქვე იგი ციმბირიდან მის პირველ გამოქცევას აღწერს, რომელიც ჩვენს სახელოვან კრიტიკოსს ვლადიმერ ბაქრაძეს გადაუთარგმნია. ეს ნაწერი პლენხანოვის ბიბლიოთეკაში შეუნახავთ და შემდეგ, ლევ დიჩის წინასიტყვაობით, ხარკოვის არალეგალურ ჟურნალში გამოუქვეყნებიათ.

მართლაც, 1910 წელი ელასასთვის შესანიშნავი წელია. ჯერ თავრიზიდან თბილისში დაბრუნება, თავრიზის ამბებზე წერა და მოხსენებები, შემდეგ კი თეირანში გამგზავრება, სპარსეთის გამანთავისუფლებელ კომიტეტში მუშაობა და მეჯლისის მიერ, კონსტიტუციის მიღებით, სპარსეთის თავისუფლების დაგვირგვინება. კიდევ თავრიზი — აქედან სამშობლო და შემდეგ ევროპა. ევროპაში უამრავი მოხსენებები და ინტერვიუები და ბოლოს გორკის სამოთხე...

მაგრამ ვარდი უიკლოთ არ არის!.. ელასას გული ჯერ გორკისთან ლენინის სტუმრობამ დააღონა. ეს ბეწვის



ოდენა კაცი, — ამბობს ელასა, სულ მუდამ განში მიიწვე-
და, საათობით გულჩათხრობილი რჩებოდა. იგი გორკის
კონტრასტი იყო...

შემდეგ კი საზღვარგარეთელ ხელმძღვანელობიდან,
ნოე ჟორდანიასთან საქართველოში გამოგზავნილი, ბა-
თუმში ჩავარდება, ციხეში ჩასვამენ და აქ დაასრულებს
1910 — 1911 წლის ზამთარს. გაზაფხულზე ადმინისტრ-
ციული წესით კი მას როსტოვში გადაასახლებენ...

სამწუხაროდ, სამოთხიდან ჯოჯოხეთი შორს არ ყო-
ფილა...



ამ წიგნის გამოსაცემად ნივთიერი საშუალებ-
ა გაიღო განსვენებულმა მის. ცაგარელმა, თა-
ვისი მეუღლის, ელენე დობოჯაშვინიძის ხსოვ-
ნის აღსანიშნავად.

როგორ დაიწერა

თუ როგორ და რა პირობებში დაწერა ვლასამ თავისი მოგონებები, ამის შესახებ ბ-ნი ილია ხალუქვაძე მოგვითხრობს:

„ვლასა ხშირად ჩამოდოდა სოფოში, რაც მრავალრიცხოვან ქართველობაში დიდ სიხარულს იწვევდა. რათქმაუნდა, თითოული ჩვენგანი ვცდილობდით მისთვის პატივი გვეცა და გვესიამოვნებინა. შაბათ—კვირას ვპატივებდით და უსმენდით მის რევოლუციონურ თავგადასავალს. ეს ამბავი იმდენად საინტერესო გახდა, რომ მან მოხსენებების კეთება დაიწყო. ზოგჯერ ვეტყოდით: „ვლასა! უნდა დაგვიწეროთ თქვენი მოგონებები.“ ამაზე იგი სიცილით გვიპასუხებდა: „ვის რათ დასჭირდება“-ო.

ბოლოს შიო ქურიძემ და მე დაჯინებით ვთხოვეთ და რაგრც იყო დავითანხმით. ვუქირავეთ სასტუმროში მყუდრო ოთახი და ვუყიდეთ რვეულები. მთელი თვეების განმავლობაში წერდა.

სპარსეთის რევოლუციიდან, მებრძოლთა შორის იგონებდა ჩემს ძმას რაჟდენ ხალუქვაძეს, რომელიც მის გვერდით იბძოდა. ხშირად მეტყოდა, რომ რაჟდენი მამაცად იქცეოდა და ყველას სიყვარულს იმსახურებდაო...

ერთ დღეს ჩემთან შიმოვიდა და მითხრა: „გავეათავე თქვენი თხოვნა — დავწერე მოგონებები, მარა ფანქრით არის დაწერილი და ეცადეთ ადრე დაბეჭდოთ, თორემ წაიშლებაო.

უდიდესი გრძნობით, გამოვთქვამ კმაყოფილებასა და მადლობას მათ მიმართ ვინც ვლას მგელაძის მოგონებები გამოსცეს.“

ქიკვიჭი

ილ. ხალუქვაძე.

K 297.373

3

30.11.1952

518-11101000